UNIVERZITET CRNE GORE
EKONOMSKI FAKULTET PODGORICA

Vjera Vučković

ANALIZA MODELA ISLAMSKOG BANKARSTVA U REGIONU MENA

MAGISTARSKI RAD

Podgorica, 2022. godina

PODACI I INFORMACIJE O MAGISTRANDU

Ime i prezime: Vjera Vučković

Datum i mjesto rođenja: 27.01.1991. godine, Cetinje

Naziv završenog osnovnog studijskog programa i godina diplomiranja:

Ekonomski fakultet Podgorica, 2016. godina

INFORMACIJE O MAGISTARSKOM RADU

Ekonomski fakultet Podgorica

Postdiplomske magistarske akademske studije Ekonomije

Smjer: Računovodstvo i revizija

Naslov rada: Analiza modela islamskog bankarstva u regionu MENA

OCJENA I ODBRANA MAGISTARSKOG RADA

Datum prijave magistarskog rada: 23.07.2021. godine

Datum sjednice Vijeća univerzitetske jedinice na kojoj je prihvaćena tema: 14.10.2021. godine

Komisija za ocjenu teme:

1. Prof. dr Slobodan Lakić
2. Prof. dr Saša Popović
3. Doc. dr Tamara Backović

Mentor: Prof. dr Slobodan Lakić

Komisija za ocjenu rada:

Komisija za odbranu rada:

Datum odbrane:

Datum promocije:

IZJAVA O POTVRĐIVANJU ORIGINALNOSTI MASTER RADA
(u skladu sa čl. 22. Zakona o akademskom integritetu)

Potpisana/i: Vjera Vučković
(ime i prezime)

Broj indeksa: 25/16

Izjavljujem

pod krivičnom i materijalnom odgovornošću da je master rad pod naslovom:

ANALIZA MODELA ISLAMSKOG BANKARSTVA U REGIONU MENA

moje originalno djelo.

U Podgorici, 21.10.2022.GOD.

Svojeručni potpis,

PREDGOVOR

Savremeni sistem kapitalističke privrede stavlja fokus na ostvarenju što većeg profita, dok su potrebe čovjeka kao pojedinca u potpunosti obezvrijeđene. Ovaj način poslovanja, koji ima za cilj postizanje što većeg bogatstva i moći, izazvao je krizu morala što se kasnije odrazilo i na sve druge sfere društva, prije svega političku, ekonomsku i ekološku. Upravo iz tog razloga, veliki broj ekonomista širom svijeta smatra da ovakav sistem poslovanja i odnosa prema društvu dovodi do ekonomskih i finansijskih kriza. U periodu globalne ekonomske krize 2007. započete su rasprave na temu rekonstrukcije kapitalizma, usmjerene ka novom shvatanju profita i ekonomske aktivnosti. Obogaćivanje privilegovanih, nehuman odnos kapitalista i utrka globalnih korporacija za ostvarenje što većeg profita, uslovili su potrebu za reformom svjetskog ekonomskog poretka. Stoga, veliki broj činjenica pokazuju da bi primjena načela islamske ekonomije i finansija u kombinaciji sa konvencionalnom ekonomijom dovelo do prevazilaženja globalnih finansijskih turbulencija.

U proteklom periodu je odrađen veliki broj istraživačkih radova iz oblasti bankarstva, kojima se ukazuje na uticaj diversifikovanih poslovnih aktivnosti banke na njene performanse. Predmet ovog rada predstavlja analiza modela islamskog bankarstva u regionu MENA kao specifičan oblik međunarodnog bankarstva, koji se u potpunosti razlikuje od konvencionalnog bankarstva. Za razliku od konvencionalnog bankarskog sistema čiji je primarni fokus sticanje profita kroz finansijsko-ekonomske transakcije, uz zanemarivanje drugih etičkih i moralnih faktora, model islamskog bankarstva teži ka postizanju širih benefita po cjelokupno društvo. Banke koje posluju po islamskom modelu, u jednakoj mjeri stavljaju akcenat na sve društveno-ekonomske faktore, čime postižu veću solidarnost, podjednaku raspodjelu bogatstva i ekonomsku i društvenu pravdu.

U radu su formulisane dvije hipoteze. Prva hipoteza ima za cilj da utvrdi da li islamske banke karakteriše veća volatilnost bilansnih pozicija u odnosu na konvencionalne banke u regionu MENA, u periodu nakon svjetske ekonomske krize. Druga hipoteza je formulisana kako bi se ustanovilo da li postoji pozitivan odnos između varijacije diversifikovanog kreditnog portfolia islamske banke i volatilnosti njene profitabilnosti. Pored navedenih hipoteza, rad ima za cilj da ukaže na koji način promjene u globalnom regulatornom okviru, u periodu nakon svjetske ekonomske krize, kao i ubrzani proces digitalizacije i inovacija utiču na islamski model poslovanja.

Proučavanjem finansijskih performansi želi se istražiti da li su islamske banke više otporne na nestabilnosti u finansijskom sistemu u odnosu na konvencionalne banke iz regiona MENA. Analizom bilansnih performansi nastoji se izvesti zaključak o uspješnosti poslovanja islamskih banaka u periodu nakon svjetske ekonomske krize. Takođe, u radu se nastoji dokazati tvrdnja da je islamsko bankarstvo, zbog većeg finansijskog potencijala i diversifikovane ponude, uspješnije u generisanju profita u poređenju sa konvencionalnim bankarstvom.

APSTRAKT

Osnovni principi islamskog finansijskog sistema predstavljaju skup zakona i odluka, koji upravljaju ekonomskim, socijalnim i svim drugim aspektima islamskog društva. Islamsko bankarstvo, kao novi oblik bankarstva, predstavlja jednu od najbrže rastućih svjetskih finansijskih sektora. Temeljna karakteristika islamskog bankarstva, po kome se ono razlikuje od konvencionalnog bankarstva je ta što je njena aktivnost utemeljena na islamskom pravu, po kome je strogo i decidno zabranjeno uzimanje i davanje kamate. Islamsko bankarstvo je investicijski i proizvodno orjentisano, i kod njih je novac pokriven stvarnim – materijalnim vrijednostima i uslugama, što objašnjava da je istinski zainteresovan za uspjeh klijenta. Takođe, principi islamskog bankarstva sugerišu na njegovu vjersku obavezu – da u granicama svojih mogućnosti pomogne klijentu ukoliko se mimo svoje volje zadesi u neprilici.

Interesovanje za islamskim bankarstvom je u posljednjih 15-ak godina značajno poraslo, naročito u periodu poslije globalne ekonomske krize 2007., budući da su iz ove krize, u poređenju sa ostalima, izašle finansijski znatno snažnije. Bez obzira na činjenicu da je ovo relativno novi oblik bankarstva, njihova aktiva se godinama primjetno povećala. Prema nekim procjenama vrijednost „globalnog muslimanskog tržišta“ iznosi oko bilion američkih dolara.

Empirijsko istraživanje je sprovedeno na uzorku od dvadeset veoma važnih banaka koje svoje poslovanje obavljaju u regionu MENA, za vremenski period od deset godina, tj. od 2010. do 2019. godine. Prvim dijelom istraživanja se nastoje utvrditi efekti krize na bilanse banaka iz uzorka, odnosno, želi se istražiti da li islamske banke iz regiona MENA karakteriše veća volatilnost bilansnih pozicija u odnosu na konvencionalne banke. Analiza bilansnih pozicija i performansi banaka je sprovedena primjenom deskriptivne statistike. Drugim dijelom istraživanja se nastoji utvrditi da li varijacija diversifikovanog kreditnog portfolia islamske banke direktno utiče na volatilnost njene profitabilnosti. Takođe, u radu se upućuje na pravni i regulatorni okvir islamskog bankarstva u periodu nakon ekonomske krize, kao i na perspektive islamskih banaka.

Analizom odabranih bilansnih pozicija se došlo do zaključka da islamske banke karakteriše veća volatilnost bilansnih pozicija u odnosu na konvencionalne banke, u periodu nakon svjetske ekonomske krize. Sa druge strane, upotrebom linearnog regresionog modela je zaključeno da varijacije kreditnog portfolia islamskih banaka pozitivno utiču na volatilnost njene profitabilnosti. Istraživanje je takođe pokazalo da su regulatorni i pravni okvir od krucijalnog značaja za očuvanje islamskog bankarstva, posebno u teškim vremenskim periodima.

Obradom dosadašnje literature koja se bavila proučavanjem islamskog bankarstva i rezultatima istraživanja, stavlja se akcenat na prednosti i nedostatke istog i omogućava se bolje razumijevanje ove kompleksne teme.

Ključne riječi: Islamsko bankarstvo, principi islamskog bankarstva, diversifikacija kreditnog portfolia, volatilnost profitabilnost, pravni i regulatorni okvir

ABSTRACT

The basic principles of the Islamic financial system are a set of laws and decisions, which govern the economic, social, and all other aspects of Islamic society. Islamic banking, as a new form of banking, is one of the fastest growing financial sectors in the world. The basic quality of islamic banking, according to which it differs from conventional banking, is that its an activity based on Islamic law, according to which the taking and giving interest is strictly and decisively prohibited. Islamic banking is investment and production-oriented, and their money is covered by real-material values and services, which indicates that they are genuinely interested in the success of the client. Also, the principles of Islamic banking indicate his religious obligation – to help the client within the limits of his abilities if he gets into trouble againsts his will.

Interest in Islamic banking has grown significantly in the last 15 years, especially in the period after the global economic crisis in 2007. as they came out of this crisis, compared to others, financially much stronger. Despite the fact that this is a relatively new form of banking, their assets have increased markedly over the years. According to some estimates, the value of „the global Muslim market" is about a billion US dollars.

The empirical research was conducted on a sample of twenty very important banks, that operate in the MENA region, for a period of ten years, ie. from 2010. to 2019. The first part of the research seeks to determine the effects of the crisis on the balance sheets of the sample banks, ie. it seeks to investigate whether Islamic banks in the MENA region are characterized by higher volatility of balance sheet positions compared to conventional banks. The analysis of balance sheet positions and performance of banks was conducted using descriptive statistics. The second part of the research seeks to determine whether variation in the Islamic bank's diversified loan portfolio directly affects the volatility of its profitability. Also, the paper points out the legal and regulatory framework of Islamic banking in the period, after the economic crisis, as well as the perspectives of Islamic banks.

The analysis of selected balance sheet positions concluded that Islamic banks are characterized by higher volatility of balance sheet positions compared to conventional banks, in the period after the global economic crisis. On the other hand, using a linear regression model, it was concluded that variations in the loan portfolio of Islamic banks have a positive effect on the volatility of its profitability. The research also showed that the regulatory and legal framework is crucial for the preservation of Islamic banking, especially in difficult times.

By processing the previous literature dealing with the study of Islamic banking and research results, the advantages and disadvantages of the same are pointed out and a better understanding of this complex topic is provided.

Key words: Islamic banking, principles of islamic banking, loan portfolio diversification, volatility, profitability, legal and regulatory framework

ZAHVALNICA

Stara arapska poslovica kaže: „*Ako ne možeš nekoga nagraditi, makar mu se čestito zahvali*".

Ovim putem neizmjernu zahvalnost iskazujem mom mentoru, prof. dr Slobodanu Lakiću na profesionalnom i prijateljskom pristupu, stručnim sugestijama i savjetima, izdvojenom vremenu i kontinuiranoj podršci tokom izrade master rada.

Izrazito se zahvaljujem i osoblju Bosna Bank International sa sjedištem u Sarajevu, koja je za potrebe izrade ove master teze ustupila potrebnu literaturu koja mi je poslužila kao osnova za pisanje rada.

Na kraju, najveću zahvalnost dugujem svojoj porodici koja je istinskom ljubavlju, bezuslovnom podrškom i razumijevanjem ovaj put učinila lakšim za savladavanje.

Ovaj rad posvećujem mojoj majki, Stanki.

Sadržaj

UVOD.....**1**

I TEORIJSKO – METODOLOŠKI PRISTUP ISLAMSKOM BANKARSTVU.....**4**

1. Koncept islamskog bankarstva – principi i odlike.....**5**
2. Modeli finansiranja: prodaja i najam vs. aktivno i pasivno partnerstvo.....**10**
   2.1. Modeli finansiranja na bazi metoda prodaje i najma **11**
   2.2. Modeli finansiranja na bazi aktivnog i pasivnog partnerstva.....**17**
3. Islamska finansijska industrija: islamsko bankarstvo u regionu MENA.....**19**
4. Finansijski učinak islamskih i konvencionalnih banaka u regionu MENA – pregled literature.....**22**

II KVALITATIVNA ANALIZA ISLAMSKOG BANKARSTVA U ODNOSU NA KONVENCIONALNO BANKARSTVO – PRAVNI I REGULATORNI OKVIR.....**25**

1. Islamski i konvencionalni model bankarstva: specifikacija i komparacija.....**26**
2. Komparativni pristup islamskom i konvencionalnom konceptu bankarstva.....**28**
3. Finansijski modeli mobilizacije bankarskih resursa.....**31**
4. Uticaj pravnog i regulatornog okvira na razvoj islamskog bankarskog poslovanja.....**34**
   4.1. Efekti zakonodavne implementacije na koncept islamskog bankarstva.....**35**
   4.2. Regulatorne implikacije na poslovanje islamskih banaka.....**37**
5. Inovacije u islamskom bankarstvu – perspektiva.....**44**

III PROCJENA VOLATILNOSTI BILANSNIH POZICIJA ISLAMSKIH BANAKA U ODNOSU NA KONVENCIONALNE BANKE IZ REGIONA MENA U PERIODU NAKON SVJETSKE EKONOMSKE KRIZE.....**49**

1. Finansijska intermedijacija u islamskom bankarstvu.....**50**
   1.1 Pojednostavljena forma bilansa stanja islamske banke.....**51**
   1.2 Reprezentativan prikaz bilansa uspjeha islamske banke.....**53**
2. Islamsko bankarstvo u državama MENA regiona – opis uzorka i metodologija istraživanja.....**56**
3. Komparativna analiza odabranih bilansnih pozicija islamskih i konvencionalnih banaka.....**58**
4. Diskusija rezultata istraživanja.....**68**

IV ANALIZA UTICAJA VARIJACIJE DIVERSIFIKOVANOG KREDITNOG PORTFOLIA ISLAMSKE BANKE NA VOLATILNOST NJENE PROFITABILNOSTI.....**70**

1. Pregled literature iz hipotetičkog slučaja.....**71**
2. Podaci i metodologija istraživanja.....**74**
3. Regresiona analiza.....**77**
4. Analiza rezultata istraživanja – zaključak.....**83**

ZAKLjUČAK.....**84**

LITERATURA.....**89**

DODATAK.....**98**

UVOD

Koncept islamskog bankarstva podrazumijeva obavljanje bankarskih aktivnosti u skladu sa odredbama i principima Šerijata. Islamsko bankarstvo predstavlja jedan dio islamskih finansija, pored islamskog osiguranja, islamskih fondova i drugih vrsta islamskih finansijskih institucija. Kada je riječ o strukturi islamskih finansija, bankarstvo čini 73% ukupnih islamskih finansija, što ga čini najrazvijenijim oblikom islamskog ekonomskog sistema. Jedno od značajnih pitanja kojima se bave teoretičari islamske ekonomije predstavlja izgradnja finansijskog sistema koji će biti prihvatljiv sa aspekta Šerijata, odnosno učenja islamske ekonomije. Ciljevi i operacije islamskih banaka se zasnivaju na islamskim principima, pa se samim tim islamski model poslovanja u potpunosti razlikuje od modela poslovanja konvencionalnih banaka. Propisi na kojima počiva islamsko bankarstvo zabranjuju upotrebu kamate u poslovanju, pa samim tim pružaju mogućnost finansijerima da ostvaruju profit na nekamatnim osnovama. Osim toga, zadatak islamskog finansijskog sistema je da ravnomjerno izrazi moralnu, etičku, religijsku dimenziju, i da na taj način postigne jednakost u društvu. Ključ uspjeha islamskih banaka je u kvalitetnoj kontroli primjene islamskog prava.

U proteklim godinama je odrađen veliki broj istraživačkih radova kojima se objašnjavaju prednosti islamskog bankarstva u odnosu na tradicionalni model poslovanja, naročito u periodu nakon svjetske ekonomske krize. Mnogi zagovornici islamskog modela poslovanja su iskoristili znatno bolje rezultate koje je ostvario islamski bankarski sektor u periodu krize, kako bi ukazali na prednosti islamskog bankarstva, tvrdeći da je to prilika da se iskorači iz sjenke konvencionalnog bankarstva. Prema mišljenjima podržavaoca islamskog bankarstva, prednosti istog se ogledaju u raspodjeli rizika preduzetnika i finansijera. Banka kao finansijer je u potpunosti posvećena klijentu, snosi dio rizika aranžmana, prati razvoj projekta i na taj način podstiče efikasnost. Ovakav model poslovanja svakako stimuliše klijente na štednju i investicije. Islamskim modelom poslovanja se pospješuje finansijska pravda, iz razloga što on stvara ravnotežu između zajmodavca i klijenta, kada je riječ o neto dobiti odnosno gubitku. Takođe, prednost islamskog bankarstva se ogleda u jačanju finansijske stabilnosti, naročito ako se uzme u obzir činjenica da se prilikom donošenja odluka o ulaganjima u investicione projekte pristupa izuzetno oprezno, za razliku od pristupa koji ima konvencionalni bankarski sistem. Važnu ulogu u promovisanju društveno poželjnih investicija igraju etičke i moralne vrijednosti unutar islamskog bankarskog sistema, što predstavlja jednu od njegovih istaknutih karakteristika.

Islamski teoretičari takođe sugerišu na postojanje nedostataka modela islamskog bankarstva. Prije svega, zapaže se da modeli finansiranja, kao što su mušaraka i mudaraba, nijesu dovoljno efikasni koliko bi trebalo biti, s obzirom da ne postoji sprovođenje potrebnih istraživanja i analiza za uvođenje i primjenu ovih načina finansiranja. Oni takođe smatraju da je islamskom bankarskom sektoru neophodan dobro definisan regulatorni i nadzorni okvir, u skladu sa Šerijatom, kojim bi se unaprijedilo upravljanje islamskim bankama. Pored regulatornog okvira, autori stavljaju naglasak na kreiranju proizvoda koji ispunjavaju zahtjeve za likvidnošću, kao i onih proizvoda koji bi služili za vladino finansiranje. Smatraju da je neophodno poboljšati ulogu islamskih banaka i drugih finansijskih institucija kako bi se islamski finansijski sistem usvojio na nacionalnim nivoima. Pored navedenih nedostataka, među islamskim ekonomistima, ulemom i praktičarima se vodi debata oko toga da li je islamskim finansijama, pa samim tim i islamskom bankarstvu, potrebna određena vrsta standardizacije. Do sada, neriješen problem islamskih ekonomista je pitanje standardizacije zato što postoji nesaglasnost oko toga što predstavlja poštovanje Šerijata, što u krajnosti sprječava lansiranje novih proizvoda od strane islamskih finansijskih institucija.

Iako postoji veliki broj istraživačkih radova u kojima se analizirao uticaj diversifikacije kreditnog portfolia banke na njenu profitabilnost, i dalje nije postignut jedinstven stav o pozitivnom ili negativnom uticaju. U cilju sprovođenja komparativne analize bilansnih pozicija konvencionalnih i islamskih banaka, odrađeno je empirijsko istraživanje na uzorku od dvadeset banaka, prilikom čega se vodilo računa da odabrane banke posluju strogo po islamskom odnosno konvencionalnom modelu, dok su iz istraživanja isključene banke koje nude obje vrste usluge. U radu je fokus stavljen isključivo na bankama koje su specijalizovane za jednu od ove dvije vrste usluga. Banke koje su upotrijebljene u istraživanju nalaze se u regionu odakle potiče islamsko bankarstvo, tj. u državama Bliskog Istoka i Sjeverne Afrike (*Middle East and North Africa* – MENA). Uzorak od dvadeset banaka koji je korišćen prilikom istraživanja je preuzet sa sajta – *The Asian Banker,* koji predstavlja vodeću kompaniju u pružanju informacija iz oblasti islamskog bankarstva. Vodilo se računa da u istraživanju budu uključene banke koje su sistemski važne, odnosno banke koje imaju odgovarajuću strukturu da reaguju na sve inovacije i promjene koje se dešavaju na globalnom nivou. U analizi se koristi panel podataka prikupljenih iz godišnjih finansijskih izvještaja – sastavljenih prema međunarodnim računovodstvenim standardima, odabranih banaka za period od deset godina, od 2010. do 2019. godine. Istraživanjem je obuhvaćen ovaj vremenski period u cilju prikazivanja efekata svjetske ekonomske krize na bankarski sektor u ovom regionu, kao i uspješnosti islamskih i konvencionalnih banaka u periodu oporavka.

U istraživačkom dijelu rada se namjerava ispitati prva hipoteza prema kojoj islamski model bankarstva predstavlja kvalitetnu alternativu konvencionalnom modelu bankarstva. Naime, prvom hipotezom nastoji se uvrditi da li islamske banke karakteriše veća volatilnost bilansnih pozicija u odnosu na konvencionalne banke u regionu MENA, u periodu nakon svjetske ekonomske krize. Analiziranjem odabranih bilansnih indikatora, uz upotrebu deskriptivne statistike, pokušavaju se sagledati efekti krize na bilanse banaka iz uzorka, tj. da li su islamske banke manje otporne na nestabilnosti u finansijskom sistemu u odnosu na konvencionalne banke u regionu MENA.

U svrhu testiranja druge hipoteze koristi se linearni regresioni model. Druga hipoteza je formulisana kako bi se ustanovilo da li postoji pozitivan odnos između varijacije diversifikovanog kreditnog portfolia islamske banke i volatilnosti njene profitabilnosti. Za ispitivanje ove veze primjenjuje se ekonometrijski metod, metod najmanjih kvadrata. Kreditni portfolio banaka i sve druge usluge se jasno vide u bilansima. Nasuprot konvencionalnih banaka, čije poslovanje počiva na kreditiranju, uz kamatu kao cijenu novca i uz potpuni prenos rizika na klijenta banke, islamske banke posluju u skladu sa Šerijatom gdje su upotreba kamate i prenos rizika zabranjene aktivnosti. Zabrana kamate u islamskom bankarstvu je uslovila kreiranje raznih finansijskih instrumenata, koji pružaju mogućnost klijentima banke da ostvare profit na nekamatnim osnovama. Stoga, opseg njihovih usluga je raznovrstan, budući da nastoje da obuhvate i trgovinu, investicije, davanje u zakup određenih proizvoda, avansiranje, naručenu proizvodnju, itd. Islamske banke na taj način streme ka postizanju ekonomske pravde i jednakosti u društvu.

Takođe, u radu se ispituje validnost pravnog i regulatornog okvira poslovanja islamskih banaka u periodu nakon svjetske ekonomske krize, kao i na koji način ekonomske promjene izazvane ubrzanim procesom digitalizacije i inovacija utiču na islamski bankarski sektor.

Rad se sastoji iz četiri dijela. Zbog potpunijeg razumijevanja modela islamskog bankarstva, u prvom dijelu je objašnjen koncept i osnovni principi na kojima se zasniva islamsko – beskamatno bankarstvo, kao i istaknute odlike islamskog ekonomskog i finansijskog sistema, koji se ogledaju u zabrani kamate, *garera* (prekomjernog rizika) i *mejsira* (kockanja). Osim navedenog, temeljno su objašnjena kreativna finansijska rješenja,

odnosno modeli finansiranja islamskih banaka, kao i finansijski učinak islamskih banaka u regionu MENA.

U drugoj glavi rada je prikazana kvalitativna analiza islamskog bankarskog poslovanja u odnosu na konvencionalni model. Ovaj dio sadrži osnovne postavke islamskog i konvencionalnog bankarstva, njihove ključne razlike, ali i razlike u finansijskim modelima mobilizacije bankarskih resursa koje su karakteristične za ova dva oblika bankarstva. Pored navedenog, u drugoj glavi se ispituje relevantnost pravnog i regulatornog okvira u kojima posluju islamske banke, kao i uticaj ubrzanog procesa digitalizacije na bankarski sektor. Ovdje se nastoji ustanoviti na koji način promjene na globalnom nivou, uključujući ekonomske promjene kao i inovacije u bankarskom sektoru, utiču na islamski model poslovanja.

U trećoj glavi je obrađena studija slučaja zasnovana na procjeni volatilnosti bilansnih pozicija banaka iz uzorka, koje pripadaju regionu MENA, u periodu nakon svjetske ekonomske krize. Za realizaciju komparativne analize bilansnih performansi islamskih i konvencionalnih banaka izvršeno je empirijsko istraživanje na uzorku od dvadeset banaka. Analiza je ograničena na velike banke, sistemski važne, tj. na banke koje imaju odgovarajuću strukturu imovine da reaguju na sve promjene i inovacije koje se dešavaju na globalnom nivou. Istraživanjem je obuhvaćen vremenski period od 2010. do 2019. kako bi se prikazali efekti svjetske finansijske krize na bankarski sektor, kao i tempo njihovog oporavka nakon velikih nestabilnosti. Primjenom deskriptivne statistike, nastojalo se utvrditi da li islamske banke karakteriše veća volatilnost bilansnih pozicija u odnosu na konvencionalne banke u regionu MENA. Pored navedenog, obzirom na specifičnost islamskog bankarstva, u trećem dijelu rada je predstavljena opšta struktura bilansa stanja islamske banke, koja daje najjednostavniju sliku finansijske intermedijacije u islamskom bankarstvu, kao i reprezentativan prikaz stavki bilansa uspjeha islamske banke.

U poslednjoj glavi se ispituje uticaj varijacije diversifikovanog kreditnog portfolia islamske banke na volatilnost njene profitabilnosti, odnosno da li postoji pozitivan odnos između ove dvije varijable. Za analizu ovog odnosa upotrebljava se linearni regresioni model koji mjeri uticaj nivoa učešća kreditnog portfolia u ukupnoj aktivi banaka i volatilnost njene profitabilnosti. Pored navedenog, u četvrtoj glavi rada je dat pregled literature iz hipotetičkog slučaja, kako bi se imao uvid u rezultate istraživanja do kojih su došli drugi autori.

I TEORIJSKO – METODOLOŠKI PRISTUP ISLAMSKOM BANKARSTVU

1. Koncept islamskog bankarstva – principi i odlike

Osnove islamskog ekonomskog sistema počivaju na razlikama koje on ima sa kapitalističkim i socijalističkim (komunističkim) ekonomskim sistemima koji su postojali već godinama ranije. Riječ je o sistemu koji nastoji da prirodne resurse i bogatstvo raspodijeli među što više ljudi. Glavna odlika islamskog ekonomskog sistema, koja ga razlikuje od ova dva ekstremna, jeste ta da je islamski ekonomski sistem podložan moralnim i etičkim normama koje ne postoje u druga dva sistema.[1]

Principi islamskog bankarstva predstavljaju skup šerijatskih principa (zakona i odluka), koji upravljaju svim sferama islamskog društva, uključujući ekonomsku, socijalnu, društvenu, kulturnu. Prema Hadžiću, osnovni principi islamskog ekonomskog sistema, pa samim tim i islamskog bankarstva su:[2]

1. *Apsolutna zabrana plaćanja ili naplate kamate u bilo kojem obliku.* Ni jedna od bankarskih aktivnosti ne smije generisati kamatu. Banka ne može ulaziti u bilo kakve odnose u kojima bi bila, na bilo koji način, obavezna plaćati kamatu. Rezultat ovog odnosa je učešće u realnoj imovini i realnom poslovnom poduhvatu, uz napomenu da dobit ili prinos ne može biti unaprijed fiksiran ili određen. On će zavisiti od uspješnosti samog posla, ostvarene produktivnosti i tržišne uspješnosti. Prema tome, svako prethodno određivanje iznosa koji će biti plaćen ili naplaćen iznad iznosa glavnice zajma, u islamu je zabranjeno. Islam, u osnovi, poznaje samo jednu vrstu zajma – *quard hassan* u kojem zajmoprimac ne plaća nikakvu kamatu niti plaća nikakav drugi dodatni iznos iznad iznosa primljenog zajma. Postoji i shvatanje da zajmodavac, u tom smislu, ne smije koristiti nikakve prednosti ili pogodnosti od strane zajmoprimca prije, u toku i nakon posudbe novca. Prema tome, bilo kakve neposredne ili posredne koristi koje mogu nastati po osnovu posudbe novca u islamu nisu dozvoljene.
2. *Obavezna podjela profita ili gubitka.* Zajmodavac je obavezan dijeliti profit ili gubitak koji nastaje od posla za koji je novac bio posuđen. Islam stimuliše vlasnike novca i preduzetnike da investiraju na principima učešća u raspodjeli profita ili gubitka. Prema tome, vlasnik novca će ekvivalentno dijeliti rizik preduzetništva, bilo da se radi o industriji, uslugama, maloj farmi ili prostoj trgovini. Ovakav pristup predstavlja neposredan i snažan doprinos razvoju, s obzirom da se vlasnici novca stimulišu da ga investiraju u vidu kapitala u određene poslovne namjene. Jedino novac koji je investiran u formi kapitala u neki posao može donijeti dodatni prinos.
3. *Nemogućnost zarade bez preuzimanja rizika*. Ovaj princip se odnosi kako na rad, tako i na kapital. Bez preduzetničke aktivnosti i s time vezanog izlaganja poslovnom riziku ne može se zaraditi plata, niti obezbijediti naknada ili nagrada za investirani kapital.
4. *Zabrana stvaranja „novca novcem" (novac ne može da kreira novac).* Stvaranje novca novcem u islamu je strogo zabranjeno. Novac po islamu ima „posredničku" ulogu ili sredstvo koje pomaže u razmjeni. U procesu stvaranja nove vrijednosti bitni faktori su znanje, inicijativnost, spremnost za preuzimanje rizika, vještina i napor, dok novac služi samo da se ovi proizvodni faktori stave u funkciju. Novac postaje kapital tek kada je investiran u neki posao. Do tada on predstavlja samo novac kao kupovnu moć. Novac, da bi se mogao uvećavati, mora ući u proces investiranja ili kupovine roba i usluga.

[1] Vidjeti: Sadeq, 1992: str. 34.
[2] Opširnije: Hadžić, 2005: str. 158-159.

5. *Zabrana kockanja (maysir), neodređenosti, pretjeranog rizika, špekulacija i neizvjesnosti (gharar).*[3] Pojava ovih, u islamu zabranjenih, elemenata poslovnog ponašanja, može dovesti do prevare, odnosno nanošenja štete nekom od učesnika poslovnog procesa. Navedeni elementi mogu se pronaći u ugovorima kada je npr. obaveza plaćanja povezana sa nejasnim obavezama koje druga strana treba da izvrši ili kada je vezana za nejasno definisanu obavezu treće strane. Nejasnoća se može pojaviti kod kupoprodaje, ukoliko jedan od bitnih elemenata ugovora nije precizno definisan (predmet, cijena, rok isporuke i slično).
6. *Zabrana finansiranja ili rada sa, u islamu, zabranjenim proizvodima ili aktivnostima.* Ovaj princip prvenstveno podrazumijeva da banka svoje aktivnosti obavlja na dozvoljen – zakonit način. Drugim riječima, banka će podržavati samo djelatnosti koje u islamu nijesu zabranjene. Banka ne smije finansirati proizvodnju ili trgovinu u islamu zabranjenih proizvoda. Praktično rečeno, to znači da se ona neće baviti nezakonitim aktivnostima (npr. „pranjem novca", korupcijom, kriminalom i sl.), neće finansirati i podržavati zabranjene djelatnosti (npr. proizvodnju alkohola, otvaranje kockarnica i noćnih klubova, proizvodnju pornografskog materijala, terorizam i sl.), niti će podržavati proizvodnju i/ili promet, u islamu zabranjenih proizvoda (npr. alkohola, droge, svinjetine i sl.).

Islamske finansijske institucije, uključujući islamske banke, su obavezne da u svom poslovanju inkorporiraju šerijatske principe, što je u nadležnosti Šerijatskog odbora. Naime, Šerijatski odbor (*Shariah board*) predstavlja obavezno i stalno tijelo u okviru banaka koje posluju po islamskim principima. Članove odbora čine priznati islamski naučnici, koji imaju za cilj da usmjeravaju poslovanje banke, tj. da vode računa o primjeni Šerijata tokom obavljanja bankarske djelatnosti.[4] Naime, oni nadziru rad islamskih banaka, odobravaju ugovore i razmatraju potencijalne nove proizvode koje banka može ponuditi klijentima, uz obaveznu kontrolu njihove implementacije, organizuju konferencije gdje sprovode edukacije iz islamskog bankarstva. Takođe, u nadležnosti Šerijatskog odbora je kontrola potrošnje humanitarnog fonda, gdje se sliva sav novac od eventualne protivzakonite aktivnosti banke.

Pored navedenih postoje i drugi principi koje islam propisuje i koji se odnose na segment ekonomskog ponašanja i poslovanja. Obzirom na njihov karakter, zapadni teoretičari nazivaju ih etičkim ili moralnim principima u ekonomiji.[5] Navodeći značajne karakteristike islamskog bankarstva i finansija, predsjednik *Islamic Development Bank*, Ahmad Muhammad Ali, navodi sledeće:[6]

- na kamati zasnovano posuđivanje i finansiranje transakcija, zasnovanih na hazardu, špekulacijama i kockanju, te finansiranje proizvodnje „nemoralnih proizvoda" u islamu je striktno zabranjeno;
- depoziti mogu biti zasnovani na principu kakvom je *qard hasan* (kredit bez kamate, ali sa zaštićenom glavnicom) ili podjeli profita/gubitka;
- učešće u kapitalu, privremeno učešće u kapitalu, prodaja na kredit, lizing i drugi kreirani prigodni modeli zamjenjuju na kamati zasnovano finansiranje;
- finansijski inženjering u stvaranju novih proizvoda i instrumenata mora biti usklađen sa zahtjevima Šerijata;
- dug se ne može utržiti, reprogramirati ili diskontovati sa kamatom. Međutim, dug može biti zamijenjen za robu ili usluge;

[3] „Gharar" je riječ arapskog porijekla koja u prevodu znači: neizvjesnost, hazard, šansa ili rizik.
[4] Detaljnije: http://saff.ba/uloga-serijatskog-odbora-u-islamskim-finansijskim-institucijama/
[5] Vidjeti: Wilson, 1997.
[6] Izvor: Štulanović, Hadžić, 2007: str. 225-226.

- privatno vlasništvo i slobodno tržište predstavljaju osnovu ekonomskog sistema.

Svi navedeni principi nagovještavaju na činjenicu da islamsko bankarsko poslovanje mora biti u skladu sa etičkim, moralnim, socijalnim i drugim normama, što u krajnosti dovodi do jednakosti pojedinca u društvu i dobrobit društva kao cjeline.

Principi i odlike islamskog ekonomskog i finansijskog sistema proizilaze iz Kur'ana, Sunneta, Idžme i Kijasa. Njihovo glavno obilježje je zabrana prakse kao što su kamate, garera i mejsira iz razloga što narušavaju osnovne principe koje islam zagovara, a to su pravda i jednakost.

Jedan od osnovnih principa islamskih finansija, pa samim tim i islamskog bankarstva, koji predstavlja najveću razliku u odnosu na konvencionalne finansije je odnos prema kamati, *lihvi*.[7] U konvencionalnom bankarstvu, kamata predstavlja cijenu upotrebe kapitala u jedinici vremena, odnosno naknadu koju zajmoprimac daje zajmodavcu, u zamjenu za korišćenje određenog iznosa novaca u određenom vremenskom periodu.

Plaćanje i primanje kamate (*ribe*) u islamu su strogo zabranjene, čime se nastoji podijeliti rizik između dužnika i kreditora. Tačnije, primanje kamate je zabranjeno Kur'anom, dok je plaćanje kamate zabranjeno sunnetom Poslanika Muhammeda, *Sallallahu alejhi ve sellem*, i konsenzusom *(Idžma'om)* islamskih pravnika. Islamske banke, bez obzira što ne naplaćuju kamatu za pozajmljena sredstva, one poštuju koncept vremenske vrijednosti novca. Prema tome, ona ne može biti dio ugovora o kreditu, ali se nastoji nadomjestiti putem realne transakcije.

Ribā je riječ arapskog porijekla, koja se prvi put pominje u Kur'an-u i predstavlja višak koji dužnik plaća povjeriocu po osnovu primljenog kredita. Doslovno značenje riječi „*ribā*" je „povećanje", „višak", „rast" ili „prirast". Postoji veliki broj definicija kamate, koje ukazuju na nekoliko osnovnih osobina kamate, kao što su:[8]

- *Ribā* predstavlja svako povećanje preko osnovnice, originalne sume
- Ona predstavlja višak koji se plaća kao ugovorna obaveza kreditnog ugovora
- Ona predstavlja višak koji se plaća shodno određenom vremenskom periodu za koji se odgađa plaćanje.

Klasična literatura sugeriše na dvije vrste kamata. Prema tome, *ribā* se dijeli na dvije vrste:[9]

1. *Ribā el-fadl* – Ova vrsta r*ibā-e* se uglavnom odnosi na barter transakcije. To se odnosi na međusobno trgovanje robe koja pripada istoj kategoriji, i na koju se pravila zabrane kamate primjenjuju. Prema hadisu Poslanika Muhammeda, *sallallahu alejhi ve sellem*, sljedeći proizvodi se moraju razmjenjivati u istim količinama i iz-ruke-u-ruku: zlato, srebro, ječam, pšenica, so i urme. Primjera radi, zabranjena je kamata kod kupoprodaje ili razmjene robe sa dodatkom, za koju ne postoji adekvatna protivvrijednost.
2. *Ribā al-nasī'ah* ili kamata kod odgađanja primopredaje – *Ribā al-nasī'ah* je poznata i kao *Ribā al-džāhilijje* (predislamska kamata), *ribā al-dujun* (kamata kod kreditiranja ili dugova) ili rib*ā al-Kur'an* (kuranska kamata). Ova vrsta je specifična za kredite. To se odnosi na bilo koji višak plaćen iznad i preko iznosa glavnice, kao naknada za kašnjenje u otplati.

[7] Lihva označava stari engleski naziv za kamatu.
[8] Vidjeti: Mansoori, 2006: str. 118.
[9] Za detaljniju informisanost o ovim dvijema vrstama kamate, vidjeti: Abdul-Rahman, 2014: str. 41-43.; Chapra, 1985:str. 56-60.

Većina razloga za zabranu kamate u islamu se vezuje za kuransko kazivanje. Jedan od razloga za zabranu kamate, prema riječima El-Džemala, mogla bi biti i sama priroda čovjeka. Naime, on tvrdi da je veoma moguće da se zabrana kamate temelji na „potencijalno zaraznoj prirodi zaduživanja i življenja preko svojih mogućnosti".[10]

Siddiqui, pozivajući se na kur'anske ajete, navodi pet ključnih razloga za zabranu kamate.[11]

Prvo, praktikovanje kamate i uzimanje bilo čega preko osnovice nosi sa sobom nepravdu (*zulm*). Ovaj razlog se može vidjeti u 279. ajetu *sure El-Bekare*, u kojemu se kaže: *„A ako se pokajete, ostat će vam glavnice imetaka vaših, nećete nikoga oštetiti, niti ćete oštećeni biti".* Takođe, u ajetu se navodi da osnovica kredita pripada zajmodavcu, te prema tome, svako vraćanje iznosa manjeg od pozajmljenog smatra se nepravednim činom (*zulumom*). Ovo se uveliko veže za opšteprihvaćeno načelo islama o uspostavljanju pravde i jednakosti među ljudima.[12] Takođe, izlažući argumente protiv kamate, Chapra navodi da je kamata usko povezana sa izbijanjem svjetskih finansijskih kriza. Naime, on smatra da nedisciplina na tržištu kapitala, koja se veže za kamatu i kratkoročne kredite dovodi do finansijskih kriza. Rješenje problema Chapra vidi u ukidanju kamate i raspodjeli rizika između učesnika na tržištu, čime bi se ostvarila disciplina na tržištu.

Drugi razlog za zabranu kamate je taj što kamata vodi ka propasti i negativnom rastu. Naime, u 276. ajetu se upućuje na uništenje kamate, tj. njenog kontinuiranog smanjenja, što u konačnom ukazuje na njeno suđeno uništenje.

Treće, kamata vodi ka poniženju čovjeka koji je praktikuje. Ona stvara zavisnost kako kod zajmoprimca tako i kod zajmodavca zato što se javlja briga kod oba tržišna učesnika. Dok dužnik strahuje da neće biti u mogućnosti da vrati kredit i time biti primoran da se odrekne kolaterala, kao garancije za pozajmljena sredstva, kreditor se plaši da neće ostvariti dovoljan profit u određenom vremenskom periodu. Na kraju krajeva, ovakvo stanje zavisnosti može uticati na psihu čovjeka, bez obzira da li je u pitanju kreditor ili dužnik.

Četvrto, kamata je jedna vrsta eksploatacije, odnosno nepravednog prisvajanja tuđe imovine. Ovaj razlog zabrane kamate se pominje u 161. ajetu, gdje je data jasna veza između kamate i nepravednog prisvajanja tuđe imovine. Kan i Mirakhor za kamatu za novac kažu sledeće:[13] „Kamata na novac predstavlja neopravdano stvaranje trenutnih vlasničkih prava: neopravdano, jer kamata predstavlja potraživanje prava vlasništva izvan legitimnog okvira priznatih prava vlasništva; trenutno, zato što čim se ugovor o kreditiranju na principu kamate zaključi, stvara se pravo zajmodavca nad imovinom dužnika".

Peti, izuzetno bitan razlog za zabranu kamate predstavlja negativan uticaj kamate na cijelo društvo. Naime, navodi se da praktikovanje kamate predstavlja jedan od loših postupaka budući da je kamata izuzetno neproduktivna, ne doprinosi stvaranju nove vrijednosti, pa samim tim ne povećava društveno bogatstvo.

Polazeći od navedenih razloga koji se mogu naći u ajetima, Allah dž.š. je dozvolio trgovinu a zabranio kamatu, s obzirom da ona narušava osnovne prinicipe islama kao što su pravda i jednakost.

Pored zabrane kamate, islamske finansije karakteriše i zabrana *garera*. Naime, *garer* ili *bej'el-garer* predstavlja vrstu kupoprodajnog ugovora koji sadrži određene nepravilnosti, pa je samim tim nevažeći, za razliku od drugih ugovora koji su legitimni. Al-Zuhayli, koji se najviše bavio problematikom *garera*, navodi da riječ *garer* doslovno znači opasnost, prevara,

[10]Prema: El-Gamal, 2006: str. 58.
[11]Vidjeti: Siddiqui, 2004: str. 41-45.; Siddiqui, 1983: str. 53-55.; Al-Zuhayli, 2003: str. 1, 317, 37-38.; Chapra, 1985:str. 56-60.; An-Nabhani, 2000: str. 173-178.; Abdul-Rahman,2014: str. 41-43. i 106-108.; El-Gamal, 2006: str. 49-52.; Iqbal, Mirakhor, 2007: str. 62-66.
[12]Detaljnije: Chapra, 2000: str. 6-8.
[13]Vidjeti: Khan, Mirakhor, 1987: str. 4; Mirakhor, 1988: str. 93.

obmana, iluzija ili umišljenost, koja dolazi od arapskog glagola *garre*.[14] U širem smislu, riječ *garer* predstavlja „nesvjesno izlaganje nekoga ili nečije imovine mogućnostima propasti“, i svaka dobit koja je stečena putem *garera* predstavlja nezakonito prisvajanje tuđe imovine.[15]

Mišljenje većine islamskih pravnika koji su se bavili problematikom *garera* jeste da se termin *garer* prije svega odnosi na nepotpune informacije kojima raspolaže jedna ili obje ugovorne strane, odnosno na neizvjesnost (rizik) u vezi sa dešavanjima u budućnosti ili u vezi sa prodajom robe, čije karakteristike nijesu jasno definisane. Rizik u kojemu se nalaze ugovorne strane prilikom obavljanja trgovine je nemjerljiv, zbog čega se za sam čin smatra da je blizak kockanju, što u konačnom može prouzrokovati spor među ugovornim stranama. Svaki vid transakcije koji može proizvesti štetu nekoj od ugovornih strana, striktno je zabranjen u Kur'anu.

Imajući u vidu činjenicu da u realnom svijetu uvijek postoji određena doza neizvjesnosti i rizika, apsolutna zabrana *garera* je praktično nemoguća, zato što bi u tom slučaju poslovanje bilo dosta otežano. Islamski pravnici, polazeći od realnog viđenja stanja, upućuju na dvije vrste *garera*:

- Prekomjeran *(garer fehiš)* – zabranjen je u islamu, s obzirom da postojanje ove vrste *garera* ugovor čini ništavim.
- Tivijalan *(garer jesir)* – dozvoljen je u islamu, zato što je *garer* u ovom slučaju minimalan, tj. u realnom okruženju uvijek postoji određena doza rizika i neizvjesnosti. Primjeri dozvoljenih *garera* su naručena proizvodnja ili plaćanje unaprijed. Iako u trenutku sklapanja ugovora predmet ne postoji, preciznim definisanjem karakteristika predmeta omogućuje se njegova realizacija, a kasnije i isporuka kupcu.

Da bi *garer* činio ugovor nevažećim, El-Darir sugeriše na četiri uslova. Prije svega, pored njega i veliki broj islamskih naučnika se bavio temom *garera*, prilikom čega su pravili detaljnu analizu troškova i koristi od njegove zabrane. Oni objašnjavaju da *garer* treba biti prekomjeran ili pretjeran kako bi poništio ugovor. Zabrana prekomjernog *garera* se može posmatrati u odnosu na vrstu ugovora. Ukoliko je riječ o ugovoru o razmjeni, kao što su prodaja, najam ili partnerstvo, prekomjerni *garer* će uticati na valjanost istog. Zatim, vezivanje *garera* za osnovni predmet ugovora ili cijenu, utiče na validnost ugovora. Naime, ukoliko se *garer* veže za osnovicu prodajnog ugovora, a ne za njegov periferni dio, onda isti čini ništavim. Četvrti uslov se odnosi na *garer* kao sastavni dio ugovora koji je od velike važnosti za ljude. Naime, ukoliko se potreba stanovništva može ispuniti samo primjenom određenog ugovora koji sa sobom nosi određenu vrstu rizika (prekomjerni ili trivijalni), ugovor se neće poništiti.

Kao što je slučaj sa zabranom kamate, islamski naučnici navode da je glavni razlog zabrane *garera* uspostavljanje pravde i jednakosti među ljudima. Takođe, zabranom *garera* želi se postići saglasnost i zadovoljstvo među ugovornim stranama. Islamski naučnici, analizirajući ovu temu, ukazuju na to da je *garer* zabranjen jer otvara put neprijateljstvu, mržnji, sudskim sporovima, eksploataciji ljudi i nezakonitim prisvajanjem tuđe imovine.[16]

Treća, bitna odlika islamskog ekonomskog i finansijskog sistema je zabrana *mejsira* (kockanja ili igara na sreću). Negativna strana *mejsira* se navodi u kur'anskim ajetima. Islam zabranjuje igre na sreću i svaku vrstu kockanja, gdje se do zarade dolazi bez napora, a sticanje bogatstva na ovaj način se smatra *haramom*, nedozvoljenim.

Mejsir se može definisati kao bilo kakva aktivnost koja podrazumijeva klađenje, prilikom čega jedna strana (pobjednik) dobija cijeli ulog, dok druga strana (gubitnik) gubi

[14]Detaljnije: Al-Zuhayli, 2003.
[15] Ibidem: p. 82-83.
[16]Izvor: Al-Darir, 1997: str. 46-47.

cjelokupan ulog. Pravi oblik *mejsira* predstavlja „*zero-sum-game*" (igra nulte sume), gdje je dobit jedne strane jednaka gubitku druge strane. Prema tome, ovdje dolazi do transfera bogatstva od jedne ka drugoj osobi, bez stvaranja novih vrijednosti. Ove aktivnosti su motivisane sticanjem bogatstva na vrlo jednostavan način, u kratkom vremenskom periodu.

Uzimajući u obzir činjenicu da *mejsir* podrazumijeva dobrovoljno preuzimanje rizika, u velikoj mjeri je sličan *gareru* (prekomjernom gareru). Veliki broj islamskih naučnika nagovještavaju da tamo gdje postoje elementi *garera*, prisutni su i elementi *mejsira*. El-Sa'ati, baveći se ovom tematikom, uočava njihovu međusobnu povezanost i navodi sličnosti koje postoje između *mejsira* i prekomjernog *garera:*[17]

- U oba slučaja kupac dobrovoljno preuzima rizik transakcije.
- Ishod transakcije kao i vještine najviše zavise od sreće (slučajnosti).
- U oba slučaja kupac teži monetarnoj koristi.
- U oba slučaja kupac se suočava sa pretjeranim rizikom i nesigurnošću.
- U oba slučaja kupac je motivisan nadom da će se lako obogatiti.
- U oba slučaja predviđena dobit je iznimno velika u odnosu na mali iznos novca koji se obično uplaćuje radi kupovine predmeta prekomjerenog *garera* ili u slučaju kockanja.

Razlozi zabrane kockanja su jasno navedeni u kur'anskim ajetima, gdje Allah dž.š. skreće pažnju na nekoliko zabranjenih aktivnosti koji su djelo šejtana i koje sa sobom nose samo zlo i ono što je loše. Svim muslimanima Allah dž.š. naređuje da se manu tih aktivnosti, kako bi postigli uspjeh na ovom svijetu, ali i na *Ahiretu*. *Mejsir* se zabranjuje iz razloga što među vjernicima unosi osjećaj mržnje i neprijateljstva i odvraća ih sa pravog puta, *ibadeta* (obožavanja) Allaha dž.š. i od obavljanja namaza.

Islam zabranjuje svaku vrstu kockanja (sportske kladionice, državne lutrije), s obzirom da negativno utiču na društvo i društveni poredak. U islamu, zarada ostvarena putem kockanja se smatra *haram* zaradom.

2. Modeli finansiranja: prodaja i najam vs. aktivno i pasivno partnerstvo

Zabrana kamate i špekulativnog trgovanja u islamu za posljedicu je imala da banke, koje žele poslovati po islamskim zakonima, ne mogu svojim klijentima davati novac i zauzvrat očekivati novac uvećan za kamatu. Pred njima otuda postoji sledeći izbor:

1) da sa klijentom uđu u investiciju i dijele dobit ili gubitak (*mušareka, mudareba*)
2) da zgrade, robu, opremu ili druga dobra koja klijent traži, kupi i onda ih daju klijentu u zakup (*idžara*), ili prodaju uz odloženo plaćanje (*muhareba, istisna*).[18]

Iz navedenog proizilazi da islamske banke ne rade samo sa novcem, već se pored njega bave ulaganjima i trgovinom. U islamskom bankarstvu, odbacivanje kamate je zamijenjeno sa konceptom da će zajmodavac (banka) preuzeti na sebe dio rizika za realizaciju nekog poslovnog projekta klijenta, pa samim tim i učestvovati u dobiti ili gubitku od tog posla. U skladu sa tim, islamsko finansiranje može uzeti oblik, principa podjele profita (*Profit Sharing principle*) ili principa podjele profita i gubitka (*Profit and Loss Sharing principle, PLS principa*).

Islamske banke su, implementacijom osnovnih principa islamskog finansiranja, proizvele mnoge finansijske instrumente uz pomoću kojih su nastojale da poslovni rizik

[17]Vidjeti: Al-Sa'ati, 2003: str. 8.
[18] Opširnije: Sadeq, 1996: str. 55.

podijele sa korisnikom kapitala (preduzetnikom, investitorom). Izvor ovih proizvoda predstavlja klasična pravna literatura, odakle su izvedeni iz nekoliko osnovnih formi ugovora. U nastavku rada će biti objašnjena kreativna finansijska rješenja koja su islamske banke uvele radi lakšeg zadovoljavanja islamskih principa, odnosno osnovni modeli finansiranja islamskih banaka. Prvo će biti riječ o modelima finansiranja na bazi metoda prodaje (*murabaha, salam, istisna*) i najma (*idžara*), a zatim i o modelima finansiranja koji predstavljaju oblik aktivnog (*mušaraka*) i pasivnog (*mudaraba*) partnerstva. Takođe, posebno mjesto pripada i ostalim modelima finansiranja kao što su *qard hasan, wakala, wadia* koji za klijente predstavljaju najpovoljnije načine finansiranja.

2.1. Modeli finansiranja na bazi metoda prodaje i najma

Prvu grupu modela finansiranja koju ćemo analizirati predstavljaju modeli finansiranja koji se zasnivaju na metodama prodaje (*murabaha, salam, istisna*) i najma (*idžara*). Takođe, daćemo kratak osvrt na modele finansiranja (*qard hasan, wakala, wadia*) koji imaju manju primjenu u islamskom bankarstvu, iako važe za povoljne načine finansiranja.

Murabaha[19] se smatra jednim od najznačajnijih modela finansiranja kojeg u svom poslovanju primjenjuju islamske banke. Uz pomoću njega islamske banke realizuju više od 70% kreditnih aktivnosti, što implicira da su njene operacije najvećim dijelom zasnovane na principima *murabaha*.

Detaljnu analizu *murabahe*, u svom djelu „Uvod u islamske finansije“, dao je Usmani, koji navodi na činjenicu da *murabaha* sa *fikh*-ske tačke gledišta predstavlja jednu vrstu kupoprodajnog ugovora i da ona u osnovi nije finansijski instrument kao što se on danas uglavnom koristi.[20] Ovaj model se zasniva na ugovoru o prodaji, kojim se proizvod prodaje po nabavnoj cijeni uvećanoj za određenu profitnu maržu[21]. Naime, ovakav poslovni model je dosta sličan trgovini, gdje klijent koji nije u mogućnosti da sebi priušti određeni proizvod, zahtijeva od banke da izvrši nabavku za njega. Islamska banka na osnovu zahtjeva klijenta, gdje su precizno definisane sve karakteristike predmeta kupovine (određenog proizvoda, trgovačke robe, investicione opreme i drugoga), preuzima odgovornost nabavke potrebnog proizvoda, po najpovoljnijim uslovima. Takođe, *murabaha* predviđa da je klijent u obavezi da banci preda „obećanje za kupovinu“, koje ga obavezuje da od banke preuzme tražene proizvode. Nakon kupovine, banka kao vlasnik kupljenog proizvoda, prodaje isti klijentu po nabavnoj cijeni uvećanoj za određenu proviziju, što predstavlja legitimni profit banke u ovom poslu.

Bitno je razlučiti da ovdje postoje dva kupoprodajna ugovora, onaj kojim banka nabavlja proizvod i drugi kojim banka taj isti proizvod prodaje klijentu. Pri određivanju cijene klijentu, važno je istaći da islam ne dozvoljava da se formiranjem cijene narušava finansijsko stanje klijenta i da na taj način bude iskorišćen. Naime, profit islamske banke je unaprijed utvrđen sa klijentom i u praksi on gotovo nikad ne prelazi 10% nabavne cijene proizvoda. Za razliku od konvencionalnog finansiranja gdje se kamatna stopa može podesiti (povećati ili smanjiti) bilo kada, u skladu sa tržišnim silama, kod islamskog finansiranja cijena (provizija

[19]Murabaha je riječ arapskog porijekla koja znači dobit (profit).

[20] Vidjeti: Usmani, 2002: str. 65.

[21] Za izračunavanje profitne marže, islamske banke koriste neke referentne kamatne stope poput LIBOR-a (*London Interbank Offer Rate* – londonska međubankarska ponuđena stopa), ali i kreditni rejting klijenta, obim transakcije. U svojoj stvarnoj dokumentaciji , banke izbjegavaju spomenuti takav oblik formiranja cijene, jer se može pogrešno protumačiti i zamijeniti sa naplaćivanjem kamate. Korišćenje LIBOR-a kao referentne kamatne stope, naišlo je na osudu određenog broja islamista, koji ukazuje da je *murabaha* kao finansijski instrument „najudaljeniji” od osnovnih principa Šerijata. Međutim, određivanje cijene na ovaj način ne narušava validnost ugovora, ukoliko je zasnovan na principima Šerijata.

ili naknada) se određuje na početku ugovora i ona je fiksna tokom čitavog vremenskog perioda trajanja ugovora, bez obzira na eventualne promjene na tržištu. Okončanjem ugovora, klijent u ratama vrši otplatu duga prema banci uz dogovorene olakšice, u unaprijed utvrđenom vremenskom periodu. *Murabaha* kao model, koristi se pri nabavci trajnih potrošnih dobara, kupovini stanova, nekretnina, kuća, ali i za finansiranje industrijskog sektora pri nabavci stalne imovine.

Polazeći od ugovornog odnosa banke i klijenta, Rosly ukazuje da postoje dvije vrste *murabahe*:[22]

1) Gotovinska *murabaha* – kupoprodajni ugovor prema kojem se proizvod prodaje po cijeni koja je jednaka zbiru originalne cijene i profitne marže, pri kojoj se plaćanje vrši gotovinom.
2) Kreditna *murabaha* – kupoprodajni ugovor koji je identičan sa prethodnim uz jednu razliku, a to je da se plaćanje ne vrši u gotovini već u ratama. U ovom slučaju, cijena je jednaka cijeni gotovinske *murabahe* uvećanoj za iznos premije koja se dodaje na profitnu maržu. Ovo ujedno odražava i vremensku vrijednost novca, jer se cijena povećava s periodom kreditiranja.

Pored navedenog, Vogel i Hejs navode neke od ključnih karakteristika *murabahe*, koje je čine najpopularnijim modelom finansiranja u islamskom bankarstvu. Prema njegovim riječima, *murabaha* se može koristiti kako za kratkoročno, tako i za srednjoročno i dugoročno finansiranje. Putem *murabahe*, islamske banke jednostavno kreiraju bezuslovni dug u određenom iznosu koji se može lako pokriti ili osigurati. Osim toga, nema potrebe za kontrolisanjem klijentovog poslovanja i poštenja kao što je to slučaj sa *mušarakom*. I na kraju, *murabaha* uveliko odražava karakteristike konvencionalnog kreditiranja na temelju kamate (*ribe*), čineći je dobro prihvaćenom na tržištu, veoma likvidnom i sa minimalnim rizikom za banku.[23]

Salam ili „*pre-paid forward sale*“ (prodaja s plaćanjem unaprijed) predstavlja poseban kupoprodajni ugovor, kod kojeg za vrijeme zaključenja ugovora predmet prodaje ne postoji. Kao model finansiranja, realizuje se tako što se predmet kupovine naknadno dostavlja kupcu, u zamjenu za gotovinsko plaćanje unaprijed, avans. Zbog opšte potrebe ljudi za ovakvim oblikom finansiranja, ova vrsta kupoprodaje je dozvoljena.

Pored osnovnih uslova definisanih Šerijatom, kako bi *salam* ugovor bio u potpunosti validan, neophodno je ispuniti i druge specifične uslove ugovora. Ukratko, većina *uleme* smatra da *salam* ugovor mora zadovoljiti šest uslova. Kada je riječ o predmetu prodaje, onda se moraju tačno znati vrsta robe, njene karakteristike i količina. Zatim, cijena robe, tačan datum do kojeg se odlaže isporuka robe i mjesto isporuke.[24] Predmet *salam* ugovora, prema mišljenju *uleme*, može biti samo roba koja se može izmjeriti, izvagati i jasno definisati, kako ne bi došlo do nesuglasica između ugovornih strana. Ovaj ugovor se uglavnom koristi za razmjenu robe široke potrošnje, koja je veoma zastupljena na tržištu. Predmet *salam* ugovora ne mogu biti *ribavi*[25] predmeti, odnosno šest stvari koje su spomenute u hadisu o zabrani kamate (*ribe*).

U trenutku zaključenja ugovora, potrebno je da specifični uslovi budu ispunjeni, kako bi se izbjegle eventualne nesuglasice i sporovi između proizvođača robe i banke kao kupca, ili između banke i krajnjeg potrošača (korisnika). Naime, ukoliko se banka kod ovog oblika finansiranja pojavi u ulozi posrednika, ona će nakon kupljenog proizvoda, koji postaje njeno vlasništvo, moći dalje prodati proizvod krajnjem korisniku. Ovaj oblik *salam* ugovora se

[22] Vidjeti: Rosly, 2005: str. 87-88.
[23] Opširnije: Vogel, Hayes, 1998: str. 212 i 240.
[24] Vidjeti: Al-Zuhayli, 2003. (2): str. 239.
[25] *Ribavi* predmeti su: zlato, srebro, pšenica, ječam, urme i so.

naziva paralelni *salam* ugovor, budući da banka sklapa ugovor sa dvije različite strane. Prava i obaveze koje proizilaze iz jednog ugovora, ne smiju biti uslovljeni pravima i obavezama iz drugog ugovora, što ukazuje na njihovu obaveznu nezavisnost. U prvom slučaju banka se javlja kao kupac, a u drugom slučaju kao prodavac identične robe.

Ova vrsta ugovora je prije svega dozvoljena kako bi zadovoljila potrebe obje strane. Primjena ovog modela finansiranja ide u korist prodavcu, ali i krajnjem potrošaču. Korist prodavca ogleda se u tome što će novčana sredstva za robu dobiti ranije, pa prema tome ista može iskoristiti za pokriće eventualnih troškova i za povećanje proizvodnje. Na ovaj način prodavac održava likvidnost poslovanja. Sa druge strane, kupac te robe će se ranijom uplatom, po nižoj cijeni od one koju bi morao platiti na dan isporuke, zaštititi od njenog mogućeg rasta u budućnosti. Ukoliko prodavac kasni sa isporukom robe, prema nekim autorima, kupac u tom slučaju ima mogućnost naplate određene nadoknade. Obzirom da je ovakav vid zarade zabranjen u islamu, kupac bi tu sumu novca preusmjerio u dobrotvorne svrhe.

Implementacija ovog modela finansiranja je od velikog značaja za islamsko bankarstvo. *Salam* je našao svoju primjenu u finansiranju različitih kratkoročnih, ali i dugoročnih poslovnih aktivnosti. Kao izuzetno fleksibilan model, islamske banke ga koriste za finansiranje poslovnih aktivnosti malih i srednjih preduzeća. Koristi se u finansiranju industrijske proizvodnje, zanatske proizvodnje, poljoprivrednih aktivnosti, poslova u oblasti građevinarstva, trgovine i izvoza.

Istisna (naručena proizvodnja) ugovorom finansiranja i njegovim razvojem, bavio se Al-Zuhayli, koji kaže sledeće: *Istisna* se istorijski razvila u islamskoj jurisprudenciji zbog specifičnih potreba u području ručnog rada (zanata), kožnih proizvoda, obuće, stolarije i sl. Međutim, ona je u moderno doba prerasla u jedan od ugovora koji omogućavaju zadovoljavanje velikih infrastrukturnih i industrijskih projekata poput gradnje brodova, aviona i drugih velikih strojeva. Prema tome, značajnost ovog modela finansiranja je povećana sa porastom projekata za finansiranje.[26]

Jedan dio autora koji se bave islamskim finansijama i bankarstvom smatraju da je *istisna*[27] jedna od varijanti *salama*, dok drugi smatraju da je to nezavisan i specifičan model, sličan ugovoru o koncesiji. Ukratko, ovaj poslovni model predstavlja sporazum između kupca i proizvođača, na osnovu kojeg se proizvođač obavezuje da na osnovu unaprijed utvrđenih karakteristika i za određenu cijenu, proizvede predmet uz upotrebu sopstvenog materijala. Postoje dva uslova koja moraju biti ispunjena da bi se realizovao ovaj model, a to su: (1) da u trenutku zaključenja posla predmet kupoprodaje fizički još ne postoji, (2) i nije neophodno da cijena bude plaćena unaprijed kao kod *salam* modela, mada posao može biti avansiran.[28]

Ovaj poslovni model se koristi u slučaju kada proizvođač prihvati narudžbu kupca za proizvodnju, izradu ili konstrukciju određenog proizvoda, sa ili bez uplate avansa. Predmeti ovog poslovnog modela se izrađuju po posebnoj specifikaciji, odnosno po posebnom projektu. Ukoliko nije izvršena avansna uplata, plaćanje se može obaviti segmentirano ili u skladu sa dinamikom izvršenja posla. Ovakav model finansiranja od strane banke je posebno koristan kod velikih projekata koji imaju duži period izgradnje. U cilju izbjegavanja nesporazuma između stranaka, cijena mora biti unaprijed dogovorena.

Islamska banka se u ovom poslovnom poduhvatu može pojaviti kao posrednik između prodavca i kupca, tako što će na osnovu nacrta projekta finansirati isti. U tom slučaju, banka zaključuje dva zasebna *isitisna* ugovora, od kojih je jedan sa proizvođačem, a drugi sa kupcem. Strane u ugovoru su obavezne da isti poštuju, međutim, ukoliko se proizvod ne izradi

[26] Detaljnije: Al-Zuhayli, 2003. (2): str. 267.
[27] Riječ *istisna* dolazi od arapskog glagola *istasne'a,* što bi u prevodu značilo zatražiti od nekoga da (mu) izradi, napravi ili proizvede nešto.
[28] Vidjeti: Hadžić, 2005: str. 174.

u skladu sa usaglašenim projektom i specifikacijama, kupac ima pravo da odustane od ugovora i isti raskine. Takođe, banka u cilju smanjenja rizika poslovanja, prije nego što stupi u poslovni odnos, neophodno je da obavi adekvatnu analizu kako proizvođača, tako i klijenta.

Ovaj model finansiranja, kao izuzetno fleksibilan i sveobuhvatan, bio je od velike važnosti za razvoj muslimanskog društva, naročito u pogledu zadovoljenja raznih potreba proizvođača i industrije. *Istisna* ugovor je svoju primjenu danas našao u više oblasti, kao što su:[29]

1) Finansiranje građevinskih poslova, kao što su izgradnja stambenih objekata, bolnica, škola i sl.
2) Finansiranje teške industrije, kao što su izgradnja aviona, lokomotiva, brodova, automobila i sl.
3) Finansiranje proizvodnje, kao što su mala i srednja preduzeća, tekstilne industrije, itd.

Idžara doslovno znači „dati nešto u najam“.[30] *Idžara,* kao jedan od ugovora koji je dobro poznat islamskom transakcionom pravu, našao je svoju primjenu u djelatnostima islamskog bankarstva i finansija. Ona se uveliko koristi, kako u bankarskom sektoru tako i na tržištu kapitala.

Idžara (ijara – leasing) predstavlja poslovni odnos u kojem banka kupuje predmete budućeg iznajmljivanja i daje ih u zakup svojim klijentima.[31] Ugovorom o zakupu definišu se svi bitni elementi ugovora između banke i klijenta, među kojima su svakako najznačajniji predmet zakupa, period zakupa, te cijena odnosno zakupnina. Period zakupa i cijena se određuju sporazumom između banke i klijenta. Predmet ugovora se može zakupiti na određeni vremenski period, najčešće od tri mjeseca do pet ili više godina, koju klijent izmiruje kao rentu (mjesečno, kvartalno ili godišnje). Banka, u toku trajanja lizinga na klijenta prenosi pravo korišćenja predmeta ugovora. U tom trenutku klijent postaje odgovoran za iznajmljenu imovinu i mora je čuvati. Ukoliko se imovina, koja je predmet ugovora uništi, ugovor o najmu će se raskinuti. Međutim, ukoliko je gubitak uzrokovan zloupotrebom klijenta, onda je on dužan nadoknaditi štetu banci u vrijednosti imovine.[32]

Takođe, klijent ima mogućnost otkupa predmeta ugovora. Naime, on može, pored cijene zakupa, da plaća i dio cijene koštanja predmeta lizinga, pa da nakon isteka ugovora predmet ugovora pređe u njegovo vlasništvo. Predmet lizinga može biti pokretna i nepokretna imovina, tako da, pored nabavke opreme, banka primjenom ovog modela finansira kupovinu automobila, kuća, stanova, brodova i drugoga. Osim stvari koje su zabranjene Šerijatom, predmet *idžara* ugovora ne mogu biti potrošne robe, kao što su novac, hrana, gorivo i sl.

U poređenju sa klasičnim lizingom gdje se na klijenta prenosi samo pravo raspolaganja, kod *idžara* ugovora nije dozvoljeno razdvajanje prava vlasništva od prava raspolaganja. Konvencionalni lizing i kupovina na otplatu predstavljaju oblik finansiranja gdje se čitav rizik, koji se odnosi na imovinu koja je predmet lizinga, prebacuje na klijenta. Sa druge strane, kod *idžara* ugovora rizik je podijeljen izmađu banke i klijenta iz razloga što je banka dužna da snosi rizik vlasništva nad predmetom lizinga.

Islamske banke u osnovi razlikuju dvije vrste *idžara* ili lizing poslova:[33]

1) **Operativni *idžara* posao,** podrazumijeva da banka nabavi ili kupi određenu imovinu ili opremu koju će kasnije rentirati zainteresovanim korisnicima. Na ovaj način banka ostvaruje prihode po osnovu koristi koju korisnik najma ostvaruje upotrebom iznajmljene imovine. Nakon isteka perioda najma, imovina ili oprema vraća se

[29]Detaljnije: Al-Zuhayli, 2003. (1): str. 278.
[30] Detaljnije: Usmani, 2002: str. 109.
[31] Prema: Štulanović, Hadžić, 2007: str. 248.
[32] Izvor: Usmani, 2002: str. 111-112.
[33]Vidjeti: Hadžić, 2005: str. 176-178.

vlasniku, koju on ponovno iznajmljuje drugom korisniku. Ovaj vid *idžara* posla za banku predstavlja dvostruki rizik. Prvi rizik predstavlja smanjenje tražnje za opremom koju je banka nabavila sa namjerom iznajmljivanja, odnosno nemogućnosti postizanja očekivane visine naknade za iznajmljena sredstva, i drugi rizik – smanjenje vrijednosti predmeta lizinga usljed fizičkog habanja i zastarijevanja. Ovaj model koristi se za iznajmljivanje skupe imovine ili opreme koju, zbog visoke cijene, korisnici nisu u mogućnosti da kupe. Na ovaj način mogu se iznajmljivati avioni, brodovi i druga prevozna i transportna sredstva za kojima na tržištu raste potražnja.

2) ***Idžara* posao sa kupovinom,** sličan je operativnom *idžara* modelu finansiranja, s tim što se u ovom slučaju imovina ili oprema, nakon isteka perioda najma (po posebno zaključenom ugovoru) prodaje korisniku najma. Ovaj vid *idžara* posla u osnovi predstavlja prodaju sa odgođenim periodičnim plaćanjem. U ovom slučaju imovina ili oprema se nabavlja po zahtjevu korisnika najma, tako da je cijeli posao opterećen manjim rizikom od operativnog *idžara* posla. Pri određivanju cijene banka će u obzir uzeti kako trošak, tako i profitnu maržu. Primjenom ovog modela finansira se kupovina nekretnina, računarske i druge opreme, mehanizacije i slično.

Pogodnosti *idžara* finansijskog modela, sa stanovišta klijenta, u svom radu naveo je Saiful Azhar Rosly. Prema njemu, prva prednost operativnog lizinga za klijente predstavlja činjenica da primjenom ovog modela ne moraju da plaćaju depozit banci, kao što je bio slučaj sa *murabahom* i nekim drugim načinima finansiranja. Drugo, ukazuje da klijent za relativno nisku cijenu ima na raspolaganju kapital, koji mu je neophodan za obavljanje poslovne aktivnosti. Konačno, navodi da se troškovi zakupa računaju kao operativni troškovi kompanije, te su stoga podložni poreskim olakšicama.

Idžara model finansiranja je jako praktičan zato što se vrlo lako može primijeniti u različite svrhe. Ovaj model klijenti najčešće koriste za iznajmljivanje opreme i imovine visoke vrijednosti, za čiju kupovinu nemaju dovoljno novčanih sredstava. Generalno, ovaj finansijski aranžman je veoma pogodan i atraktivan za srednjoročno i dugoročno finansiranje opreme i nekretnina.

Qard Hasan predstavlja vrstu kredita koji se nalazi u katalogu proizvoda islamske banke. Ova vrsta kredita se odobrava uz vrlo povoljne uslove i predstavlja osnovni oblik beskamatnog zajma. Naime, islamske banke ovaj kredit odobravaju klijentima bez troškova i naknada, uz njegovu obavezu da kroz određeni vremenski period banci vrati glavnicu, tj. samo posuđena sredstva. Takođe, klijentu je dozvoljeno da po svojoj volji banci vrati uvećan iznos od pozajmljenog, kao znak zahvalnosti.

Islamske banke ovaj model finansiranja najčešće preporučuju studentima i svim drugim klijentima koji imaju ugroženu ekonomsko-finansijsku situaciju, ili koji nemaju mogućnosti pribavljanja sredstava iz drugih izvora. Ovu vrstu zajma islamske banke obično odobravaju i klijentima sa kojima su uspostavile redovnu poslovnu saradnju na principima *mudarebe* i *mušarake*, kao i svim drugim klijentima kojima žele pomoći da realizuju određeni projekat. Odobravanjem ovog kredita, banka ostvaruje svoju misiju s obzirom da stiče povjerenje klijenata i privlači veliki broj ljudi koji će u budućnosti, pored *qard hasan* kredita, koristiti i druge modalitete finansiranja. Ovakva politika banke će u konačnom osigurati povoljniju poziciju na tržištu. Takođe, kod nekih islamskih banaka, praksa je pokazala da prednost dobijanja ovog kredita u odnosu na druge klijente imaju vlasnici investicionih depozitnih računa.

Mnogi islamski teoretičari, smatraju *qard hasan* najboljom metodom, pomoću koje se može modifikovati individualni odnos prema zajedničkom društvenom cilju. Oni smatraju da se ovakvom finansijskom praksom postižu sledeća ostvarenja:[34]

- proširuje se tržište putem povećanja kupovne moći,
- stvaraju se potencijalne mušterije banke; podstiču se ljudi na povjerenje u banku, što se kasnije odražava na lakše opredjeljivanje za ulazak i u rizične projekte,
- stvaraju se bolji interpersonalni odnosi između pojedinaca i finansijskih institucija podržavanjem međusobne kooperacije, a eliminisanjem jednog od osnovnih vidova eksploatacije,
- suzbija se nezaposlenost.

Wakala (punomoć ili posredovanje) je jedan od ugovora koji se uveliko koristi u islamskom bankarstvu. U ranijem periodu, ovaj ugovor se koristio u kombinaciji sa drugima, prilikom čega je pomagao implementaciji osnovnog ugovora. Danas se ovaj ugovor koristi za investiranje i za usluge osiguranja. Takođe, ovaj ugovor je našao primjenu na islamskom tržištu kapitala, gdje se koristi za prikupljanje sredstava putem islamskih sertifikata.

Prema *wakala* ugovoru klijenti (fizička ili pravna lica) povjeravaju svoje pravo, imovinu ili posao islamskoj banci koja služi kao njihov zastupnik (agent ili posrednik). Banka nastoji da na osnovu svoga znanja i iskustva obavi čitav posao i da za tu uslugu primi određenu naknadu. Na osnovu ovog proizvoda, islamske banke mogu u ime klijenta da vrše određene transakcije i da potpisuju određene ugovore. Isto tako, one mogu kao posrednici da zastupaju klijenta u raznim poslovnim pregovorima sa drugim bankama ili klijentima.

Wakala ugovorom, kao izuzetno zastupljenim u islamskim finansijama i bankarstvu, bavio se veliki broj islamskih naučnika. Prema navodima Mohammeda Obaidullaha, islamske banke nude određene usluge uz novčanu nadoknadu, poput konvencionalnih banaka. Tako, neke od usluga koje islamske banke nude, a zasnivaju se na principima *wakale* su:[35]

1) čuvanje finansijskih sredstava, izdavanje vrijednosnih papira, obveznica i drugog na principu *wakale*, gdje banka služi kao agent klijenata, te za usluge naplaćuje određenu nadoknadu.
2) islamske banke vrše transfer novca, bilo da se radi o transferu unutar države ili međunarodnom transferu novca, uz novčanu nadoknadu.
3) investiranje kapitala u ime investitora na tržištu kapitala, čime ostvaruju dobit za investitore i ostvaruju pravo na naknadu zbog obavljanja poslova, investiranja.
4) Principi *wakale* se takođe koriste u industriji islamskog osiguranja, gdje je jedan od modela *tekafula* zasnovan na *wakali*.

Wadia/amanah u islamskom bankarstvu predstavljaju depozite klijenata, tj. izvore sredstava. Postoje dvije vrste ovih depozita, tekući i štedni. Banka deponovana sredstva sa tekućeg računa može da, uz saglasnost klijenta, uloži u projekat koji je od značaja za cijelo društvo. Obzirom da banka sredstva koristi na vlastiti rizik za ulaganje u određeni projekat, realizacija projekta i osvarenje eventualne dobiti pripada banci, dok deponenti nemaju pravo na raspodjelu dobiti.

Kada je riječ o štednom računu, islamske banke ulažu novčana sredstva sa štednog računa u razne projekte, a na kraju finansijskog perioda, u zavisnosti od situacije na finansijskom tržištu i položaju u odnosu na konkurenciju, odvajaju dio svog profita ostvarenog od ulaganja u različite projekte i nagrađuju vjerne štediše.

---

[34] Vidjeti: http://www.mm.co.ba/index.php/bs/sehara/zanimljivi-tekstovi/132-islamsko-bankarstvo
[35] Vidjeti: Obaidullah, 2005: str. 115.; Smolo, 2013: str. 408.

Može se primijetiti mala razlika koja postoji između tekućeg i štednog računa islamskih banaka. Naime, novčana sredstva koja se nalaze na tekućem računu banka može investirati u određeni projekat, a da pritom cjelokupni profit od realizacije zadrži za sebe. Sa druge strane, korišćenje štednih depozita obavezuje banku da nagradi povjerenje klijenta sa dijelom profita, koji je ostvarila korišćenjem novčanih sredstava sa njegovog računa.

Islamske banke, pored navedenih instrumenata finansiranja, svojim klijentima nude i sve druge uobičajne bankarske usluge, poput novčanih transfera, razmjene stranih valuta po važećem kursu, izdavanje debitnih kartica, akceptiranje i izdavanje čekova i mjenica te njihova naplata, izdavanje bankarskih garancija, otvaranje i realizacija dokumentiranih akreditiva, usluge uzajamnog osiguranja i upravaljanja penzionim fondovima, čuvanje dragocjenosti, vrijednosnih papira i dokumentacije, kao i druge usluge, u skladu sa principima Šerijata.

2.2. Modeli finansiranja na bazi aktivnog i pasivnog partnerstva

Islamske banke kao segment finansiranja na bazi partnerstva u svom radu koriste dva osnovna modela koja su zasnovana na principima Šerijata. Ulaganjem sredstava na ovaj način, islamske banke sa klijentima dijele sudbinu investicije. Za ovu svrhu u islamskom pravu postoje dvije vrste ugovora: *mušaraka* (aktivno partnerstvo) i *mudaraba* (pasivno partnerstvo).

Mušaraka ili *šireketun* može se definisati kao „oblik partnerstva gdje dvije ili više osoba spajaju svoj kapital ili radnu snagu, kako bi dijelili profit, uživajući slična prava i obaveze“.[36] „*Mušaraka* takođe podrazumijeva miješanje imovine, kapitala ili dionica na takav način da se ničiji udio ne može razlikovati“.[37]

Princip *mušarake*[38], odnosno partnerstva, predstavlja jedan od osnovnih principa finansiranja i organizovanja ekonomskih i finansijskih aktivnosti unutar islamske ekonomije, finansija i bankarstva. *Mušaraka* predstavlja poslovni odnos banke i njenog klijenta ili vrstu udruživanja u cilju uspješne realizacije specifičnih poslovnih aktivnosti.[39] Banka i klijent u ovom poslovnom modelu nastupaju kao partneri, te zajedno finansiraju investiranje i vode posao. Za ovakav oblik poslovne saradnje se često kaže da predstavlja jednu vrstu *„joint venture*” (zajedničkog ulaganja). Pored pravne sposobnosti i pristanka stranaka, neophodno je ugovorom definisati vrstu posla, rok trajanja, kao i odnos raspodjele profita koji će biti ostvaren u poslu. Podjela profita, kao i eventualnog gubitka, između poslovnih partnera se vrši srazmjerno njihovom učešću u konkretnom poslu. Ovakav oblik finansiranja je najviše zastupljen u poljoprivredi i industriji.

Kada je riječ o uslovima ugovora, bitno je istaći da obje strane mogu slobodno postavljati svoje uslove, dok je neophodno da se na samom početku poslovnog odnosa definiše procenat buduće raspodjele profita ili gubitka. Određivanje pojedinačnog profita unaprijed (paušal) je zabranjeno i ono je u suprotnosti sa principima Šerijata, pa bi samim tim ovakav ugovor postao nevažeći.

Prema Hadžiću (2005.), razlikuju se dva osnovna oblika *mušarake*, i to:[40]

- **Trajna *mušaraka*** *(permanent equity partnership)* podrazumijeva trajno učešće, koje može nastati vlasničkim udjelom ili dioničarstvom banke u kapitalu zajedničke novonastale firme. Obzirom da trajanje firme nije vremenski ograničeno, banka,

[36] Vidjeti: Ebrahim, Tan, 2001: str. 325.
[37] Opširnije: Al-Zuhayli, 2003: str. 447.; Kharofa, 1997: str. 166.
[38] Mušaraka je arapska riječ, koja doslovno znači „učestvovanje“, odnosno „dijeljenje“
[39] Detaljnije: Hadžić, 2005: str. 179.
[40] Vidjeti: Hadžić, 2005: str. 180.

vlasništvom dijela dioničarskog kapitala, stiče sva upravljačka prava i učestvuje u raspodjeli dividende u skladu sa svojim učešćem u kapitalu društva. Ukoliko se ostvari gubitak u poslovanju, on se pokriva na teret kapitala društva. Svaka kupovina i prodaja dionica društva je moguća i prihvatljiva s obzirom da se u ovom slučaju radi o trgovini.

- **Privremena ili opadajuća *mušaraka*** (*diminishing equity partnership*) označava odnos banke i njenog klijenta u kojem se vrši postupno smanjenje učešća banke u kapitalu zajedničke firme. Najveći udio u kapitalu banka ima pri samom osnivanju firme i taj iznos se dogovorenom dinamikom smanjuje, uz prenošenje vlasništva na druge partnere ili dioničare. Na taj način banka postepeno smanjuje svoj ulog na nulu i postepeno izlazi iz zajedničkog projekta. Banka se u *mušaraka* ugovoru uglavnom javlja u ulozi partnera koji prodaje svoje udjele. Naravno, dok je banka u firmi, srazmjerno njenom učešću pripada joj i ostvarena dividenda.

Mudaraba je prvi razvijeni model finansiranja u islamskom bankarstvu, koji ima svoju dugu istoriju i veže se čak za period predislamskog finansiranja, gdje je predstavljao važan izvor finansiranja trgovine. Ona se uglavnom prevodi kao oblik pasivnog partnerstva. Veliki broj autora je dao definicije *mudarabe*, tako Al-Zuhayli navodi sledeće: „*Mudaraba* je ugovor između *rabb al-mala* (vlasnika kapitala), koji samo doprinosi kapital i *mudariba* (preduzetnika, menadžera ili trgovačkog povjerenika), koji vodi i upravlja cijelim biznisom“.[41] Upotreba ovog islamskog modela finansiranja, pored svih očekivanja, zbog visokog rizika se dosta manje koristi.

Muslimanski ekonomski naučnici navode nekoliko uslova za formiranje *mudaraba* ugovora. Upravo, Al-Zuhayli u svom radu ukazuje na tri bitna uslova za formiranje *mudaraba* ugovora, po navodima uleme:[42]

- *Rabb al-mal* (vlasnik kapitala, banka) i *mudarib* (preduzetnik, menadžer),
- Predmet ugovora (kapital, rad i profit), i
- Ponuda (*idžab*) sa jedne i prihvatanje (*kabul*) sa druge strane.

Mudaraba ugovor predstavlja posebni poslovni odnos između banke (*rabb al-mal*) i preduzetnika (*mudariba*) u kojem se banka pojavljuje samo u ulozi finansijera zajedničkog projekta, ali bez aktivnog učešća u realizaciji istog. Banka u ovom poslovnom aranžmanu ulaže finansijska sredstva, ima obavezu da čuva poslovne tajne projekta i da se pridržava svih odredbi ugovora, dok preduzetnik ulaže ideju, znanje, rad, dio opreme ili objekata, kao i sve ostalo što je potrebno za pokretanje i uspješnu realizaciju projekta.

Prilikom zaključenja ugovora, banka može u saradnji sa preduzetnikom da definiše posebne uslove koje je neophodno poštovati. Naime, jedan od bitnih uslova koji banka zahtijeva od saradnika jeste da se bez njene saglasnosti, u toku realizacije projekta, ne smije dodatno zaduživati posuđivanjem sredstava iz drugih izvora. Takođe, banka tokom trajanja posla ima pravo da spriječi preduzetnika u preduzimanju poslovnih aktivnosti koje mogu nanijeti štetu projektu (nelegalne aktivnosti) i u konačnom rezultirati gubitkom.

Kod *mudarabe*, odnos raspodjele profita i gubitka mora biti dogovoren u procentualnom iznosu na samom početku ugovora, a nikako u fiksnom iznosu zato što bi u tom slučaju bio u suprotnosti sa principima islamskog bankarstva. Banka se u ovom odnosu javlja samo kao finansijer i njena odgovornost je srazmjerna uloženim sredstvima, dok je preduzetnik nezavisan u procesu donošenja odluka i on preuzima odgovornost za uspješnost realizacije projekta. Podjela profita će nastati nakon izmirenja svih operativnih troškova.

[41] Detaljnije: Al-Zuhayli, 2003. (2): str. 485-487.
[42] Opširnije: Al-Zuhayli, 2003. (2): str. 485-487.

U slučaju gubitka, kod *mudarabe* sve troškove snosi *rabb al-mal* (vlasnik investicionog kapitala, u ovom slučaju banka), jer *mudarib* (preduzetnik) nema sopstvenog kapitala. Gubitak za *mudariba* predstavlja uzaludno uložen trud, vrijeme, kao i rad koji mu nije donio nikakvu zaradu. Prije svega, neophodno je sagledati cjelokupnu situaciju i uočiti razloge koji su doveli do nastanka gubitka. U slučaju gubitka, cijeni se savjesnost i čestitost *mudarabira*. Ukoliko se ispostavi da je gubitak nastao usljed nemarnosti *mudarabira*, odnosno njegovog neprofesionalnog pristupa poslu, on je onda u obavezi da nadoknadi finansijsku štetu *rabb al-malu* (banci). Upravo iz ovog razloga se uočava bitna razlika između koncepta *mušarake* (model učešća u podjeli profita ili gubitka) i koncepta *mudarabe* (model učešća u podjeli profita).

Mudaraba finansiranje je malo zastupljeno u islamskom bankarstvu, budući da je ovaj oblik finansiranja sa stanovišta banke dosta rizičan. Ovaj model je svoju primjenu našao u različitim oblastima industrijske proizvodnje, trgovine i zanatstva. Najprikladniji je za finansiranje start-up biznisa i za finansiranje malih i srednjih preduzeća, kao i za uvoz i izvoz robe. Ipak, neki od zagovornika *mudarabe* navode njegove ključne prednosti u odnosu na druge modele finansiranja. Između ostalog, ključnu prednost vide u podjeli rizika pri realizaciji projekta, između banke i preduzetnika, ali i većoj posvećenosti banke uspjehu nekog projekta. Prema njima, ove prednosti bi u konačnom uticale na povećanje investicija i cjelokupnog društvenog blagostanja.

3. Islamska finansijska industrija: islamsko bankarstvo u regionu MENA

Poslednjih decenija u ekonomskim krugovima tema je često bila vezana za ekonomski sistem i uređenje istog, naročito u periodu ekonomske krize. Naime, veliki broj zapadnih ekonomista je isticao superiornost i učinkovitost tradicionalnog zapadnog ekonomskog sistema u odnosu na islamski, koji je najviše zastupljen u zemljama Bliskog Istoka. Međutim, krize koje su zadesile svijet, naročito globalna ekonomska kriza 2007., ukazuje da su se pozicije i uloge na svjetskom finansijskom tržištu promijenile. Sve nedostatke savremenog „zapadnog“ finansijskog sistema pokazale su velike ekonomske krize. Tvrdnja Minskog da stabilnost konvencionalnog finansijskog sistema pospješuje i promoviše nestabilnost, tačnije njegova hipoteza poznata kao ‘hipoteza finansijske nestabilnosti’ (*financial instability hypothesis*), postaje sve popularnija.[43] Tako, zemlje Bliskog Istoka i druge države kod kojih se finansijski sistem zasniva na islamskim principima su period krize, unatoč svim problemima znatno bolje prevazišle u odnosu na države koje posluju po tradicionalnom modelu, kao što su SAD, zemlje Evrope i Japan.

Model islamskog bankarstva svoju potpunu ekspanziju doživljava u periodu nakon II Svjetskog rata, a sve u cilju oživljavanja islamskog svijeta i otklona od tradicionalnih zapadnih ekonomskih i društvenih pogleda. Teoretski modeli beskamatnog bankarstva i finansija su razvijeni 50-ih godina prošlog vijeka kao alternativa ili supstitut tradicionalnom načinu finansiranja koji se zasniva na kamati. Institucionalizovano islamsko bankarstvo je relativno novijeg datuma – javilo se unazad nekoliko decenija[44], kada dolazi do praktične primjene koncepta modernog islamskog bankarstva.

Islamska bankarska industrija postaje sve više zastupljena u državama koje se smatraju tvorcima tradicionalnog bankarstva. Konvencionalne banke koje posluju na tržištu zapadne

[43] Izvor: Minsky, 2008.
[44] Vidjeti: Iqbal, Mirakhor, 2009.

Evrope, sve više pokazuju interesovanje za primjenu principa islamskog bankarstva u okviru svog poslovanja, dok neke od njih otvaraju svoje poslovnice u muslimanskim zemljama gdje poslovanje zasnivaju na principima Šerijata. Neke od najpoznatijih konvencionalnih banaka koje pored tradicionalnih bankarskih proizvoda, svojim klijentima nude i proizvode koje se zasnivaju na Šerijatu su francuska *Societe Generale Bank*, američke (*Citibank, JP Morgan, Goldman Sache i UBS Warburg),* njemačke (*Germany's Commerzbank i Deutsche Bank*), britanske *(HSBC, Barclayss Capital, ANZ Grindlays),* holandska *ABN Amro,* ruska *Mežkobank* i japanska *Nomura Securities Banks.*[45] U Evropi najveći broj banaka koje posluju po prinipima Šerijata je otvoreno u Velikoj Britanji, gdje je islamsko bankarstvo najviše razvijeno.

Studija se fokusira na banke koje se nalaze u regionu odakle potiče islamsko bankarstvo, tj. u državama Bliskog Istoka i Sjeverne Afrike (MENA – *Middle East and North Africa*). MENA je skraćenica za region Bliskog Istoka i Sjeverne Afrike, koja se u literaturi može zamijeniti terminima kao što su „veći Bliski Istok" i „arapski svijet". Prema Svjetskom atlasu, ovaj region uključuje 21 država, kojeg čine približno 6% svjetske populacije, 60% svjetskih rezervi nafte i 45% svjetskih rezervi prirodnog gasa. Zbog značajnih rezervi nafte i gasa, ovaj region važi za izvor globalne ekonomske stabilnosti. Iako ne postoji standardizovan spisak država, ovaj region obično uključuje područje od Maroka u sjeverozapadnoj Africi do Irana u jugozapadnoj Aziji i do Sudana u Africi. Bliski Istok i Sjevernu Afriku čine sledeće države: Alžir, Bahrein, Džibuti, Egipat, Iran, Irak, Izrael, Jordan, Kuvajt, Liban, Libija, Malta, Maroko, Oman, Katar, Saudijska Arabija, Sirija, Tunis, Ujedinjeni Arapski Emirati, Palestina i Jemen. Nekad su tu i Etiopija i Sudan (World Bank, 2018).[46]

Ovaj region se razvija vrlo brzo i dobija sve veći značaj u globalnoj ekonomiji. U prilogu tome, projekcije ukazuju da će u vremenskom periodu od 2021. do 2026. najbrže rastuće tržište islamskih finansija predstavljati region MENA, sa prosječnom godišnjom stopom rasta od 10%.[47] Geografski posmatrano, ova oblast predstavlja most između Evrope i Azije i može se reći da je jedan od najbogatijih regiona na svijetu u pogledu resursa, zato što uključuje države koje su bogate naftom. Ovaj region se smatra domom najvećih svjetskih islamskih banaka od kojih mnoge imaju izuzetno važnu ulogu, pri čemu služe muslimanskoj ali i drugim zajednicama širom svijeta. Takođe, dolazak stranih banaka na ovom tržištu, kao posljedica globalizacije i smanjenja barijera, dovelo je do veće efikasnosti i konkurentnosti. Na taj način se bankarski sektor proširio, budući da pored banaka koje posluju u skladu sa islamskim principima, stanovništvu na raspolaganju stoje i tradicionalne (konvencionalne) banke. Ulaskom na novo tržište, banke imaju konkurentsku prednost, ali i doprinose prenošenju finansijskih efekata (šokova) iz drugih krajeva svijeta.

Region MENA obuhvata najveći broj islamskih banaka u svijetu.[48] Bankarski sektor je postao važan element u razvojnoj agendi zemalja MENA regiona. Kao biznis, islamsko bankarstvo je u stalnom rastu, zadovoljava finansijske potrebe stanovništva, bez sukoba sa njihovim društvenim i vjerskim vrijednostima.[49] Aktiva islamskog bankarstva je zabilježila eksponencijalni rast u poslednjih nekoliko godina. Predviđeno je da će islamska finansijska sredstva dostići 3,8 biliona američkih dolara do kraja 2022., nakon prosječnog godišnjeg rasta od 7% (IFSB, 2019).[50] Naredna slika (slika 1) prikazuje rast globalnih islamskih finansijskih sredstava za vremenski period od 2012. do 2017. kao i projektovane brojke za 2023.

[45] Opširnije: Siddiqi, 2002.
[46] Detaljnije: World Bank, 2018.
[47] Izvor: https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/global-islamic-finance-market.
[48] Vidjeti: Parashar, Venkatesh, 2010: str. 54-62.
[49] Detaljnije: Ali, 2012: str. 1-44.
[50] Izvor: IFSB, 2019.

Slika 1: Rast globalnih islamskih finansijskih sredstava

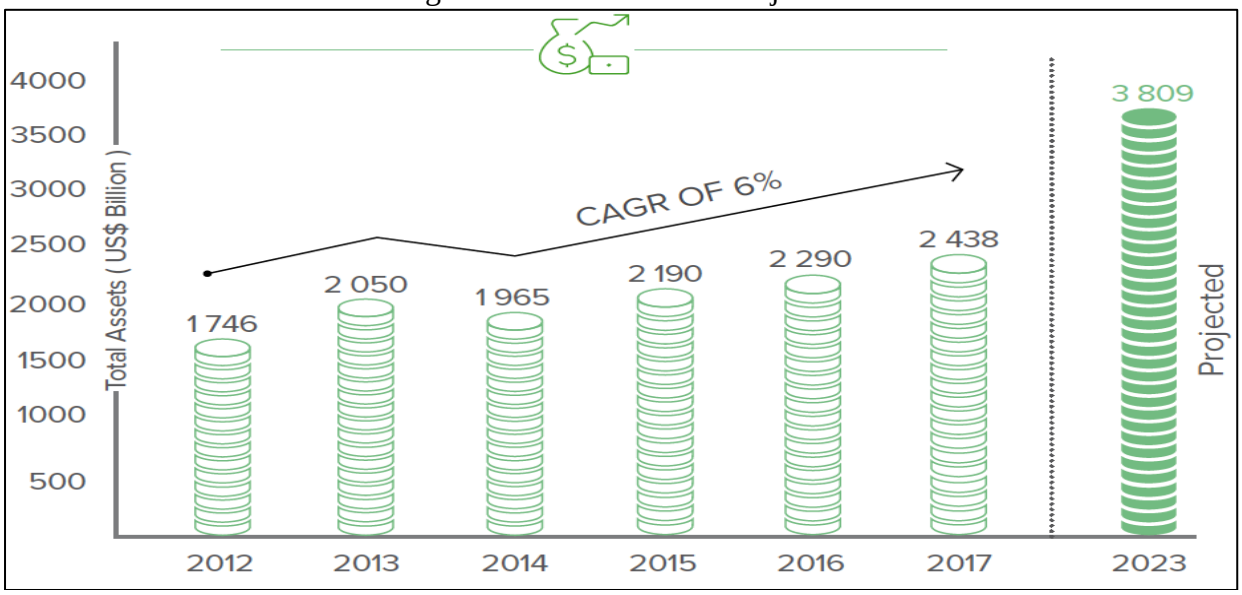

Izvor: IFSB, 2018.

Kada je riječ o distribuciji, region MENA, koji takođe obuhvata zemlje GCC-a, čini preko 67,4% globalne islamske finansijske imovine (IFSB, 2019).[51] Najveći udio islamskih finansija od 42,3% pripada zemljama koje su članice GCC-a, dok preostalih 25,1% pripada državama koje nijesu članice GCC-a, ali koje pripadaju MENA regionu. Globalna distribucija islamskih finansija je prikazana u nastavku rada (tabela 1).

Tabela 1: Distribucija globalnih islamskih finansijskih sredstava po sektorima i regionima (u milijardama USD)

Region	Bankarska aktiva	Sukuk[52]	Islamski fondovi	Takaful[53]	Ukupno	Udio (%)
Azija	266,1	323,2	24,2	4,1	617,6	28,2%
GCC	704,8	187,9	22,7	11,7	927,1	42,3%
MENA (izuzev država članica GCC-a)	540,2	0,3	0,1	10,3	550,9	25,1%
Afrika (izuzev država sjeverne Afrike)	13,2	2,5	1,5	0,01	17,2	0,8%
Drugo	47,1	16,5	13,1	-	76,7	3,5%
Ukupno	1.571,3	530,4	61,5	27,7	2.190	100,00%

Izvor: IFSB, 2019.

[51] Izvor: IFSB, 2019.
[52] Islamske obveznice.
[53] Islamsko osiguranje.

U literaturi se može naići na tri ključna faktora koja su doprinijela procvatu islamskog bankarstva u muslimanskim državama, pa samim tim i u regionu MENA. Prvo, finansijski potencijal islamskog bankarstva stvoren je pojavom viškova tzv. petro dolara (dolara od nafte), zbog rasta cijena nafte nakon prvog naftnog šoka početkom 1970-ih, koje su nakon sticanja nezavisnosti brojnih islamskih država postali dijelom državni prihod. Takođe, porast cijene nafte, kao ključnog resursa velikog broja arapskih država, uticao je na porast investicija i drugih ekonomskih aktivnosti. Razvoj islamskog bankarstva veoma je brz, zahvaljujući rastu sopstvenog finansijskog potencijala.[54] Tako, Ali (2012)[55] u svom radu ukazuje da rast islamskog bankarstva u regionu, između ostalog, proizilazi iz neprijateljskih vladinih politika u zemljama kao što je SAD, nakon terorističkog incidenta 11. septembra 2001., koji je umanjio podsticaj za investiranjem u stranim državama. Takođe, kao značajan faktor razvoja islamskog bankarstva u ovom regionu Ali navodi regulatorne reforme koje su sprovele Vlade država članica, čime je ojačana bankarska industrija.

Drugi izuzetno bitan faktor za razvoj islamskog bankarstva predstavlja veliko nezadovoljstvo muslimanskog stanovništva uređenjem finansijskog sistema, po kome su zapadno orijentisane banke svoje poslovanje zasnivale na kamati. Prema tome, oni nijesu željeli da svoj novac u vidu depozita ostavljaju kod banaka koje otvoreno zagovaraju kamatne aktivnosti. Naposletku, industrijalizacijom i razvojem islamskog društva, kao i sticanjem nezavisnosti u svakom smislu, islamske države su nastojale da se oslobode zapadnog načina poslovanja, jer su smatrale da islamski pristup donosi mnogo bolje rezultate.

Svakako, nakon globalne finansijske krize 2007.godine, kao i uspješnog poslovanja tih godina, postoji više povjerenja javnosti u islamske banke.[56]

4. Finansijski učinak islamskih i konvencionalnih banaka u regionu MENA – pregled literature

Rast globalnih islamskih finansija doveo je do porasta istraživačkog interesa za islamskim bankarstvom.[57] Efikasnost bankarskog sistema je već duže vrijeme tema od interesa za akademsku zajednicu, kao i za donosioce odluka.[58] Bankarski sektor, kao jedan od najrazvijenijih u državama Bliskog Istoka, bio je centar istraživanja, naročito nakon svjetskog finansijskog sloma, koji je pokrenula kriza drugorazrednih hipotekarnih kredita u SAD-u. Prema Chapra-i (2011)[59], pretjerano i nepromišljeno davanje kredita predstavlja važan uzrok bankarske krize 2007., zajedno sa faktorima koji su stvorili lažni osjećaj imuniteta od gubitka.

Postoji veliki interes za ispitivanjem finansijskog učinka islamskih i konvencionalnih banaka, obzirom da je riječ o dva različita bankarska sistema poslovanja, kako u godinama krize, tako i u postkriznom periodu. Na taj način bi se mogli sagledati nedostaci islamskog bankarstva, njegove inherentne prednosti, kao i izvući određene pouke. Tako, među istraživačkim radovima prednjači komparativna analiza islamskih i konvencionalnih banaka koje posluju u državama regiona MENA, čime se između ostalog nastoji procijeniti stabilnost

[54] Detaljnije: Ćurćić, 2009: str. 12.
[55] Vidjeti: Detaljnije: Ali, 2012: str. 1-44.
[56] Vidjeti: Caporale, Lodh, Nandy, 2017: str. 583-590.
[57] Prema: Parashar, Venkatesh, 2010: str. 54-62; Alexakis, Izzeldin, Johnes, Pappas, 2018: str. 1-14; Caporale, Lodh, Nandy, 2017: str. 583-590; Khokhar, Hassan, Khan, Amin, Center, 2020; Miah, Uddin, 2017: str. 172-185; Ben Selma Mokni, Rachdi, 2014: str. 305-332.
[58] Prema: Andries, 2011: str. 38-59.
[59] Opširnije: Chapra, 2011: str.135- 142.

bankarskih sistema. Važno je napomenuti da rezultati istraživanja prevashodno zavise od veličine uzorka, njegovog sadržaja, kao i vremenskog perioda koji se posmatra.

Doprinos ove studije je prije svega ideološki, obzirom da podstiče na razmišljanje o nejednakosti u društvu i nepravdi u finansijskom poslovanju, čime se prevazilaze analize finansijskih performansi bankarskih modela. Takođe, analizirajući istraživačke radove došlo se do različitih zaključaka, kada je riječ o pokazateljima uspješnosti poslovanja islamskih i konvencionalnih banaka u državama Bliskog Istoka i Sjeverne Afrike. Stoga, empirijski dokazi su pomiješani.

Veliki broj istraživačkih radova se fokusirao na evaluaciju učinka islamskih banaka u poređenju sa konvencionalnim bankama (Johnes sa saradnicima., 2014; Hassan sa saradnicima, 2019; Caporale sa saradnicima, 2017; Belanes i Hassiki, 2012; Debes sa saradnicima, 2022).[60] Određena istraživanja ukazuje da su period globalne ekonomske krize 2008. islamske banke prevazišle sa znatno boljim finansijskim rezultatima u odnosu na konvencionalne banke (Ahmed, 2010; Al-Hamzani, 2008; IMF, 2010; Hassan sa saradnicima, 2019; Parashar i Venkatesh, 2010; Zeitun, 2012).[61]

Ispitivanjem uticaja specifičnih i makroekonomskih faktora na finansijske performanse islamskih i konvencionalnih banaka u regionu MENA bavio se Debes sa saradnicima (2022)[62]. Komparaciju dva bankarska sistema su sproveli korišćenjem finansijskih podataka za period od 2004 do 2014. Empirijska analiza je sprovedena na uzorku od 108 banaka, od čega je njih 35 koje posluju po islamskim principima, dok ostatak uzorka čine konvencionalne banke. Studija je pokazala da poštovanje šerijatskih principa može uticati na finansijski učinak. Rezultati analize ukazuju da samo kreditni rizik nije bio statistički značajan između islamskih i konvencionalnih banaka u regionu MENA, što sugeriše da bi pristupi upravljanja kreditnim rizikom mogli biti slični u oba tipa bankarstva. Nadalje, studija ukazuje da je globalna finansijska kriza 2007. godine ostvarila relativno veći uticaj na konvencionalne nego islamske banke. Pored toga, kada je riječ o islamskom bankarstvu, studija je pokazala dokaze o povećanju kapitalizacije, ali opadanju finansijskog učinka islamskih banaka u periodu nakon finansijske nestabilnosti.

Stabilnost islamskog i konvencionalnog bankarskog sistema u regionu MENA, nakon globalne ekonomske krize iz 2007. godine, su proučavali Boukhris i Nabi (2013)[63], prilikom čega ukazuju da je na stabilnost bankarskih sistema finansijska kriza ostavila podjednake efekte. Khediri, Charfeddine i Youssef (2015)[64] su doprinos empirijskoj literaturi iz oblasti islamskog bankarstva dali istražujući karakteristike islamskih i konvencionalnih banaka za period od 2003. do 2010. godine. Rezultati do kojih su došli ovi autori ukazuju da su islamske banke u prosjeku profitabilnije, likvidnije, bolje kapitalizovane, te da imaju manji kreditni rizik u odnosu na konvencionalne banke.

Glavne determinante učinka banaka i njihovu profitabilnost u periodu prije i nakon krize, tačnije od 2006 do 2009., ispitivali su Tabash, Yahya i Akhtar (2017)[65]. Rezultati analize ukazuju da ne postoji značajna razlika između islamskih i konvencionalnih banaka kada je riječ o profitabilnosti. Naime, rezultati otkrivaju da islamske banke imaju veću operativnu efikasnost i stopu likvidnosti u odnosu na konvencionalne banke, dok pokazatelji finansijskog rizika i adekvatnosti kapitala idu u korist konvencionalnim banakama.

---

[60] Vidjeti: Johnes, Izzeldin, Pappas, 2014: str. 93-107; Hassan, Khan, Paltrinieri, 2019: str. 17-31; Caporale, Lodh, Nandy, 2017: str. 583-590; Belanes, Hassiki, 2012: str. 36-49; Debes, Alenezi, Baradie, 2022: str. 1-22;

[61] Detaljnije: Ahmed, 2010: str. 306-320; Al-Hamzani, 2008; International Monetary Fund, 2010; Hassan, Khan, Paltrinieri, 2019: str. 17-31; Parashar, Venkatesh, 2010: str. 54-62; Zeitun, 2012: str. 53-72.

[62] Opširnije: Debes, Alenezi, Baradie, 2022: str. 1-22.

[63] Vidjeti: Boukhris, Nabi, 2013: str. 68–77.

[64] Detaljnije: Khediri, Charfeddine, Youssef , 2015: str. 75-98.

[65] Vidjeti: Tabash, Yahya, Akhtar, 2017: str. 477-494.

Učinak bankarskog sektora u Ujedinjenim Arapskim Emiratima ispitivali su El Massah i Al Sayed (2015)[66] sprovodeći empirijsku analizu na uzorku od 5 islamskih i 11 konvencionalnih banaka za vremenski period od 2008 do 2014. Svrha studije je da se na bazi finansijskih pokazatelja izvrši komparacija islamskih i konvencionalnih banaka, kako bi se utvrdilo koji od bankarskih tokova ima bolji učinak. Autori su došli do zaključka da su konvencionalne banke u posmatranom periodu profitabilnije, solventnije i manje rizične u odnosu na islamske banke.

Uticaj globalne finansijske krize na bankarski sektor u regionu Bliskog Istoka i Sjeverne Afrike, kao i glavne determinante profitabilnosti domaćih i stranih banaka, ispitivali su Caporale i drugi (2017)[67]. Empirijski nalazi sugerišu da su islamske banke tokom krize imale bolji učinak od konvencionalnih banaka, obzirom da su strane banke bile više izložene riziku. Sa druge strane, upoređujući islamske i konvencionalne banke, Beck sa saradnicima (2015)[68] ukazuje da su islamske banke tokom krize bile bolje kapitalizovane, sa manjim gubicima po kreditu. Takođe, autori ističu da islamske banke imaju veći kvalitet aktive, kao i da je u kriznom periodu njihova uloga intermedijatora znatno veća u odnosu na konvencionalne banke, čime je ovaj klaster banaka otporniji na finansijske šokove.

Komparativnom analizom, koja ima za cilj da ispita razlike između islamskih i konvencionalnih banaka u pogledu poslovne orijentacije, efikasnosti i stabilnosti, bavili su se Miah i Uddin (2017)[69]. Podaci za ovo istraživanje su prikupljeni od 48 kovencionalnih banaka i 28 islamskih banaka zemalja GCC-a, za vremenski period od 2005. do 2014., čime se ukazuje na nekoliko ključnih nalaza koji se tiču bankarske industrije u ovoj regiji. Prvo, istraživanje pokazuje da se islamske banke funkcionalno i u pogledu troškovne efikasnosti razlikuju od konvencionalnih banaka, te da su manje isplativije od konkurenata. Kada je riječ o stabilnosti, autori ukazuju da su islamske banke kratkoročno stabilnije, dok posmatrano u dugom roku značajna razlika nije pronađena. Konačno, autori zaključuju da su islamske banke u periodu krize stabilnije u odnosu na konvencionalne banke.

Koristeći podatke iz bankarskog sektora regiona MENA za vremenski period od 2002. do 2009., Ben Selma Mokni i Rachdi (2014)[70] nastoje da uporede determinante profitabilnosti islamskih i konvencionalnih banaka. Rezultati analize ukazuju da na profitabilnost banaka značajan uticaj imaju specifični i makroekonomski faktori. Prema njihovom mišljenju, vanbilansne aktivnosti negativno utiču na islamske banke, za razliku od konvencionalnih banaka. Takođe, oni ističu značaj bankarskog kapitala u objašnjenju profitabilnosti konvencionalnih banaka. Kada je riječ o profitabilnosti islamskih banaka, autori ukazuju na važnost vlasničkog statusa banke, kao i na efikasnost upravljanja rashodima.

Navedeni istraživački radovi daju značajan doprinos literaturi sveobuhvatnim pojašnjenjem i kritičkom analizom bankarskog sektora u regionu MENA. Korišćenjem različitog uzorka banaka, vremenskog perioda prije i nakon krize, autori su došli do različitih zaključaka, čime bi se u krajnosti moglo uticati na praktičare, ali i na kreatore politike. Nalazi ukazuju na moguće oblasti koje treba ojačati, kako bi se bankarski sektor u ovoj oblasti unaprijedio.

[66] Vidjeti: El Massah, Al Sayed, 2015.
[67] Detaljnije: Caporale, Lodh, Nandy, 2017: str. 583-590.
[68] Vidjeti: Beck, Demirg c-Kunt, Merrouche, 2013: str. 433-447.
[69] Opširnije: Miah, Uddin, 2017: str. 172-185.
[70] Detaljnije: Ben Selma Mokni, Rachdi, 2014: str. 305-332.

II KVALITATIVNA ANALIZA ISLAMSKOG BANKARSTVA U ODNOSU NA KONVENCIONALNO BANKARSTVO – PRAVNI I REGULATORNI OKVIR

1. Islamski i konvencionalni model bankarstva: specifikacija i komparacija

Islamsko bankarstvo predstavlja jednu od najbrže rastućih privrednih grana na svijetu. Od jedne institucije u jednoj zemlji u 1975. godini, na preko 300 institucija koje djeluju u više od 75 zemalja.[71] Širom svijeta postoji veliki broj finansijskih institucija koje posluju u ovoj grani. Pored islamskih finansijskih institucija koje posluju na zapadu, raste i broj onih zapadnih konvencionalnih banaka i finansijskih institucija koje asortiman proizvoda uvećavaju za proizvode koji su u skladu sa principima Šerijata, namijenjenih prvenstveno muslimanskom stanovništvu.

Svjetska ekonomska kriza 2007., dovela je do značajnih promjena u bankarskom sektoru. Najočiglednije izmjene su se desile u okviru konvencionalnih banaka koje su u periodu do 2007. odobravale veliki broj kredita. Naime, tom prilikom se nijesu mnogo obazirale na finansijsko stanje klijenta i njegovu sposobnost otplate kredita, već im je bio imperativ da odobre što više kredita uz pokriće kolateralom. Na taj način su se konvencionalne banke oslanjale na visok nivo obezbjedjenja putem kolaterala. Priličan broj ljudi se mogao kreditno zadužiti, čak i ako nisu imali stalno zapošljenje. S aspekta banke, najvažnije je bilo da klijent uredno izmiruje kamatu i glavnicu, a u situacijama kada to nije bila mogućnosti, banke su aktivirale kolaterale i na taj način se naplaćivale. Ovakva politika banke je dovela do velikih problema kod stanovništva iz razloga što su mnogi klijenti ostajali bez svojih nekretnina.

Prema Nikoli Fabrisu[72], finansijska tržišta i institucije su u proteklom periodu doživjele radikalne transformacije i naglu ekspanziju, koja je podstaknuta opštim trendom deregulacije, liberalizacije, globalizacije, kao i napretka u kompjuterskim tehnologijama. On ukazuje da je razvoj finansijskog sektora u periodu prije globalne ekonomske krize bio mnogo brži od razvoja realnog sektora, te da su finansijske institucije razvile potpuno nove proizvode, što je dovelo do „surove konkurencije“, koja je vodila borbu za što većim udjelom na tržištu, ne vodeći dovoljno računa o riziku. Upravo iz tog razloga, Fabris smatra da je povremena pojava vrlo oštrih finansijskih kriza neminovna.

Period svjetske ekonomske krize nas je upoznao sa problemima sa kojima se suočava konvencionalno bankarstvo. Za razliku od konvencionalnih banaka, koje su zbog svog načina poslovanja doživjele značajne gubitke, banke koje posluju po principima islama su upravo u ovom periodu postigle izuzetan napredak. Naime, smatra se da su glavni uzroci te krize kamate i špekulacije koje su nespojive sa islamskim bankarstvom. Iako u današnjem vremenu globalizacije kriza utiče na sve sfere društva, ona se na islamske banke daleko manje odražava zato što se njihovo poslovanje bazira na realnom biznisu i iza njihovih investicija su uvijek stvarne materijalne vrijednosti.

U bankama koje svoje poslovanje zasnivaju na principima islama ne postoje nenamjenski krediti i svaka realna transakcija je pokrivena realnom vrijednošću. Klijenti, u saradnji sa bankom, investiraju u neki projekat i tako proporcionalno svom učešću dijele profit, odnosno gubitak. Ovakav princip poslovanja svakako podstiče obje strane na veliku opreznost, poštovanje uzajamnih propisa i dogovora, pa je samim tim disciplina na znatno većem nivou. Kreditna zaduženost klijenta se kod islamskih banaka kontroliše i ona mora biti u skladu sa rizikom ekonomije.

Neslaganje sa načelima konvencionalnog bankarstva dovelo je do nastanka alternativnih sistema, tj. do određenih oblika beskamatnog finansiranja. Rani islamski naučnici, poput Chapra i Siddiqi-a, su ukazivali na formiranje sistema koji će se zasnivati na podjeli profita i gubitka (*PLS – profits and losses sistem*) u zamjenu za tradicionalni bankarski

[71]Prema: El-Qorchi, 2005: str. 218.
[72]Izvor: Fabris, 2008: str. 24.

sistem koji je uključivao kamatu kao cijenu novca. Najpoznatiji primjer beskamatnog bankarstva jeste islamsko bankarstvo, koje počiva na poštovanju islama kao religije. Islamska filozofija bankarskog poslovanja zabranjuje kamatu kao cijenu novca i to predstavlja osnov i suštinu islamske finansijske etike. Naime, islam kao religija smatra da su sva zemaljska blaga, uključujući i novac, „*dar od Boga*“, pa ih samim tim treba iskoristiti za dobrobit čitavog stanovništva, a ne za privatno bogaćanje pojedinaca.

Za razliku od konvencionalnih banaka čija je matrica djelovanja materijalističke prirode prilikom čega nemaju osvrt na međuljudske odnose, islamske banke moraju ispuniti kako razvojne, tako i socijalne zadatke. U tehničkom smislu, glavna razlika između islamskih i uobičajnih zapadnih banaka sadržana je u tome što islamske banke u svom poslovanju ne koriste kamatu kao cijenu novca. Ova činjenica omogućava islamskim ekonomistima da umjesto kamate koriste kategoriju „*efikasnosti kapitala*“. Novčane resurse islamske banke usmjeravaju ka projektima čiji je potencijal najveći sa tržišnog stanovišta. Upravo, osnova islamske ekonomije je mobilizacija sredstava (*equity finance*) kroz direktno učešće u kapitalu. Uložena sredstva i njihov prinos zavisiće od uspješnosti realizacije projekta kompanije u koju su uložena sredstva, čime realni sektor postaje u potpunosti nezavisan. Islamske banke, koristeći razne mehanizme procjenju perspektivnost nekog projekta, što predstavlja osnovu za njegovo finansiranje, dok za odobrena sredstva nije potreban zalog u vidu garancije da će ista biti vraćena. U odnosu na konvencionalno, specifičnosti islamskog bankarstva su:[73]

- zabrana uzimanja i davanja kamate;
- pošteno mjerenje prilikom prodaje;
- zabrana monopolskog ponašanja preduzeća i pojedinaca;
- zabrana špekulacija na tržištu;
- zabrana namjernog povlačenja robe i novca iz opticaja;
- dužnost radnika da radi prema svojim najboljim mogućnostima;
- čišćenje imetka kroz davanje zekata;
- pošten, odgovoran i čestit pristup poslu;
- potpisivanje ugovora prilikom sklapanja poslova;
- podjela rizika i zarade između partnera u poslu.

Banke koje posluju u skladu sa islamskim principima nastoje da kroz partnerstvo sa klijentom uspješno realizuju određeni projekat i time biznis učine profitabilnim. Rizik ostvarenja biznis ideje se pokušava podijeliti između klijenta i banke. Važno je istaći da bez obzira na ovakav vid poslovanja, islamske banke ne predstavljaju humanitarne i religijske organizacije, već one nastoje da uz poštovanje islamske filozofije doprinesu razvoju i ostvare određenu dobit.

Sa druge strane, konvencionalni bankarski sektor funkcioniše na dva osnovna principa − sigurnost kapitala depozitara i sigurnoj stopi povrata na depozite. Osnovne karakteristike konvencionalnog bankarstva podrazumijevaju sljedeće:[74]

- slobodno preduzetništvo,
- privatno vlasništvo,
- ključnu ulogu preduzetnika u ekonomiji,
- profitno motivisano poslovanje preduzeća,
- štednju i investiranje,
- kontrolu rizika,
- stimulisanje konkurencije i zabranu monopolskog ponašanja,

[73] Vidjeti: Nuhanović, Kozarević, 2020: str. 147.
[74] Vidjeti: Nuhanović, Kozarević, 2020: str.145.

- konflikt između onih koji imaju mnogo i onih koji nemaju,
- disparitet stanovništva u nivoima dohotka i sl.

Konvencionalne banke (drugo ime za komercijalne banke, budući da su dominantan oblik bankarstva u većini djelova svijeta) su kroz istoriju imale ulogu posrednika, tako što su nudile novac klijentima koji su u deficitu, tj. koji imaju manjak novčanih sredstava i oročavali novčana sredstva klijentima koji su u suficitu, tj. klijentima koji imaju višak sredstava. Primjenom ovakvog modela poslovanja, banka je profitirala na razlikama između aktivnih i pasivnih kamatnih stopa. Takođe, ovakav oblik bankarstva znači da je moguće posuđivanje novca onima koji ga imaju, na teret onih koji ga nemaju, čime su siromašni pojedinci u potpunosti diskreditovani, s obzirom da njihove poslovne ideje banka nije podržavala. Tako da je u potpunosti potvrđena izreka koja glasi „*Bankari su ljudi koji će vam posuditi novac jedino ukoliko im možete dokazati da vam novac i nije potreban*".

Problem konvencionalnih banaka počinje od načina na koji su struktuirane. Kao akcionarsko društvo, glavni razlog za postojanje ovih banaka je da zarade što više novca za vlasnike. Osnova konvencionalnog bankarstva jeste kamata kao cijena kredita, odnosno depozita koji klijent oroči u banci. Tradicionalne banke teže maksimizaciji profita, tj. plasmanu što više kredita, čime zanemaruju sposobnost klijenta da otplati isti. Na ovaj način klijent banke sam snosi rizik gubitka pri realizaciji nekog projekta, dok je banka u potpunosti zaštićena određenim kolateralom – stavljanjem hipoteke na odredjenu nekretninu, osiguranjem iste, kao i depozitom klijenta. Takođe, banke mogu zahtijevati garancije koje mogu aktivirati u slučaju da klijent ne bude redovno izmirivao obaveze. Na osnovu unaprijed definisanih kamata, banka generiše svoj profit, bez obzira na uspješnost realizacije projekta. Osim navedenog, krediti koje odobravaju konvencionalne banke su nenamjenski, što je uzrokovalo nekontrolisano i pretjerano zaduženje stanovništva.

Smatra se da način funkcionisanja konvencionalnog bankarstva narušava finansijsku stabilnost globalno, a posebno u slučaju privredno manje razvijenih zemalja. Iz tog razoga se koncept beskamatnog finansiranja javlja kao alternativa konvencionalnom načinu poslovanja.

2. Komparativni pristup islamskom i konvencionalnom konceptu bankarstva

Uzimajući u obzir finansijsku krizu koja zahvata moderno društvo svakih desetak godina, može se zaključiti da paradigma tržišne ekonomije nije ispravna, odnosno da sadašnji kapitalistički, konvencionalni finansijski sistem nije stabilan, pa ga prema tome treba reformisati. Zapadna paradigma se zasniva na materijalizmu i na ideologiji ličnog interesa. Uočeni su nedostaci i neefikasnost zapadne paradigme koja se zasnivala na slobodnom tržištu, pa je iz tog razloga bilo neophodno uvesti određene promjene kroz novu paradigmu. Prije svega, bio je potreban sveobuhvatan pristup sa čistom vizijom koja podržava pravdu, odgovornost, transparetnost i moralne vrijednosti koje su žudnjom za sticanjem što više dobiti u potpunosti iščeznule. Kao što je ranije navedeno, islamska paradigma se zalaže za ove vrijednosti i daje prednost ljudskim vrijednostima u odnosu na materijalne. Islamska ekonomska filozofija se temelji na osnovnim postavkama islama kao religije, koje se ogledaju u odnosu čovjeka prema Bogu, svijetu i ljudima. Značajan broj ekonomskih analitičara iz zapadne Evrope ističu da je islamski pristup poslovanju jedini spas za njihove ekonomije, upravo ukazujući na sami model poslovanja islamskih banaka, kao dobar primjer efikasnosti.

Proces tranzicije od konvencionalnog do islamskog načina poslovanja je praćen raznim problemima. Najznačajniji izazov pri navedenoj transformaciji predstavlja usklađivanje islamskih principa poslovanja sa globalnim ekonomskim sistemom i tokovima

novca u svijetu. Gotovo je nemoguće izvršiti konvergenciju sa islamom zato što se konvencionalno bankarstvo zasniva na kamati kao cijeni novca, što predstavlja osnovu tradicionalnog bankarskog poslovanja. Međutim, poslednjih decenija tradicionalni način poslovanja se sve češće zamjenjuje fiducijarnim, što predstavlja investiranje na podjeli dobiti.

Osnovni princip islamskog ekonomskog sistema, pa samim tim i islamskog bankarstva, podrazumijeva pravdu i pravednost, čime se želi ravnomjerno izraziti etička, moralna i društvena dimenzija, a sve sa ciljem ostvarenja jednakosti u društvu i za dobrobit društva kao cjeline. Nasuprot konvencionalnom modelu poslovanja, islamske banke su društveno odgovornije i njihova zainteresovanost za uspjeh klijenta je na visokom nivou. Takođe, islamske banke imaju vjersku obavezu da u okviru svojih mogućnosti pomognu klijentu ukoliko se zadesi u nevolji. One su više investicijski orjentisane i svoju poslovnu filozofiju zasnivaju na poslovnim poduhvatima koji podrazumijevaju partnerstvo u društveno korisnim projektima sa pravnim i fizičkim licima, privatnim i državnim sektorom, uz učešće u raspodjeli dobiti i gubitaka, te pružanje svih savremenih bankarskih usluga uz naplatu unaprijed definisane provizije.

Kada je riječ o ekonomskim aktivnostima motivisanih profitom, islamski pristup se razlikuje od konvencionalnog, budući da ne dozvoljava neograničeno bogaćenje i djelovanje, bez obzira što su privatno vlasništvo i motiv zarade priznate kategorije. Danas se u svijetu realizuju brojne ekonomske aktivnosti koje su pod snažnim uticajem krupnih kapitalista, bez obzira što proizvode negativno dejstvo na čovjeka i društvo kao cjelinu. Dobar primjer je finansiranje igara na sreću, kao i trgovina zabranjenim supstancama koje imaju negativno dejstvo na čovječanstvo. Islamska filozofija poslovanja, bez obzira na mogućnost ostvarenja značajnog profita, ne dozvoljava finansiranje takvih aktivnosti. Naime, islamske finansijske institucije ne smiju finansirati projekte koji su u suprotnosti sa moralnim vrijednostima islama, kao što su proizvodnja droge, alkohola, duvana, kazino firmi, zbog njihovog negativnog dejstva na cjelokupno društvo.

Najvažnija razlika između tradicionalnih banaka, koje svoje poslovanje zasnivaju na kamati kao cijeni novca i islamskih banaka koje posluju u skladu sa islamskim principima, predstavlja odnos prema kamati. U konvencionalnom bankarstvu kamata predstavlja cijenu upotrebe kapitala u jedinici vremena, odnosno naknadu koju zajmoprimac daje zajmodavcu u zamjenu za korišćenje određenog iznosa novca u određenom vremenskom periodu. Sa druge strane, plaćanje i primanje kamate (*ribe*) u islamu je strogo zabranjeno, čime se nastoji podijeliti rizik između dužnika i kreditora.

Između konvencionalnih i islamskih banaka postoji razlika u pogledu depozitnih računa koja pravna i fizička lica otvaraju u banci. Iako su tekući i štedni računi tradicionalnih i islamskih banaka veoma slični i deponent ostvaruje finansijsku korist, bez obzira u kojoj banci otvori račun, njihov pristup deponovanim sredstvima je različit. Konvencionalne banke koriste depozitna sredstva plasirajući kratkoročne i dugoročne kredite, gdje naplaćuju kamatu, dok islamske banke depozitna sredstva preusmjeravaju u projekte i aktivnosti koje su po islamskim principima prihvatljive. Nadalje, neoročeni štedni depoziti kod konvencionalnih banaka klijentu donose prinos u vidu kamate, dok islamske banke svojim klijentima ne obećavaju prinos na štedna sredstva, ali obično nastoje dati neku vrstu nagrade kao zahvalnicu za ukazano povjerenje. Sve ovo ide u prilog tome da tržište kapitala igra veoma važnu ulogu u islamskom finansijskom sistemu.

Islamske i konvencionalne banke se razlikuju u pogledu odobravanja kredita. Naime, odobravanje kredita klijentu kod tradicionalnih banaka zavisi od njegove kreditne sposobnosti, ali i rejtinga koji mu dodijeli banka, ukoliko je stari klijent, na osnovu višegodišnje saradnje. Za razliku od njih, kod islamskog bankarstva se teži finansiranju transakcija koje su izgledne i perspektivne, dok se kreditna sposobnost dužnika ne uzima u obzir.

Kada je riječ o dužničko-povjerilačkom odnosu kod islamskog bankarstva, povjerilac u slučaju neizmirenja duga od strane klijenta ima pravo da zahtijeva prodaju založene i druge imovine koja pripada dužniku, a sve u cilju pretvaranja te imovine u likvidna sredstva, kako bi se dug u potpunosti izmirio. Takođe, islamska banka u ugovoru o kreditu može postaviti član koji se odnosi na punomoćje raspolaganja imovinom, čime bi banka u slučaju neizmirenja obaveza mogla izvršiti prodaju kolaterala bez obraćanja sudu, što u krajnosti obezbjeđuje skraćenje procedure prodaje zaloge. Ovaj instrument banke ne koriste sve dok dužnika pravovremeno ne upozore i dok mu se ne da određeni vremenski period, koji ne smije biti kraći od dvije sedmice, u okviru kojeg bi klijent trebao izmiriti svoja dugovanja. Takođe, kod prodaje pokretne i nepokretne imovine, islamska banka komitentu prodaje kupljenu pokretnu ili nepokretnu imovinu, za neki uvećani iznos, dok cijena u toku otplate ostaje nepromijenjena.

Ukoliko klijent kasni sa izmirenjem duga, u skladu sa islamskim principima, nije dozvoljeno naplaćivanje naknade za prekoračenje roka, tzv. penala, za razliku od tradicionalnih banaka. Međutim, izuzetak je BBI (Bosna Bank International) sa sjedištem u Sarajevu. Ona posluje u skladu sa islamskim principima, ali je u cilju zaštite investitora (štediša) uvela penale kako bi spriječila neopravdana kašnjenja sa izmirenjem obaveza. Budući da penali predstavljaju naknadu, banka ovaj oblik prihoda ne svrstava u svoje finansijske izvještaje, već ta novčana sredstva preusmjerava u humanitarne svrhe.

Takođe, kod islamskih banaka je zabranjeno sudsko potraživanje naknade u bilo kom trenutku dužničko-povjerilačkog odnosa (na početku dužničkog odnosa ili kod dospijeća duga), zato što bi to predstavljalo kamatu. Islamske banke su, u cilju pronalaženja rješenja za eventualno neodgovorne klijente, uvele član u ugovoru o kreditu koji se odnosi na zakašnjela dugovanja. U tom članu se navodi da je klijent u obavezi, u slučaju kašnjenja, da uplati određeni iznos ili procenat u dobrotvorni fond, koji kontroliše Šerijatski odbor banke, odakle se nadalje sredstva preusmjeravaju u dobrotvorne svrhe.

Pored navedenih razlika, u nastavku rada je data tabela 2 u kojoj su navedene sve specifičnosti po kojima se model islamskog bankarstva razlikuje od konvencionalnog (tradicionalnog) modela.

Tabela 2: Ključne razlike između konvencionalnog i islamskog bankarstva

Konvencionalno bankarstvo	Islamsko bankarstvo
Ono što dominantno privlači klijente	
Novac	Život, kao što je Bog odredio u svim monoteističkim religijama (Judeo-Hrišćansko-Islamskim)
Ono što definiše suštinu	
Korišćenje novca da bi se stvorio novac za one i od strane onih koji novac posjeduju	Angažuju sve raspoložive resurse da bi se zadovoljile potrebe svih, bez izuzetaka
Veličina banke	
Velike (npr. mega-banke)	Male i srednje
Vlasništvo	
Depersonalizovano, uz odsustvo uloge akcionara u većini slučajeva	Personalizovano, sa važnom ulogom akcionara
Finansijski kapital	

Nastavak tabele na sledećoj strani (str. 31)

Nastavak tabele sa strane 30.

Globalni	Lokalni/nacionalni – reinvestiranje unutar granica
Svrha investiranja	
Da bi se maksimizirao privatni profit i blagostanje	Da bi se povećao output i blagostanje zajednice
Koordinacioni mehanizam	
Centralno planiranje od strane mega-korporacija	Samoorganizovano tržište unutar mreže zajednice
Saradnja	
Između konkurenata, da bi se izbjegla disciplina konkurencije, a ponekad i regulacija	Između ljudi i među zajednicom, u cilju unapređenja opšteg dobra za sve
Svrha konkurencije	
Da eliminiše nespremne sa tržišta i zauzme ga	Da stimuliše efikasnost i inovativnost
Uloga države	
Da zaštiti imovinu vlasnicima	Da zaštiti interes ljudi
Trgovina	
Slobodna, ali u korist mega-korporacija	Slobodna, fer i uravnotežena
Politička orijentacija	
Elitistička, demokratija novca („pohlepa je dobra“)	Populistička, demokratija ljudi

Izvor: Korten, 2010; str. 201-202

Sistem konvencionalnog bankarstva je zasnovan na sistemu obaveznih rezervi koje se drže u Centralnoj Banci, što im omogućava da generišu izvore finansiranja i da na taj način višestruko nadmaše potrebe za finansiranjem realne ekonomije. Kao rezultat toga se javlja situacija gdje finansijski sektor prevazilazi realni, što u krajnosti vodi destabilizaciji i pojavi ekonomskih kriza. Ciljevi tradicionalnog finansijskog sistema, kao što su alokacija i mobilizacija finansijskih resursa neophodnih za razvoj nacionalne ekonomije, identični su sa islamskim. Međutim, principi na kojima počiva islamsko bankarstvo, instrumenti i mehanizmi realizacije se mnogo razlikuju od konvencionalnih.

3. Finansijski modeli mobilizacije bankarskih resursa

Islamske banke, kao profitno orjentisani entiteti, imaju iste ciljeve kao i konvencionalne banke zapadnog tipa. One imaju ulogu posrednika (intermedijatora) između štediša, tj. lica koja imaju suficit novčanih sredstva i investitora. Sayyid Tahir jednostavno opisuje islamsko bankarstvo kao samo još jedan vid bankarstva – *just another way of banking.*[75]

Značajnu razliku islamskih banaka u odnosu na konvencionalne banke predstavljaju načini mobilizacije bankarskih resursa. Iako klijent ostvaruje finansijsku korist bez obzira u kojoj banci deponuje sredstva, način korišćenja deponovanih sredstava u ovim bankama se razlikuje. Tradicionalne banke prihvataju depozitna sredstva, koja se razlikuju po namjeni i rokovima dospjeća, i u skladu sa tim svojim deponentima isplaćuju kamatu. Navedena sredstva konvencionalne banke plasiraju u vidu dugoročnih i kratkoročnih kredita, čime na razliku u aktivnim i pasivnim kamatnim stopama povećavaju sopstveni prinos.

[75]Detaljnije: Tahir, 2003: str. 2.

Transakcioni depoziti kod tradicionalnih banaka predstavljaju depoziti po viđenju i oročeni depoziti. Za razliku od depozita po viđenju, koji klijentu obično donose manji prinos, kod oročenih depozita klijent se obavezuje "držati" sredstva kod banke na duže vrijeme, najčešće 6 ili 12 mjeseci, te time stiče pravo na višu kamatu od one po viđenju. Kada je riječ o islamskim bankama, one svojim klijentima ne isplaćuju kamatu na deponovana sredstva, već nude učešće u raspodjeli dobiti i gubitka, od raznih bankarskih operacija. Islamske banke plasiraju deponovana sredstva u projekte i aktivnosti dozvoljene Šerijatom.

Konvencionalne banke, za razliku od islamskih, više zavise od eksternih izvora. Aktivnosti prikupljanja depozita kod islamskih banaka, u bilansima prikazanih kao *Investment Account Holders – IAH*s ne sliče depozitima konvencionalnih banaka. Na njih se ne plaća kamata, već oni učestvuju u dobiti i gubitku islamske banke. *IAHs* u tom smislu nalikuju uzajamnom fondu – investicionom fondu.[76] U tabeli 3 je prikazana razlika u izvorima finansiranja između islamskih i konvencionalnih banaka.

Tabela 3: Razlika u izvorima finansiranja islamskih i konvencionalnih banaka

Islamske banke	***Konvencionalne banke***
Tekući računi / *Current Accounts*	Tekući računi / *Current Accounts*
Štedni računi / *Saving Accounts*	Štedni računi / *Saving Accounts*
Neograničeni ulagački računi / *Unrestricted Investment Accounts (UIA)*	Depoziti / *Time Deposits*
	Certifikati o depozitu / *Certificate of Depositsy*
Kapital: akcijski kapital + rezerve *Equity: Share capital+Reserves* – ***Tier 1***	Kapital: akcijski kapital + rezerve *Equity: Share capital+Reserves* – **Tier 1**
Rezerve iz doniranog zemljišta (preferencijalne akcije i subordinirani dug nijesu dozvoljene) *Donated Land Reserve (No Preferred Shares or Subordinated Debt allowed)* – ***Tier 2*** ***No Tier 3***	Kumulativne preferencijalne akcije + subordinirani dug *Cumulative Preferred Shares+Subordinated Debt* – **Tier 2** Dio subordiniranog duga za tržišni rizik *Portion of subordinated debt available only for market risk* – **Tier 3**

Izvor: Ariss, Sarieddine, 2007; str. 49.

U islamskom bankarstvu postoje dva osnovna izvora fondova: (1) depoziti po viđenju, koji se direktno odnose na tekuće platne transakcije i štednju i (2) depoziti za investicije, koji

[76] Vidjeti: Abu Loghod, 2008.

predstavljaju glavni izvor fondova za banke i namijenjeni su finansiranju različitih projekata. Ovi drugi više liče na akcije u preduzeću nego na oročene depozite u tradicionalnom bankarstvu.[77] Izvori finansiranja aktivnosti islamskih banaka, pored vlastitog kapitala uključuju i depozitne računi koji su navedeni u tabeli 3:

- Tekući računi,
- Štedni računi,
- Investicioni računi,
- Specijalni investicioni računi.

Jedan od depozitnih računa islamskih banaka je **tekući račun**. Klijenti banke, vođeni transakcionim motivima, odlučuju da svoja novčana sredstva deponuju u banci na čuvanje, kako bi u svakom trenutku mogli da raspolažu istim, za obavljanje raznih svakodnevnih trgovinskih transakcija, bez obzira da li je u pitanju fizičko ili pravno lice. Obaveza banke je da se svojim brzim intervencijama uvijek nađe klijentu na usluzi, kao i da obezbijedi transparentnost, ekonomičnost itd. Islamska banka može da, u skladu sa islamskim principima, deponovana sredstva uloži u projekat koji je od značaja za cijelo društvo. Obzirom da banka novčana sredstva koristi na vlastiti rizik za ulaganje u određeni projekat, realizacija projekta i ostvarenje eventualne dobiti pripada banci, dok deponenti nemaju pravo na raspodjelu dobiti. Ovakav način poslovanja primjenjuje malezijska banka koja posluje u skladu sa Šerijatom.

Druga vrsta računa koju nude islamske banke jeste **štedni račun**. Kod tradicionalnih banaka, vlasnici računa akumuliraju novčana sredstva duži vremenski period, prilikom čega ostvaruju zagarantovanu i unaprijed utvrđenu sumu novca, tj. prinos od kamate koju je banka u obavezi da isplati klijentu, bez obzira na uspješnost projekta u koji je uložila ta sredstva. Sa druge strane, islamske banke na deponovana sredstva koja se nalaze na štednom računu ne obračunavaju kamatu zato što je to u suprotnosti sa islamskim principima. Štediša u ovom slučaju ostavlja novac u vidu beskamatnog zajma budući da ne želi da svoju ušteđevinu uloži u rizične projekte. Sredstva koja klijent štedi na ovaj način se ne mogu koristiti za vršenje transakcija, kao što je to moguće upotrebom sredstava sa tekućeg računa. Islamske banke ulažu novčana sredstva sa štednog računa u razne projekte, a na kraju finansijskog perioda, u zavisnosti od situacije na finansijskom tržištu i položaju u odnosu na konkurenciju, odvajaju dio svog profita ostvarenog od ulaganja u različite projekte i nagrađuje vjerne štediše. Može se primijetiti mala razlika koja postoji između tekućeg i štednog računa islamskih banaka. Naime, novčana sredstva koja se nalaze na tekućem računu banka može investirati u određeni projekat, a da pritom cjelokupni profit od realizacije zadrži za sebe, dok korišćenje štednih depozita obavezuje banku da nagradi povjerenje klijenta sa dijelom profita koji je ostvarila korišćenjem novčanih sredstava sa njegovog računa.

U islamskom bankarstvu najznačajniji račun je **investicioni račun**. Ovu vrstu računa mogu otvoriti pojedinci i pravna lica na određeni vremenski period (tri mjeseca, šest mjeseci, nekoliko godina i duže). Investicioni račun stoji na raspolaganju svim deponentima, tj. ulagačima koji, „rizikujući" svoja sredstva, nastoje da dođu do veće stope rasta profita. Zbog nedostupnosti informacija o tržišnim prilikama za investicije, kao i zbog nedostatka vremena da se bave privatnim biznisom, deponenti ostavljaju svoja sredstva islamskim bankama na raspolaganju. Banka sva deponovana sredstva sa investicionih računa stavlja u fond, odakle finansira investicioni portfolio. Naime, banka na ovaj način, ulaganjem u više projekata, diversifikuje rizik i nastoji ostvariti optimalnu kombinaciju rizika i dobiti. Deponenti, prilikom izdvajanja sredstava na investicioni račun, sklapaju ugovor sa bankom (*Al-mudarāba)*, gdje se banka nalazi u ulozi preduzetnika koji upravlja sredstvima, dok se ulagač

[77] Vidjeti: Hadžić, 2005: str. 165-166.

(deponent) nalazi u ulozi investitora. Profit na deponovana sredstva zavisi od konačnih rezultata projekata u koje banka ulaže depozite klijenta. Na ovaj način deponenti za partnere dobijaju profesionalce, kao što je islamska banka, ali i njenu infrastrukturu, a takođe imaju pravo učešća u dobiti islamske banke, u zavisnosti od visine depozita i vremenskog perioda na koji je oročen. Iako banka ne garantuje povrat na uložena sredstva, ona putem diversifikacije i ulaganja sredstava u raznovrsne projekte sa različitim vjerovatnoćama realizacije, nastoji da u potpunosti izbjegne mogućnost ostvarenja gubitka. Izgubljena sredstva i eventualni gubitak islamska banka nastoji da nadomjesti iz svojih fondova, čime u krajnosti želi da u potpunosti zaštiti klijenta. Ova vrsta računa ne postoji u konvencionalnom bankarstvu.

Specijalni (posebni) investicioni računi predstavljaju vrstu računa islamskih banaka, gdje deponenti imaju aktivnu ulogu, nasuprot opštim investicionim računima, gdje imaju pasivnu ulogu. Ova kategorija računa omogućava deponentima da usmjeravaju svoja sredstva za finansiranje specifičnih projekata, tj. da aktivno učestvuju u načinu investiranja sredstava. Uticaj klijenta se ogleda u odabiru djelatnosti u koju želi da usmjeri sredstva (npr. trgovina, turizam, građevinarstvo, poljoprivreda) ili odabirom određenog projekta. Stoga, klijent snosi veći rizik nego inače. Pored toga, banka ima selektivan pristup prihvatanju depozita. U ovom ugovornom odnosu islamska banka ima ulogu zastupnika vlasnika računa, odnosno investitora. U skladu sa principima *mudarabe*, vlasnici ovih računa dijele profit sa bankom gdje se nadoknada utvrđuje na bazi provizije ili učešća u ostvarenom profitu. U konvencionalnom bankarstvu sličan instrument ne postoji.

4. Uticaj pravnog i regulatornog okvira na razvoj islamskog bankarskog poslovanja

Islamska finansijska industrija je doživjela ekspanziju, naročito u poslednjih dvadeset godina. Danas postoji veliki broj islamskih banaka i drugih islamskih finansijskih institucija koje svoje poslovanje obavljaju širom svijeta, ne samo u muslimanskim zemljama već i u zapadnim državama gdje živi znatno manje stanovništva islamske vjeroispovijesti. Međunarodno poznate komercijalne banke otvorile su svoje filijale za islamsko bankarstvo, kako u državama Bliskog Istoka, tako i u zapadnim državama. U SAD-u trenutno posluje dvadeset pet islamskih finansijskih institucija, a po imovini se ističu: American Islamic Finance House, University Bank i Harvard Islamic Finance Project. Usluge islamskog bankarstva je od 2013. počela da pruža i JP Morgan Bank. Pored komercijalnih, važno je istaći investicionu banku Standard Chartard Bank koja obezbjeđuje proizvode i usluge islamskog bankarstva u SAD-u, Aziji, Evropi i državama Bliskog Istoka. Takođe, banke kao što su Citibank, UBS i HSBC nude islamske proizvode i usluge.

Poslovanje islamskih banaka u nekoj državi zavisi od pravnog i regulatornog okvira. Povoljan zakonski okvir predstavlja osnovu za ulazak islamskih finansija na određeno nacionalno tržište. Formulisanjem zakonskog okvira bile bi otklonjene sve nedoumice vezane za osnivanje islamskih finansijskih institucija, naročito sa regulatornog i nadzornog aspekta. Dobar primjer predstavlja slučaj Malezije, gdje je 1983. usvojen Zakon o islamskom bankarstvu (*Islamic Banking Act)*, koji je omogućio punopravni ulazak i nesmetano poslovanje islamskim bankama na ovom tržištu.[78] Riječ je o prvom regulatornom aktu koji je zahtijevao licenciranje i regulisanje punopravnih islamskih banaka u Maleziji da se bave poslovima u skladu sa Šerijatom i uspostave šerijatski odbor za savjetovanje o poslovanju.[79]

[78] Izvor: Islamic Banking Act, 1983.
[79] Vidjeti: Ibrahim, 1997: str. 1-29.

Pored ovog zakona, 1989. godine Zakon o bankama i finansijskim institucijama (*Banking and Financial Institutions Act*) je ovlastio svaku licenciranu finansijsku instituciju da obavlja poslove koji su u skladu sa Šerijatom, čime je omogućeno otvaranje „*islamic windows*“[80] sektora u okviru konvencionalnih banaka. Njihovo poslovanje se mora odvijati na način koji je u skladu sa Šerijatom, prilikom čega se od istih zahtijeva da osnuju šerijatski odbor, koji će obezbijediti poštovanje Šerijata.[81] Na taj način su finansijske institucije bile u potpunosti zaštićene.

Postojanje jasno definisanog regulatornog i pravnog okvira predstavlja osnov za ekonomske aktivnosti. Pravni i regulatorni okvir su od velike važnosti za islamske finansijske institucije budući da regulišu njihovo poslovanje i pomažu u postizanju ciljeva. Naime, prihvatanje islamskog bankarstva na međunarodnom nivou je zahtijevalo od država da usvoje regulative, u cilju poboljšanja njihovog poslovanja. Regulatorni okvir za finansijske institucije je značajan za poboljšanje efikasnosti, sve veće stabilnosti, smanjenje rizika i promovisanje ekonomskog razvoja.[82] Adekvatan regulatorni model, prema riječima Canals-a (1997)[83], treba da teži ostvarenju tri cilja: stabilnost države, ako se uzme u obzir činjenica da bankarski sektor zauzima centralno mjesto u ekonomsko-finansijskom sistemu države; solventnost i profitabilnost banaka, što je usko povezano sa procesom globalizacije, budući da se neuspjeh jedne finansijske institucije može negativno odraziti na sve ostale; i zaštita deponenata i investitora u bankarski sektor, koji bi bili izazvani lošim odlukama uprave banke ili preuzimanjem prekomjernog rizika. Međutim, uspjeh i ekspanzija islamske finansijske industrije ne zavisi samo od adekvatnog regulatornog i pravnog okvira, već i od učesnika na tržištu. Naime, svi učesnici na tržištu moraju poštovati propise koji su uvedeni u islamskom finansijskom sektoru, koji imaju za cilj postizanje stabilnosti, transparentnosti, kao i privlačenju i zaštiti investitora. Poštovanje pravila i propisa stvara jednake uslove za sve finansijske institucije.

Generalno posmatrano, implementacija adekvatnog pravnog i regulatornog okvira je od izuzetne važnosti kako bi se osiguralo da negativni efekti koje izaziva proces globalizacije ne budu prošireni na islamske finansijske institucije. Obzirom da su danas finansijske zajednice na globalnom nivou međusobno povezane više nego ikada, bitno je imati adekvatan pravni i regulatorni okvir, čime bi se eventulani gubici sveli na minimum. Kolaps finansijskog sistema jedne zemlje može pokrenuti lanac događaja, sličan domino efektu, i ostaviti dubok trag na globalnu ekonomsku zajednicu. Stoga, utemeljen i jak regulatorni okvir omogućava lakše upravljanje islamskim finansijama, naročito u teškim vremenskim periodima.

Venardos (2005)[84] ukazuje da slab regulatorni i pravni sistem dovodi do mnogo izgubljenih prilika. Prema njegovim riječima, slab bankarski sistem sprječava ekonomiju država, naročito onih koje su u procesu razvoja, da profitiraju od procesa globalizacije i liberalizacije tržišta kapitala. Ističe važnost regulatornog i pravnog okvira i ukazuje da, kao i u slučaju konvencionalnog bankarstva, odgovarajući regulatorni i pravni okvir za islamske finansijske institucije trebao bi imati za cilj jačanje operativnog okruženja banaka, unutrašnjeg upravljanja i tržišne discipline, kako bi se pomoglo u rješavanju pitanja moralnog hazarda, zaštiti interesa deponenata i sistemskog rizika.

---

[80] *Islamic windows* predstavlja odvojeno odjeljenje, kancelariju ili filijalu u okviru konvencionalnih banaka, koje radi pod nadzorom šerijatskog savjetodavnog odbora, a sve u cilju da razvija i nudi islamske finansijske proizvode klijentima koji to zahtijevaju. Svoje proizvode i usluge *islamic windows* može ponuditi preko filijala konvencionalne banke, ili preko namjenskih islamskih filijala konvencionalne banke (www.islamicmarkets.com).

[81] Detaljnije objašnjeno članom 124. Zakona o bankama i finansijskim institucijama (*Banking and Financial Institutions Act* - BAFIA, 1989).

[82] Detaljnije: Ginena, Hamid, 2015.

[83] Opširnije: Canals, 1997: str. 310-311.

[84] Vidjeti: Venardos, 2005: str. 112-113.

Odgovarajući regulatorni i pravni okvir je od izuzetne važnosti budući da sprječava negativna prelivanja, kao posljedicu procesa globalizacije i utiče na stabilnost finansijskog sistema. Takođe, kada je riječ o razvijanju islamske finansijske industrije, neophodno je da dođe do standardizacije i harmonizacije šerijatskih standarda širom Bliskog Istoka i Azije, što bi olakšalo prekograničnu ponudu islamskih finansijskih proizvoda.[85] To bi, u krajnosti, uticalo na privlačenje stranih direktnih investicija, što bi dovelo do veće ekonomije obima i smanjenja transakcionih troškova. Svaka država koja formuliše odgovarajući regulatorni okvir je u prednosti u odnosu na ostale budući da na taj način privlači investitore i kupce.

4.1. Efekti zakonodavne implementacije na koncept islamskog bankarstva

Preduslov uspješnog razvoja i ekspanzije islamskog bankarstva predstavlja čvrst pravni okvir koji bi omogućio nesmetano poslovanje. Kako bi se obezbijedila pravna osnova za nadzor banaka, neophodno je da se prije svega opštim zakonom o bankama, odnosno posebnim zakonom koji važi za islamske banke, jasno definiše njihov model poslovanja, odnos sa centralnom bankom, kao i sa drugim finansijskim institucijama, odnosno konvencionalnim bankama. Ulazak islamskih banaka na određeno tržište zavisi prije svega od pravnog okvira koji omogućava rad islamskim bankama. Činjenica je da islamske banke svoje poslovanje obavljaju širom svijeta u različitim pravnim sistemima koje karakterišu različite pravne regulative, kao i različita gledišta na Šerijat kao izvor islamskog prava. Razvitak islamskog finansijskog sektora zavisi od fleksibilnosti pravnog sistema da se prilagodi promjenama koje se dešavaju. Ahmed (2006)[86] ukazuje da su presudni faktori koji utiču na nivo razvoja i rasta islamskog finansijskog sektora dinamičnost, efikasnost i pravni formalizam, kojim se zakoni prilagođavaju promjenama u okruženju.

Kao što je već pomenuto u radu, islamske banke svoje poslovanje zasnivaju na poštovanju Šerijatskog zakona, koji ima različitu primjenu u različitim državama.[87] Naime, u nekoliko jurisdikcija šerijatski zakon predstavlja osnovni zakon zemlje ili ključni izvor zakona zemlje, dok u drugim državama ne predstavlja dio pravnog sistema. Države u kojima Šerijat predstavlja osnovni zakon su: Saudijska Arabija, Bahrein, Iran, Pakistan, Avganistan i Sudan. Sa druge strane, u nekim jurisdikcijama, kao što je Ujedinjeno Kraljevstvo, islamsko bankarstvo predstavlja finansijsku inovaciju, čije prisustvo poboljšava položaj te jurisdikcije. Islamsko bankarstvo je prihvaćeno i u jurisdikcijama kao što su: Kenija, Južna Afrika i Tanzanija, gdje postoji znatno manje stanovništva koje je privrženo islamu kao religiji.

Razvijanju pravnog okvira, u cilju omogućavanja poslovanja islamskim bankama, jurisdikcije imaju različit pristup. Prema mišljenju autora Song & Oosthuizen (2014)[88], postoje dva pristupa razvijanju pravnog okvira koji bi omogućio nesmetano poslovanje islamskim bankama:

1) *Inkorporiranje Šerijata u materijalni zakon države*. Jurisdikcije su ovim pristupom imale za cilj usklađivanje šerijatskih standarda za islamske banke i standarda materijalnog zakona. Kao rezultat toga, jurisdikcije imaju različit pristup institucijama

[85] Standardizacija predstavlja skup pravila i procedura koji bi trebali da se primjenjuju u bankarskom sektoru radi njegove stabilnosti, jačanja i funkcionalnosti. Standardizacija i/ili harmonizacija (usklađivanje) bankarskog poslovanja nastala je u osnovi sa potrebom da se banke, koje posluju globalno, pokušaju kontrolisati. Neki od izazova sa kojima se suočava islamska finansijska industrija predstavlja poboljšanje vjerodostojnosti kroz standardizaciju i/ili harmonizaciju standarda, kako bi se olakšao budući rast industrije i njeno bolje pozicioniranje na globalnoj finansijskoj sceni.

[86] Opširnije: Ahmed, 2006.

[87] Izvor: The Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions – AAOIFI. (2017). *Sharīah Standards for Islamic Financial Institutions as at Safar 1439. A. H.*

[88] Opširnije: Song, Oosthuizen, 2014.

kojima je dozvoljeno poslovanje u skladu sa islamskim principima. Tako jurisdikcije poput Iraka, Kuvajta i Jordana ne dozvoljavaju otvaranje *„islamic windows*" sektora u okviru konvencionalnih banaka, dok neke druge ne dozvoljavaju pretvaranje konvencionalne banke u islamsku.

2) *Čisto sekularne jurisdikcije*. One su imale za cilj usvajanje zakonodavnih promjena kojima bi omogućili jednake uslove za islamske finansijske proizvode, a da pritom ne uključuju elemente islamskog prava u materijalno pravo zemlje. Dobar primjer svakako da predstavljaju Singapur, koji je početkom 2000. godine izmijenio bankarski i poreski zakon; Ujedinjeno Kraljevstvo je prema zakonu o finansijskim uslugama i tržištima 2000. godine omogućilo osnivanje islamskih banaka; Francuska, koja je poreskim promjenama i izmjenama građanskog zakonika 2008. i 2009. godine omogućila ulazak islamskim bankama na njihovo tržište; Japan, koji je 2012. godine usvojio izmjene zakona o sekjuritizaciji imovine; i Hong Kong, koji je izmjenama poreskog zakona 2013. godine omogućio ulazak islamskim bankama.

Pred jurisdikcijama koje dozvoljavaju poslovanje islamskim bankama postavlja se pitanje regulisanja pravnog okvira, odnosno da li će zadržati jedinstven set bankarskih zakona i propisa, kako za islamske, tako i za konvencionalne banke. Potreba i značaj islamskog zakona se sve više osjeća, zbog porasta tržišnog udjela islamskih banaka, ali i zbog zabrinutosti jer postojeći zakoni država u kojima posluju islamske banke u potpunosti prilagođavaju islamske finansijske transakcije.[89] Iako autori u određenim literaturama zastupaju stav da je u velikom broju jurisdikcija konvencionalni zakon dovoljno fleksibilan da uvaži odredbe islamskih ugovora, u praksi je drugačija situacija. Naime, Ercanbrack (2011)[90] u studiji koju je sproveo, objasnio je ulogu sudova Velike Britanije i ukazao na njihovu nespremnost da se pridržavaju šerijatskih pravila.

Neke jurisdikcije kao što su Oman i Maroko, preferiraju donošenje novih zakona i propisa zato što smatraju da će na taj način povećati transparentnost poslovanja i nadomjestiti manjak iskustva. Zrelija tržišta, u kojima islamsko bankarstvo postoji duži niz godina, imaju drugačiji pristup. Međutim, najveći broj jurisdikcija usvaja jedinstveni set bankarskih zakona i propisa, čime nastoje da izbjegnu dupliranje zakonskih odredbi koje se u jednakoj mjeri odnose kako na islamske, tako i na konvencionalne banke.

4.2.Regulatorne implikacije na poslovanje islamskih banaka

Regulativa i nadzor bankarstva su uspostavljeni da bi pomogli vlastima bankarskog sektora u poboljšanju efikasnosti bankarskog sektora (Kale et al., 2015)[91]. Bankarska regulativa, prema riječima Alam-a (2012)[92], predstavlja okvir koji kontroliše stvaranje, rad i likvidaciju banaka u ekonomiji. Efikasna bonitetna regulativa je u islamskom bankarstvu neophodna i poželjna kao i u konvencionalnom bankarstvu.[93] Regulatorni okvir za islamske finansijske institucije možemo nazvati šerijatskim upravljačkim okvirom koji reguliše i nadgleda islamske finansijske institucije, kako bi se osiguralo poštovanje šerijatskog zakona u svim njegovim operacijama.[94]

[89]Vidjeti: Hesse, Jobst, Solé, 2008.
[90]Prema: Ercanbrack, 2011: str. 69-77.
[91]Vidjeti: Kale, Eken, Selimler, 2015.
[92]Opširnije: Alam, 2012: str. 216-244.
[93]Detaljnije: Errico, Farahbaksh, 1998: str. 11.
[94]Opširnije: Elasrag, 2014

Sprovođenje regulacije i nadzora nad aktivnostima islamskih banaka ima za cilj održavanje stabilnosti finansijskog sistema. Osnovni elementi kojima se nastoji ostvariti cilj regulatornog okvira uključuju prije svega razumijevanje prirode islamskog bankarstva, unošenje odgovorajućih promjena u trenutni regulatorni okvir, kao i izjednačavanje uslova između islamskih i konvencionalnih banaka. Glavna svrha uspostavljanja regulatornog okvira u islamskom bankarstvu predstavlja ublažavanje prekomjernog rizika, koji će zauzvrat uticati na porast profitabilnosti. Pored toga, neki autori ukazuju da je bankarski regulatorni okvir povezan sa performansama i efikasnošću banke (Chortareas et al., 2012; Barth et al., 2013)[95]. Rezultati do kojih je došao Chortareas sa saradnicima, nakon sprovedenog istraživanja u okviru kojeg je obuhvatio dvadesetdvije države Evropske Unije za vremenski period od 2000. godine do 2008. godine, ukazuju da bi jačanje ograničenja na bankarske aktivnosti moglo uticati na povećanje efikasnosti bankarskog poslovanja.

Regulatorni okvir u islamskom bankarstvu se uglavnom može klasifikovati u tri oblika, na osnovu opšte prakse i pristupa zemalja. Prema Khan-u & Porzio-u (2010)[96], regulatorni okvir za islamske finansije, koji je usvojen u raznim zemljama širom svijeta, može se klasifikovati u tri oblika:

- potpuno islamski,
- dvostruki sistem,
- neutralni i djelimično uključenje.

Potpuno islamski regulatorni okvir znači da zemlje prihvataju samo finansijske institucije koje posluju u skladu sa principima Šerijata, dok istovremeno zabranjuju tradicionalni način poslovanja. Ovaj model poslovanja se uglavnom primjenjuje u državama gdje pretežno živi muslimansko stanovništvo. Usvajanjem ovog regulatornog okvira, svaka zemlja mora da se suoči sa činjenicom da su globalne finansije i monetarni sistem konvencionalne prirode. Prema tome, regulator u okviru monetarnih vlasti mora biti fleksibilan.

U dvostrukom regulatornom sistemu države omogućavaju finansijskim institucijama da posluju i na principu islamskog i na principu konvencionalnog modela poslovanja. Pogodan je u zemljama gdje je većina stanovništva nemuslimanska, kao što su Malezija i Bahrein. Jedna od razlika između ovog regulatornog okvira u poređenju sa drugima je uobičajna politika jačanja islamkih finansija uz održavanje konvencionalnih. Prednosti ovog režima su brojne. Prvo, islamske finansije se u ovim državama mogu glatko uvesti, bez prekida konvencionalnog sistema, sa manje rizika. Naime, konvencionalne finansijske institucije u ovim zemljama mogu bez problema u svom portfoliju uključiti islamske finansije. Drugo, islamska finansijska industrija može imati koristi i učiti iz iskustva konvencionalnih finansija. Kada je riječ o ovom režimu, Vlade država preuzimaju inicijativu za jačanje islamskih finansija. Treće, ovakav režim je pogodan za zemlje u kojima postoji značajan broj nemuslimana ili gdje je potreban veliki broj stranih nemuslimanskih investitora. Oni će osigurati da se poštuju interes i želja svih strana. Četvrto, ovakav režim učiniće zemlju otpornijom na finansijsku krizu zbog svog sveobuhvatnog pravnog i regulatornog režima.[97]

Neutralni sistem održava poštenu i nepristrasnu prirodu; ne favorizuje islamske finansije.[98] Ovakav sistem je karakterističan za Ujedinjeno Kraljevstvo, Singapur i Hong Kong. Glavna razlika između regulatornih okvira se ogleda u njihovim ciljevima. Potpuno islamski režim nastoji da čitav ekonomski sistem islamizira, dok režim dvostrukog sistema ima za cilj da u državi postepeno povećava udio islamske finansijske industrije, prilikom čega

[95]Detaljnije: Chortareas, Girardone, Ventouri, 2012: str. 292-302.; Barth, Caprio, Levine, 2013.
[96]Opširnije: Khan, Porzio, 2010: str. 108.
[97] Vidjeti: http://what-is-islamic-finance.blogspot.com/2013/06/the-legal-and-regulatory-framework.html
[98]Detaljnije: Kepli, Yazid, 2013.

se vodi računa da taj rast bude u određenim procentima. Poslednji regulatorni okvir ne favorizuje islamske finansije, već nastoji da obezbijedi pošteno „igralište“.

Razvoj islamskih banaka i drugih islamskih finansijskih institucija učinio je neophodnim da sve države, koje nastoje da uključe islamsku finansijsku industriju na svom tržištu, moraju da donesu adekvatna pravila i propise. Diversifikacija islamskih proizvoda je zahtijevala formiranje određene institucije koja će kontrolisati njihovu usklađenosti sa šerijatskim principima. Stoga je došlo do razvoja šerijatskog odbora, kojeg čine istaknuti islamski naučnici, čiji je zadatak da potvrde da li su islamski proizvodi u skladu sa islamskim zakonom ili ne. Prema Smolu (2013)[99], postoji nekoliko međunarodnih institucija koje su osnovane da bi pružile tehničku podršku islamskim finansijskim institucijama. Njihov cilj je, prije svega, da pomognu pri postavljanju standarda i donošenju pravnih akata koji će pomoći implementaciji i razvoju islamske finansijsko-uslužne industrije. Neke od ovih institucija su:

- Organizacija za računovodstvo i reviziju islamskih finansijskih institucija (*Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institution* – AAOIFI). Kao institucija za izdavanje standarda, ona razvija, priprema i izdaje finansijsko-računovodstvene i šerijatske standarde, kao i standarde koji se odnose na reviziju, upravljanje i etiku. Računovodstveni odbor (AAB) Organizacije za računovodstvo i reviziju islamskih finansijskih institucija (AAOIFI) u svom kontinuiranom nastojanju da finansijski izvještaji institucija budu transparentni, pošteni, razumljivi i uporedivi, zvanično je objavio nacrt revidiranog standarda finansijskog računovodstva (FAS 1) „Opšta prezentacija i objelodanjivanja u finansijskim izvještajima islamskih banaka i finansijskih institucija“, prilikom čega traži mišljenje i povratne informacije od industrije islamskih finansija.[100]
- Međunarodna šerijatska istraživačka akademija za islamske finansije *(Internactional Shari'ah Research Academy for Islamic Finance* – ISRA). Osnovni cilj ove istraživačke akademije predstavlja promovisanje primijenjenih istraživanja u području Šerijata i islamskih finansija. Takođe, ona ima za cilj da obavlja studije o savremenim pitanjima koji se tiču islamske finansijske industrije.[101]
- Odbor za islamske finansijske usluge (*Islamic Financial Services Bord* – IFSB). Osnovan je tokom 2002. godine u Maleziji. Kao što je navedeno na njihovom zvaničnom sajtu, odbor za islamske finansijske usluge je „međunarodna organizacija za izdavanje standarda, koji promovišu i poboljšavaju zdravlje i stabilnosti industrije islamskih finansijskih usluga, tako što izdaje globalne bonitetne standarde i načela za upravljanje industrijom, široko definisane kako bi obuhvatili sektor bankarstva, tržišta kapitala i osiguranja“[102]. Odbor za islamske finansijske institucije je zadužen za razvijanje odnosa sa Međunarodnim monetarnim fondom, kao i sa Bazelskim odborom za bankarski nadzor.
- Međunarodno islamsko finansijsko tržište (*Internacional Islamic Financial Market* – IIFM). Sporazumom između Malezije i Indonezije, 2002. godine otpočinje sa radom. Ovo tijelo uspostavlja standarde koji se odnose na islamsko tržište kapitala i novca, i primarni fokus stavlja na standardizaciji islamskih proizvoda, dokumentaciji i

[99] Vidjeti: Smolo, 2013: str. 122.

[100] Opširnije: The Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI), Financial Accounting Standard. *General Presentation and Disclosures in the Financial Statements of Islamic Banks and Financial Institutions.* Revised 2020.

[101] Opširnije o ovoj akademiji vidjeti: https://isra.my/.

[102]Detaljnije o odboru za islamske finansijskeusluge (*Islamic Financial Services Bord* - IFSB), na web stranici: https://www.ifsb.org/.

relevantnim procesima.[103] Glavni ciljevi ove institucije se ogledaju u uspostavljanju međunarodnog finansijskog tržišta koje se zasniva na islamskim principima.

- Generalno vijeće za islamske banke i finansijske institucije (*General Council for Islamic Banks and Financial Institutions* – CIBAFI). Glavni cilj ove institucije predstavlja pružanje podrške islamskoj finansijskoj industriji kroz pružanje informacija, medijskog pokrića, obavljanja istraživanja i razvoja finansijskih proizvoda, konsalting usluga i razvoja ljudskih resursa.[104]
- Islamska međunarodna rejting agencija (*International Islamic Rating Agency* – IIRA). Osnovana je u julu mjesecu 2005. godine sa ciljem da „olakša razvoj regionalnih i nacionalnih finansijskih tržišta prikazom relativnog investicijskog ili kreditnog rizika, pružajući procjenu rizičnog profila subjekata i instrumenata“.[105]
- Međunarodna islamska korporacija za uspostavljanje likvidnosti (*International Islamic Liqudity Management Corporation* – IILM). Ključni cilj ove međunarodne institucije predstavlja stvaranje i izdavanje kratkoročnih, šerijatski kompatibilnih finansijskih instrumenata, kako bi se olakšalo efikasno upravljanje likvidnošću. Ova institucija je osnovana 2010. godine od strane dvanaest centralnih banaka i dvije multilateralne institucije.[106]

Usklađivanje adekvatnog regulatornog okvira sa standardima koje propisuju islamska regulatorna tijela je od izuzetne važnosti za rizike koji su svojstveni islamskim bankama. Prema mišljenju autora Song & Oosthuizen (2014)[107], postoje različiti načini na koje jurisdikcije uključuju islamsko bankarstvo u svoj regulatorni okvir. Prvi pristup se odnosi na jurisdikcije gdje se Bazelski komitet za bankarski nadzor (*Basel Committee on Banking Supervision* – BCBS) smatra podrazumijevanim regulatornim i nadzornim okvirom koji se primjenjuje podjednako na sve banke, prilikom čega se ne pravi razlika u pogledu regulatornog okvira islamskih i konvencionalnih banaka. U većini država u kojima posluju islamske banke primjenjuje se regulatorni okvir Bazelskog komiteta za bankarski nadzor. Prema drugom pristupu, regulatorni okvir se sastoji od opšte komponente Bazelskog komiteta za bankarski nadzor, koje se primjenjuju samo na islamske banke. U tom slučaju, konceptualni regulatorni okvir Bazelskog komiteta za bankarski nadzor, mogao bi se dopunjavati standardima odbora za islamske finansijske usluge (*Islamic Financial Services Bord* – IFSB) i Organizacije za računovodstvo i reviziju islamskih finansijskih institucija (*Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institution* – AAOIFI), u cilju sprovođenja poštovanja šerijatskih principa. Prema trećem pristupu, postoji i posebni regulatorni okvir koji je prilagođen islamskom bankarstvu. Rezultati pokazuju da je oko 65% jurisdikcija koje dozvoljavaju islamsko bankarstvo prilagodilo svoje konvencionalne propise aktivnostima islamskih banaka.

Jurisdikcije imaju različite pristupe kada je riječ o islamskom modelu poslovanja banaka i otvaranju „*islamic windows*“ sektora. Za razliku od jurisdikcija kao što su Kuvajt, Qatar, Jordan i Irak, gdje je otvaranje „*islamic windows*“ sektora zabranjeno, u nekim drugim jurisdikcijama to nije slučaj. Naime, jurisdikcije poput Malezije i Saudijske Arabije, samostalnim islamskim bankama i tzv. „*islamic windows*“ sektorima omogućavaju vođenje islamskog bankarstva. Odbor za islamske finansijske usluge (*Islamic Financial Services Bord* – IFSB) je još 2010. godine ukazao na prednosti i nedostatke „*islamic windows*“ strukture

[103] Za više detalja vidjeti: https://iifm.net/.
[104]Detaljnije o ovoj instituciji se može vidjeti na njihovom zvaničnom sajtu: https://www.cibafi.org/.
[105]Za više detalja vidjeti: https://iirating.com/.
[106]Opširnije vidjeti: https://iilm.com/.
[107]Opširnije: Song, Oosthuizen, 2014.

poslovanja. Prema njima, organi koji dozvoljavaju „*islamic windows*“ sektore imaju određene prednosti:[108]

- islamske bankarske usluge i proizvodi imaju koristi od iskustva i sistema konvencionalnih banaka, što bi moglo poboljšati kvalitet njihovih usluga i proizvoda i smanjiti troškove. „*Islamic windows*“ olakšava upravljanje likvidnošću, jer imaju podršku za likvidnost od konvencionalnog dijela banke.
- „*Islamic windows*“ utiče na porast konkurentnosti, što bi moglo smanjiti troškove finansiranja proizvoda koji su u skladu sa Šerijatom.
- Države koje imaju malu potražnju za islamskim proizvodima i uslugama, odnosno države u kojima manji dio populacije čini muslimansko stanovništvo, „*islamic windows*“ predstavlja jedini izvor koji bi mogao pružiti islamske proizvode.

Sa druge strane, organi koji zabranjuju „*islamic windows*“ strukture ukazuju da:

- miješanje imovine i obaveza „*islamic windows*“-a sa konvencionalnom imovinom i obavezama sa sobom nosi reputacioni rizik, jer bi deponenti „*islamic windows*“-a mogli iznenada povući svoj novac, u slučaju spajanja depozitnih sredstava.
- „*islamic windows*“ bi mogao ometati uspostavljanje efikasnog korporativnog upravljanja i sistema upravljanja rizikom. Uprava i odbor konvencionalne banke nijesu u dovoljnoj mjeri prilagođeni jedinstvenim rizicima koji su svojstveni aktivnostima islamskih banaka. Prema tome, njihova sposobnost nadgledanja upravljanja rizikom „*islamic windows*“-a može biti ugrožena.
- rad „*islamic windows*“-a mogao bi otvoriti vrata regulatornoj arbitraži ili nepoštenim postupcima. Primjera radi, obzirom na prirodu računa „*islamic windows*“-a, koji se zasnivaju na podjeli profita i gubitka, može se podstaći da se rizično finansiranje izvrši putem „*islamic windows*“-a, jer u slučaju neplaćanja vlasnici računa „*islamic windows*“-a snose gubitke.
- „*islamic windows*“ bi mogao da ometa efikasan finansijski nadzor. Neke finansijske pokazatelje koji su karakteristični za islamsko bankarstvo teško bi bilo nadgledati na odgovarajući način.
- pitanje kako islamske banke treba da reaguju kada se zadese u nevolji potrebno je riješiti u skladu sa islamskim principima. Ovo pitanje je dodatno komplikovano kada je riječ o „*islamic windows*“ odjeljenjima koja posluju u okviru konvencionalnih banaka. Ukoliko su vlasti određene države suočene sa nestabilnostima konvencionalne banke (u okviru koje posluje „*islamic windows*“ odjeljenje), one će vrlo teško izvršiti urednu rezoluciju, kojom će postići finansijsku stabilnosti i zadovoljiti šerijatkse principe.

Veća potreba za prevazilaženjem institucijalnih i sistemskih nepravilnosti, koje su u velikoj mjeri inherentne regulatornoj strukturi islamskih finansijskih institucija, javila se naročito u periodu nakon svjetske ekonomske krize.[109] Kako bi se održao rast islamskih finansijskih institucija, ova pitanja zahtijevaju posebnu pažnju. Prema mišljenju Krugman-a (2009)[110], jedan od faktora koji je doprinio globalnoj ekonomskoj finansijskoj krizi 2007., koja je ozbiljno pogodila bankarski sektor i rezultirala znatno manjim ulaganjima u isti, predstavlja neefikasan regulatorni bankarski okvir. Naime, on ukazuje da je olakšavanje propisa podstaklo finansijske institucije da kreiraju instrumente poznate kao kolateralizovane dužničke obaveze. Stoga, uloga regulatornog okvira u bankarskoj industriji izazvala je sve

[108] Objavljeno od strane odbora za islamske finansijskeusluge (*Islamic Financial Services Bord* – IFSB), „*Islamic Finance and Global Financial Stability*“, april, 2010.
[109]Vidjeti: Smolo, Mirakhor, 2010: str. 372-385.
[110] Opširnije: Krugman, 2009.

veću zabrinutost kako kod bankara, tako i kod kreatora ekonomske politike (Alam et al., 2018; Bouheni et al., 2014).[111]

Globalna ekonomska kriza 2007. je prikazala značajne manjkavosti bankarskog regulatornog okvira, te je stoga natjerala Vlade država širom svijeta da kontinuirano rade na poboljšanju regulatornih pravila koja se odnose na bankarski sektor. Najznačajnije propise, kao odgovor na globalnu ekonomsku krizu, uveo je Bazelski komitet za bankarski nadzor (BCBS). Postoje tri Bazelska sporazuma. Prvi Bazelski sporazum, poznatiji kao „sporazum o kapitalu", je predstavljen 1998. i imao je za cilj da svede nivo adekvatnosti kapitala na 8%. Ovaj dokument je bio od izuzetne važnosti za preventivni nadzor banaka i stabilnost bankarskog sektora, iako je kasnije naišao na brojne kritike. Glavna zamjerka se odnosila na tretiranje kreditnog rizika. Naime, okvir adekvatnosti kapitala je samo uzimao u obzir rizik kreditiranja, dok nije davao različitu težinu zajmoprimcima, koji su različitog kvaliteta. Tako je, nezavisno od stepena rizičnosti, primjenjivana ista stopa od 8% u razvijenim zemljama, kao i u onim zemljama koje su izložene znatno većem riziku. Nedostaci prvog bazelskog sporazuma su otklonjeni 2006., kada je stupio na snagu regulatorni okvir Bazel II, koji je imao za cilj da ojača regulatorni okvir, fokusirajući se na tri stuba: minimalni zahtjevi za kapitalom, proces ispitivanja koje vrši supervizor i tržišna disciplina. Poslednji bazelski sporazum, tzv. Bazel III, predstavljen je 2010., kao proširena verzija drugog bazelskog sporazuma (Boumediene, 2011)[112].

Novi standardi, definisani Bazelom III, imaju za cilj da globalni bankarski sistem učine stabilnijim korigovanjem mnogih nedostataka koji su postali vidljivi tokom nedavne ekonomske krize. Takođe, njime se želi utvrditi da li je islamski bankarski sistem bolje opremljen za eventualne buduće finansijske nestabilnosti u odnosu na konvencionalni. Regulatorni okvir, uveden od strane Bazelskog komiteta za bankarski nadzor, usvojile su sve banke širom svijeta. Islamske banke su takođe usvojile Bazelske standarde, iako ne postoje posebne smjernice koje se odnose na njihov specifičan model poslovanja (Song & Oosthuizen, 2014)[113]. Poslednji bazelski sporazum je naišao na kritike velikog broja islamskih naučnika, iz razloga što se tim sporazumom ne uspijevaju riješiti pitanja rizika koja su svojstvena islamskim bankama. Islamski odbor za finansijske usluge je zbog toga iskazao zabrinutost i prilagodio određene elemente bazelskih standarda, čime je razvio smjernice za upravljanje rizikom u islamskom bankarskom sektoru.

Adekvatan regulatorni okvir u islamskom bankarstvu je od izuzetne važnosti, zato što je struktura njihovih ugovora o finansiranju dosta složena, pa su samim tim islamske banke izložene ozbiljnim tržišnim i operativnim rizicima koje je teško ublažiti, jer se instrumenti zaštite ne smatraju šerijatski dozvoljenim. Upravo, specifičnost ugovora o finansiranju koje koriste islamske banke, a koji se zasnivaju na podjeli profita i gubitka, kao i finansiranju zasnovanom na dugu, uticalo je da ekonomska finansijska kriza više pogodi konvencionalne banke nego islamske. Alam i njegovi saradnici (2018)[114] ukazuju da, iako su i konvencionalni i islamski bankarski sistem izloženi rizicima kao što su rizik likvidnosti, kreditni rizik i rizik promjene deviznog kursa, islamske banke imaju veće posljedice, jer prenos rizika nije dozvoljen u sistemu u kojem oni posluju. Takođe, Alam (2014)[115] ukazuje na važnost propisa kako bi se deponenti zaštitili od rizika koji se odnosi na depozite koji su položeni u bankama. Prema tome, adekvatan regulatorni okvir u islamskim bankama je mnogo bitan, ako se uzme u obzir činjenica da islamskim bankama upravlja regulatorni okvir koji sprovode konvencionalne banke, pa stoga pristup koji imaju konvencionalne banke smanjenju rizika

[111]Vidjeti: Alam, Zainuddin, Rizvi, 2018: str. 49-64.; Bouheni, Ameur, Jawardi, Chaffou, 2014.
[112]Opširnije: Boumediene, 2011.
[113]Vidjeti: Song, Oosthuizen, 2014.
[114]Detaljnije: Alam, Zainuddin, Rizvi, 2018: str. 49-64.
[115]Vidjeti: Alam, 2014.

nije pogodan za islamske. Iz toga proizilazi činjenica da islamske banke zahtijevaju određeni skup pravila i propisa.

Uspostavljanje regulatornog okvira u islamskom bankarstvu je dosta složenije u odnosu na regulator konvencionalnih banaka, zbog razlike u izvorima islamskih sredstava. Naime, u svom radu Alam sa saradnicima (2018)[116] ukazuje da islamske banke moraju da se pridržavaju konvencionalnog okvira, ali da njihovo poslovanje i proizvodi obavezno moraju biti u skladu sa islamskim principima. Regulatorni okvir, pod kojim trenutno posluju islamske banke, se razlikuje među državama kada je riječ o strukturi, ali i o sadržaju propisa koji uređuju njihovo poslovanje (Apaydin, 2018; Alsartawi, 2019)[117].

Regulatornim promjenama u islamskom bankarstvu, na slučaju Japana, bavili su se Tongurai & Vithessonthi (2020)[118], ističući da su regulatorne promjene od izuzetne važnosti za sprječavanje bankarske propasti. Azijsko bankarsko tržište su istraživali autori Lee & Park (2009)[119], ukazujući da je bankarski sektor u ovoj oblasti pretrpio značajne regulatorne i nadzorne promjene u periodu nakon ekonomske krize, sve u cilju jačanja kapitalnih zahtjeva, tržišne dicipline, ograničenja aktivnosti i nadzora nad finansijskim institucijama. Takođe, Hassan i drugi (2017)[120] smatraju da nedostaje dobro definisan regulatorni i nadzorni okvir za upravljanje islamskim bankama koji je u skladu sa Šerijatom.

Cjelokupna islamska finansijska industrija se u ekonomskim aktivnostima mora pridržavati osnovnih principa islama, odnosno njihovog ključnog zakona, Šerijata. Poštovanje šerijatskih standarda je od izuzetne važnosti, stoga kontrolu poslovanja islamskih banaka vrši šerijatski odbor. Autori Mollah i Zaman (2015)[121] u svom djelu ukazuju da šerijatski odbor nadgleda pozajmljivanje i rizične aktivnosti uprave i odbora direktora, te da obezbjeđuje poštovanje šerijatskih standarda u cilju osiguranja profitabilnosti bankarskog sistema. Model upravljanja Šerijatom u oblasti Gulf Cooperation Council – GCC i Maleziji ispitivao je Hamza (2013)[122], koji je došao do zaključka da model koji se koristi u bankarskim sistemima navedenih država pozitivno utiče na efikasnost i kredibilitet islamskih banaka. Odnos regulatornog okvira i efikasnosti islamskih banaka za vremenski period od 2000. do 2014. u Maleziji, ispitivali su Wan Ibrahim i Ismail (2020)[123]. Rezultati do kojih su došli ovi autori ukazuje da strožiji regulatorni okvir, odnosno bolje poštovanje Šeijata, utiče na porast efikasnosti u islamskom bankarstvu. Iste rezultate potvrđuje studija koju su sproveli Mohd Noor i saradnici (2020)[124], koji smatraju da ograničenje aktivnosti pozitivno utiče na efikasnost islamskog bankarskog sistema. Takođe, na kraju istraživanja navode da bi strožije privatno praćenje i intervencije nadzornog organa značajno uticali na poboljšanje efikasnosti u islamskom bankarstvu.

Prema mišljenju autora Mirakhor & Krichene (2009)[125], islamske finansijske institucije moraju da razviju i primijene sveobuhvatan, jednoobrazni i globalno prihvaćeni regulatorni i nadzorni okvir. Primjenom različitih propisa širom svijeta, bankarske operacije postaju neuporedive, što može urušiti kredibilitet islamskog bankarstva.

[116]Detaljnije: Alam, Zainuddin, Rizvi, 2018.
[117]Prema: Apaydin, 2018: str. 466-485.; Alsartawi, 2019: str. 303-321.
[118]Detaljnije: Tongurai, Vithessonthi, 2020.
[119]Vidjeti: Lee, Park, 2009.
[120]Prema: Hassan, Brodmann, Rayfield, 2017: str. 13-23.
[121]Opširnije: Mollah, Zaman, 2015: str. 418-435.
[122]Izvor: Hamza, 2013: str. 226-237.
[123] Vidjeti: Wan Ibrahim, Ismail, 2020: str. 135-162.
[124]Opširnije: Mohd Noor, Bakri, Wan Yusof, Mohd Noor, Zainal, 2020.
[125]Detaljnije: Mirakhor, Krichene, 2009.

5. Inovacije u islamskom bankarstvu – perspektiva

Finansijski sistemi bez obzira na njihovu različitost imaju zajednički cilj, koji se ogleda prije svega u obezbjeđenju finansijske stabilnosti i efikasnosti. Tokom poslednjih dvadeset godina povećana je globalna svijest o značaju islamskog finansijskog sistema, naročito nakon svjetske ekonomske krize koja je uzdrmala finansijska tržišta, prilikom čega su islamske finansijske institucije zadržale stabilnost i pokazale otpornost. Islamski finansijski sistem nastoji da uspostavi ravnomjernu raspodjelu socijalnih i moralnih dimenzija, kako bi se postiglo blagostanje društva. Razumijevanje islamskog načina poslovanja banaka i drugih finansijskih institucija podrazumijeva prije svega preliminarno poznavanje islamskog prava, kao i dužnosti i obaveza koje su važne pretežno u muslimanskim zemljama. Budući da islam ne pravi razliku između sekularnog i vjerskog zakona, proizilazi da bilo koja islamska finansijska institucija mora da djeluje u skladu sa islamskim principima.[126]

U proteklim godinama je došlo do značajnih promjena u globalnom regulatornom okviru, koji će imati uticaj na islamsku finansijsku industriju. U 2019., globalni utvrđivači standarda za bakarski sektor, kao što su Bazelski komitet za bankarski nadzor, Odbor za finansijsku stabilnost i drugi, donijeli su niz dokumenata uključujući standarde, kojima se uređuje način poslovanja banaka. Odbor za islamske finansijske usluge (*Islamic Financial Services Bord* – IFSB), kao utvrđivač standarda za islamsko bankarstvo, permanentno prati regulatorne promjene koje uvode globalni postavljači standarda u cilju unapređenja poslovanja.

Sprovođenje reformi u periodu nakon svjetske ekonomske krize bilo je usmjereno na obezbjeđenje stabilnog i otpornog finansijskog sistema. Prema izvještajima, ostvaren je napredak u finansijskim reformama, što je u krajnosti uticalo na poboljšanje uslova kapitalizacije, likvidnosti i solventnosti bankarskog sektora. Svakako, kao posljedica procesa globalizacije, posebna pažnja je posvećena standardima koji se odnose na finansijsku tehnologiju (*fintech*[127]). Trendovi ukazuju da se povezane digitalne bankarske aktivnosti već uveliko odvijaju u islamskom bankarstvu. Razvoj digitalnih transformacija se naročito može primijetiti u država gdje je industrija stekla sistemski značaj. Tako je region GCC u 2019. godini bio svjedok pokretanja svoje prve digitalne banke koja je u skladu sa Šerijatom.[128]

Rast islamske finansijske industrije u budućnosti će u velikoj mjeri zavisiti od njihove sposobnosti da upravljaju tehnologijom, koja je u skladu sa islamskim principima. Tokom poslednjih nekoliko godina, države kao što su Singapur, Ujedinjeni Arapski Emirati, Bahrein, pa čak i SAD, shvatile su potencijal islamskog *fintech*-a, razvili su namjenska čvorišta, regulatorne okvire i programe finansiranja za razvoj *fintech* inovacija, koja su u skladu sa islamskim principima. Inovacije predstavljaju ključnu komponentu u poboljšanju efikasnosti, produktivnosti i profitabilnosti kompanija. Stoga, novoosnovana islamska *fintech* preduzeća nude digitalne hipotekarne platforme, mobilne aplikacije za upravljanje bogatstvom i razmjene kripto valuta u skladu sa Šerijatom.[129] Rukovodioci islamske finansijske industrije insistiraju na tome da upotpune svoju ponudu proizvoda. Tako je Citi Islamic Bank uveo FX platformu usklađenu sa Šerijatom, dok druge banke ukazuju na faktoring, digitalne usluge i

[126]Vidjeti: Roy, 1991: str. 427-456.

[127]Riječ fintech je jednostavno kombinacija riječi finansije i tehnologija, a označava upotrebu tehnologije u isporuci finansijskih usluga i proizvoda klijentima. To se može odnositi na bankarstvo, osiguranje, investiranje, dakle, na sve ono što se veže za finansije. Iako se radi o novom terminu, upotreba tehnologije u oblasti finansija nije ništa novo. Tehnologija je uvijek služila kao faktor koji unapređuje procese u finansijskoj industriji, na način da, između ostalog, čini komunikaciju i pružanje usluga klijentima mnogo efikasnijim i bržim. Danas, raširena upotreba Interneta i uređaja kao što su pametni telefoni i tableti, su u velikoj mjeri promijenili način poslovanja u finansijama.

[128]Opširnije: https://www.gib.com/.

[129] Vidjeti: https://www.gfmag.com/topics/blogs/islamic-finance-after-covid-19.

još mnogo toga. Dogovaranje zajedničkih pravila za neke od tih proizvoda između država predstavlja jedan od ključnih izazova. Međutim, zahvaljujući naporima islamskih institucija koje propisuju standarde, postignut je određeni napredak. [130]

Finansijske inovacije su značajan, ali često zanemaren oblik inovacija.[131] Definisane su kao usvajanje novih ili poboljšanih proizvoda koji utiču na smanjenje troškova proizvodnje postojećih finansijskih usluga.[132] Kao i druge vrste inovacija, finansijske inovacije predstavljaju trajan proces koji odgovara na promjene u ekonomiji.[133] Postoji jasna potreba da se naglasi odgovorna inovaciona praksa u finansijskom sektoru, koja se ne fokusira samo na monetarne ishode već i na dobrobit i sigurnost društva u cjelini, ako se uzme u obzir činjenica da je globalna ekonomska kriza 2007. godine rezultat neodgovornih inovacija u finansijskom sektoru.[134] Prema Ulgen-u (2013)[135], finansijske inovacije karakteriše uska povezanost sa ekonomskim rastom i razvojem. Inovacije utiču na smanjenje troškova i rizika u bankarskom sektoru (Arnaboldi & Rossignoli, 2014)[136], kao i na transformaciju bankarskog poslovanja (Al-Salem, 2009)[137]. Prema Lakiću[138], glavni faktori koji su doveli do finansijskih inovacija su:

- povećana nestabilnost kamatnih stopa, inflacije, cijena akcija i deviznih kurseva;
- razvoj kompjuterskih i telekomunikacionih tehnologija;
- veća sofistikacija i obrazovanost i finansijska osjetljivost (profesionalnih) tržišnih učesnika (transaktora);
- konkurencija finansijskih posrednika i na međunarodnom finansijskom tržištu;
- podsticaji da se izbjegnu postojeća regulativa i poreski zakoni;
- promjena globalnih obrazaca finansijske imovine (bogatstva).

Al-Salem takođe u svom djelu navodi da islamske banke i druge finansijske institucije moraju da razviju proizvode za postizanje ciljeva Šerijata, a da istovremeno zadrže sposobnost postizanja profitabilnosti koja je slična konvencionalnim finansijskim proizvodima. Izvršni direktor bahreinske Al Baraka bankarske grupe, Adnan Yousif, smatra da iako je islamsko bankarstvo postalo globalno prihvatiljivo, ono se suočava sa izazovom razvijanja više proizvoda i usluga. Prema njegovim riječima: „Islamsko bankarstvo mora se u potpunosti razlikovati od konvencionalnog bankarstva. Nije dovoljno da su usluge koje nudi islamsko bankarstvo samo u skladu sa Šerijatom, one moraju biti istinski inovativne i usklađene sa najvišim etičkim principima“.[139] Stoga, mora postojati odgovornost prilikom upravljanja finansijskim inovacijama. Odgovorne finansijske institucije, prema mišljenju Jacobs-a (2014)[140], moraju biti u toku sa novim tehnologijama kao što su nosivi uređaji, internet stvari, biometrija sledeće generacije, virtuelni asistenti i nova valuta. Takođe, u cilju unapređenja poslovanja, islamska finansijska industrija treba da razmotri mogućnost razvoja i primjene zajedničkog odgovornog okvira za finansijske inovacije.[141]

---

[130]Izvor: https://www.euromoney.com/article/b1dbwnl8vg0wrv/middle-east-has-islamic-banking-set-a-new-standard.
[131]Opširnije: Su, Si, 2015: str. 563-587.
[132]Vidjeti: Heffernan, Fu, Fu, 2013: str. 3400-3411.
[133]Detaljnije: Wan Kamarudin, Ismail, 2013.
[134]Vidjeti: Clement, James, Van der Wee, 2014: str. 5-12.
[135]Prema: Ülgen, 2013: str. 231.
[136]Vidjeti: Arnaboldi, Rossignoli, 2014.
[137]Opširnije: Al-Salem, 2009: str. 187-200.
[138]Vidjeti: Lakić, 2013.
[139]Izvor: https://www.euromoney.com/article/b1dbwnl8vg0wrv/middle-east-has-islamic-banking-set-a-new-standard.
[140]Vidjeti: Jacobs, 2014.
[141]Detaljnije: Owen, Stilgoe, Macnaghten, Gorman, Fisher, & Guston, 2013: str. 27-50.

Finansijska tehnologija unapređuje poslovanje bankarskog sektora u mnogo aspekata. *Fintech* može omogućiti islamskim finansijama da privuku više kupaca, povećaju efikasnost, smanje troškove i ponude širi spektar proizvoda, pomažući sektoru da postane konkurentniji u odnosu na konvencionalne finansije, bez ugrožavanja profitne marže. Takođe, upotreba finansijske tehnologije pomaže islamskoj finansijskoj industriji da smanji fiksne troškove, koji su godinama islamske zajmodavce dovodili u nepovoljan položaj. *Fintech* značajno može uticati na poboljšanje položaja islamske banke u odnosu na konkurenciju, smanjenjem administrativnih troškova i povećanjem sigurnosti.[142]

Finansijska tehnologija (*fintech*) je danas mnogo rasprostranjena u svijetu. Postoji najmanje 127 islamskih *fintech* firmi koje nude finansijske proizvode koji su u skladu sa Šerijatom, koji su globalno lansirani još od juna mjeseca 2019. Prema Islamic Finance News[143], najviše islamskih *fintech* tehnologija ima Velika Britanija sa 27 kompanija, zatim Malezija sa 19 kompanija, Ujedinjeni Arapski Emirati sa 15 islamskih *fintech* tehnologija, Indonezija sa 13, dok Saudijska Arabija i SAD imaju svega po 9 kompanija.[144]

Usporavanje globalne ekonomske aktivnosti u prethodom periodu, podstaklo je lidere islamske finansijske industrije da naprave napredak u razvoju jedinstvenog regulatornog okvira, koji predstavlja jedan od glavnih izazova sa kojima se suočava islamska finansijska industrija. Iako je još uvijek rano govoriti o jedinstvenom regulatornom okviru, Ujedinjeni Arapski Emirati su napravili početne korake ka kreiranju međunarodnog regulatornog okvira koji reguliše islamske finansije. Značajne korake da centrališu i pojednostave poštovanje Šerijata preduzele su Malezija, Katar, Indonezija i Kuvajt.[145] Euromoney je u proteklom periodu ukazivao na određene probleme sa kojima se suočava islamsko bankarstvo, kao što su nekvalitetno upravljanje, slabi računovodstveni i regulatorni standardi, ograničen asortiman proizvoda itd. Svakako, islamskim ekonomistima je najteže pronaći rješenje za pitanje standardizacije, jer postoji nedostatak saglasnosti oko toga što predstavlja poštovanje Šerijata, što u krajnosti utiče na lansiranje novih proizvoda od strane finansijskih institucija.[146]

Promjenama u islamskom bankarstvu se bavio veliki broj autora, između ostalog i prof. Dr. Obiyathulla Ismath Bacha (2020)[147], koji ukazuje da je islamskom bankarstvu uprkos impresivnom rastu i širenju potrebno podmlađivanje. Glavni problem se ogleda u velikom oslanjanju na modele finansiranja koji se zasnivaju na dugu i prenosu rizika, a ne na instrumente koje je prepisao Šerijat i koji se zasnivaju na podjeli rizika. Prema njegovom mišljenju, instrumenti sa fiksnom kamatnom stopom, kao što su *murabaha* i *idžara*, dominiraju aktivom bilansa stanja islamske banke, čineći oko 80% ukupne aktive, kao što je slučaj u Maleziji. Sa druge strane, upotreba modela finansiranja koji se zasnivaju na dugu, kao što su *mušaraka* i *mudaraba*, u određenim državama efikasno izbjegavaju preuzimanje, odnosno raspodjelu rizika. Stoga, autor ukazuje da se istinsko podmlađivanje može izvršiti samo udaljavanjem od ugovora sa fiksnom kamatnom stopom i ugovora koji vrše podjelu rizika, kao što su *mušaraka* i *mudaraba*. Takav potez svakako bi izazvao značajne promjene u bankarskom sektoru. Prije svega, došlo bi do promjene načina razmišljanja među bankarima, promjena bankarskih operacija i odnosa sa klijentima. Autor takođe ukazuje da bi kreatori politike morali da uspostave bankarsku regulativu koja ne podrazumijeva preuzimanje rizika od strane islamskih banaka, kao i da bi poreska neutralnost na kupovinu ili prodaju imovine značajno pomogla. U krajnosti, institucije koje su zadužene za postavljanje standarda u

[142]Izvor: https://www.reuters.com/article/idUSWAOAPHREBLWW18A3.
[143]Detaljnije: https://www.islamicfinancenews.com/.
[144]Izvor: https://thefintechtimes.com/islamic-finance-in-the-global-digital-economy/.
[145] Vidjeti: https://www.gfmag.com/topics/blogs/islamic-finance-after-covid-19 .
[146] Izvor: https://www.euromoney.com/article/b1dbwnl8vg0wrv/middle-east-has-islamic-banking-set-a-new-standard.
[147]Opširnije: https://www.inceif.org/kmimpact/2020/02/27/whats-next-for-islamic-banking/

islamskom bankarstvu moraju ih uskladiti kako bi podržavale podjelu rizika. Prema mišljenju autora, treba izvršiti navedene promjene kako bi islamsko bankarstvo imalo značajnu ulogu u ekonomskom razvoju.

Budućnost islamskog bankarstva se ogleda i u kreiranju proizvoda koji ispunjavaju zahtjeve za likvidnošću, kao i onih proizvoda koji bi služili za vladino finansiranje. Instutut islamskog bankarstva i osiguranja (*Institute of Islamic Banking and Insurance* – IIBI) smatra da je neophodno poboljšati ulogu islamskih banaka i drugih finansijskih insititucija, kako bi se islamski finansijski sistem usvojio na nacionalnim nivoima. Naime, institut ukazuje da je potrebno unaprijediti ulogu islamske finansijske industrije, kada je riječ o upravljanju monetarnim sredstvima i državnom finansiranju, bez obzira da li je riječ o pokrivanju budžetskog deficita, refinansiranju ili drugim oblicima finansijskih aktivnosti. Uzrok nedostatka modela finansiranja koji su namijenjeni državama predstavlja nedostatak istraživanja i razvoja, kao i različiti kriterijumi kada je riječ o poštovanju Šerijata između država.[148] Perspektivama islamskog bankarstva i finansija takođe se bavi islamski intitut za istraživanje i obuku (*The Islamic Research and Training Institute* – IRTI) islamske banke za razvoj, koji ukazuje na važnost iskorišćavanja potencijala islamskih finansija za dugoročna ulaganja u razvojne programe.

Perspektiva i razvoj islamskog bankarstva se u velikoj mjeri vezuje za istraživanje i razvoj, kojim bi prije svega trebali da se bave šerijatski stručnjaci u saradnji sa organizacijom islamskih konferencija (*Organisation of Islamic Conferences* – OIC), Fiqh akademijom *(Fich Academy*) i organizacijom za računovodstvo i reviziju islamskih finansijskih institucija (*Accounting and Auditing Organisations of Islamic Financial Institutions* – AAOIFI). Pokretanje diskusije u kojoj će učestvovati najimanentniji islamski pravnici je od vitalnog značaja u pronalaženju najboljih mogućih rješenja za sva pravna pitanja. Iako Šerijat ima fleksibilnost da odgovori na sve različitosti, on nije otvoren za prelazak sa božanskog zakona na zakon koji stvara čovjek, jer svi običaji i opšta dobra su relevantni samo kada se tekstovi *Kurana* i *Sunneta* uzimaju kao osnova za analogije.[149]

Islamsko bankarstvo kontinuirano raste i uživa veoma važnu regionalnu podršku. Rast muslimanskog stanovništva u svijetu uslovio je širenje islamskih finansijskih institucija, gdje Vlade tih država uvode značajne promjene u poreskim i bankarskim zakonima, kako bi omogućile islamsku bankarsku i finansijsku praksu na svom tržištu. Takođe, konvencionalne banke proširuju svoje poslovanje otvaranjem „*islamic windows*“ sektora, kao i poslovnica koje rade u skladu sa principima islamskog bankarstva i, na taj način, dodatnom raznolikošću ponude i inovacijama, privlače muslimanske klijente.[150]

Prema podacima iz 2016. godine, u Australiji postoje dvije islamske banke, na Bahamima šest, u SAD-u čak 38, u Danskoj, Francuskoj i Irskoj po jedna, u Njemačkoj i Švajcarskoj djeluje pet, u Velikoj Britaniji 23, u Luksemburgu četiri, te u Bosni i Hercegovini jedna islamska banka. U BiH posluje *Bosna Bank International* i to je jedina islamska (zapravo, polu-islamska) banka u Jugoistočnoj Evropi.[151] Prema izvještaju Thompson Reuters - a[152], islamske finansije su postigle izvanredan napredak u proteklim decenijama, sa predviđenom finansijskom imovinom koja je u skladu sa Šerijatom i koja će do kraja 2022. godine iznositi cca. 3,8 biliona američkih dolara. Iako je veliki broj ekonomista bio skeptičan kada je riječ o islamskom bankarstvu, njihova dugogodišnja stabilnost, izuzetni poslovni rezultati, kontinuiran porast klijenata, potvrđuju njihovu uspješnu poslovnu politiku. Uprkos

[148]Vidjeti: https://islamic-banking.com/explore/islamic-finance/islamic-banking.
[149]Detaljnije: https://islamic-banking.com/explore/islamic-finance/islamic-banking.
[150]Opširnije: https://www.euromoney.com/article/b1dbwnl8vg0wrv/middle-east-has-islamic-banking-set-a-new-standard.
[151]Opširnije: http://www.okcsana.org/.
[152]Vidjeti: https://www.thomsonreuters.com/.

nekim skandalima koji su zadesila islamsko bankarstvo, kao što je višemilionska prevara u Dubai Islamic banci učinjena krajem 1990. godine, kao i propusti Kuwaite Investment banke za *sukuk* u vrijednosti od 100 miliona dolara 2009. godine, islamske banke su sada dominantan oblik bankarstva na tržištima kao što je Saudijska Arabija, a prema izvještaju o razvoju islamskih finansija *(Islamic Finance Development Report* – IFDR), postoji 1389 islamskih finansijskih institucija širom svijeta.[153] Antoine Zananiri, generalni sekretar Londonskog udruženja arapskih bankara, je naglasio: „Uprkos raznim poteškoćama, islamsko bankarstvo će postojati još dugo vremena“. [154]

[153]Izvor: https://www.euromoney.com/article/b1dbwnl8vg0wrv/middle-east-has-islamic-banking-set-a-new-standard.

[154]Izvor: https://www.euromoney.com/article/b1dbwnl8vg0wrv/middle-east-has-islamic-banking-set-a-new-standard.

III PROCJENA VOLATILNOSTI BILANSNIH POZICIJA ISLAMSKIH BANAKA U ODNOSU NA KONVENCIONALNE BANKE IZ REGIONA MENA U PERIODU NAKON SVJETSKE EKONOMSKE KRIZE

1. Finansijska intermedijacija u islamskom bankarstvu

Zahvaljujući povezivanju deficitarnih i suficitarnih jedinica u privredi, banke tradicionalno predstavljaju najvažnije finansijske posrednike u globalnom finansijskom sistemu. Finansijsko posredovanje (intermedijacija) podrazumijeva indirektno finansiranje kojim se finansijske transakcije (poput pozajmljivanja i uzajmljivanja novca) sprovode preko finansijskih posrednika.[155] Finansijsku intermedijaciju između štediša i lica koja imaju deficit finansijskih sredstava, pored konvencionalnih banaka vrše i islamske banke. Takođe, finansijski posrednici mogu biti investicione banke, osiguravajuće kuće, brokeri i drugi. Osnovna funkcija bilo kog finansijskog posrednika je da transformiše jednu finansijsku aktivu pod određenim uslovima u drugu finansijsku aktivu.[156]

Konvencionalne banke povezuju povjerioce i dužnike preko svojih depozitno-kreditnih poslova, gdje su uloge jasno razgraničene. Naime, suficitarni klijenti svoj novac ostavljaju u banci u vidu depozita, dok banka sa druge strane ima obavezu da dio tih sredstava izdvaja kod centralne banke u vidu obaveznih rezervi, a da od preostalih sredstava finansira subjekte koji su u deficitu sa novčanim sredstvima. Pretvaranjem depozita u kredite fizičkim i pravnim licima, konvencionalne banke predstavljaju most između štednje i investicija.

Funkcijom posredovanja banka obavlja sledeće aktivnosti: mobiliše i koncentriše raspoloživa novčana sredstva, na bazi kreditnog potencijala vrši ročnu transformaciju sredstava i doprinosi integrisanosti novčanih tokova i prevazilaženju vremenskih, teritorijalnih i drugih ograničenja.[157] Obavljanjem ove funkcije, banke udružuju manje depozite od klijenata i finansiraju razne projekte, čime se prevazilazi problem neefikasnosti finansijskog tržišta. Takođe, banke kao finansijski posrednici omogućavaju uravnoteženje potrošnje domaćinstava i troškova kompanija u različitim vremenskim periodima, čime podstiče podjelu rizika između njih.

Finansijska intermedijacija u islamskom bankarstvu zasniva se na skupu ugovora koji su navedeni u Šerijatu i koji olakšavaju učinkovito i transparentno vođenje transakcionih i finansijskih ugovora. Ovaj skup ugovora, zajedno sa ugovorima o posredovanju, čini izuzetno obiman skup finansijskih instrumenata sa različitim namjenama finansiranja, rokovima i rizicima. Oni omogućavaju osnovne usluge u posredovanju, kao što su transformacija imovine, sistem plaćanja, raspodjela rizika itd.

Islamske banke, kroz različite vrste ugovora o posredovanju, mogu ponuditi širok raspon proizvoda i usluga iz oblasti poslovnog i investicionog bankarstva. Primjenom ovih ugovora, islamske banke vrše mobilizaciju sredstava iz depozita, ulažući u finansijske instrumente koji su u skladu sa islamskim principima. Veza između banke i lica koja ostavljaju svoja sredstva u vidu depozita, se temelji na *mudaraba, wakala* i *wadia* osnovi, koji se nalaze na strani pasive bilansa stanja islamske banke. Na strani imovine tj. aktive bilansa stanja, islamske banke imaju više slobode i izbora za ulaganje depozitnih sredstava štediša, kao što su *murabaha, salam, idžara, istisna, mudaraba* i *mušaraka* ulaganja.[158]

[155]Prema:Lakić, 2013.
[156]Izvor: Canals, 1997:,str.27.
[157] Vidjeti: Hadžić, M., 2013: str. 13.
[158] Vidjeti: Nuhanović, Kozarević, 2020: str.153.

Slika 2: Finansijsko posredovanje u islamskom bankarstvu

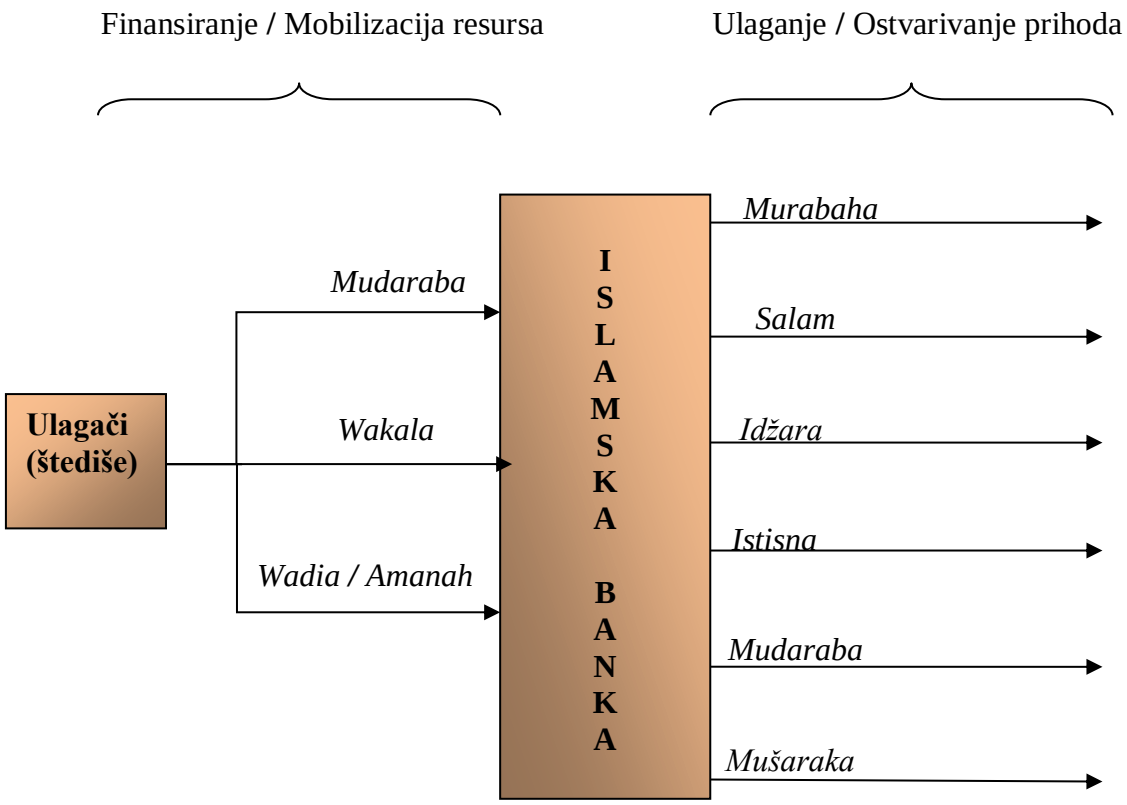

Izvor: Iqbal, Mirakhor, 2009; str. 101.

Na slici 2 je prikazana finansijska intermedijacija u islamskom bankarstvu. Na jednoj strani je prikazano finansiranje, odnosno mobilizacija bankarskih resursa, dok se na drugoj strani vidi ulaganje, odnosno ostvarenje prihoda islamske banke. U narednim potpoglavljima je kroz prikaz bilansa stanja i bilansa uspjeha dato detaljnije objašnjenje načina posredovanja islamske banke između lica koja imaju višak novčanih sredstava i lica koja imaju potrebu za pozajmicama.

1.1. Pojednostavljena forma bilansa stanja islamske banke

Islamske banke plasiraju depozitna sredstva u finansijske instrumente koji su povezani sa trgovinom, kao što su: *murabaha, salam, idžara, istisna, mudaraba* i *mušaraka*, i na taj način nastoje da minimiziraju finansijski rizik ulaganja, obezbjeđujući dovoljnu likvidnost za obje ugovorne strane. Ulažući depozitna sredstava u određeni projekat, gdje se u većini slučajeva ostvareni profit ili gubitak dijeli srazmjerno svom učešću, islamske banke nastoje da cjelokupan rizik od tog investiranja učine što manjim, odnosno ako je moguće svedu na nulu.

U tabeli 4 je prikazana opšta struktura bilansa stanja islamske banke. Ona ne mora da važi i da bude reprezentativna za sve islamske banke, ali daje najjednostavniju strukturu finansijske intermedijacije, koristeći ugovore koji su dozvoljeni Šerijatom. Odnos islamske banke prema štedišama, tj. licima koja imaju suficit finansijskih sredstava, je različit u odnosu na konvencionalne. Dok konvencionalne banke uzimaju depozitna sredstva klijenata i

garantuju određenu stopu povrata na ista, islamske banke ne pružaju takvu garanciju svojim deponentima. Naime, islamske banke uvjeravaju svoje deponenete da će njihova sredstva biti investirana u najpovoljnije projekte sa minimalnim rizikom ulaganja, čime će ostvariti zadovoljavajući povrat na uložena sredstva.

Tabela 4: Pojednostavljena forma bilansa stanja islamskih banaka

Aktiva	Pasiva
Novac	Depoziti po viđenju
Salam/murabaha	
Idžara/istisna	Ulagački računi (investicioni)
Mudaraba (ulaganje sa podjelom dobiti i gubitka)	Specijalni ulagački (investicioni) računi
Mušaraka (vlasničko partnerstvo)	
Wakala (usluge)	Kapital, Dionice

Izvor: Iqbal, Mirakhor, 2009; str. 107.

Pasiva bilansa stanja islamske banke se sastoji od depozitnih računa koji stoje na raspolaganju svakom klijentu koji želi da višak novčanih sredstava iz određenih motiva ostavi u banci. Postoje četiri vrste računa: tekući, štedni, investicioni i specijalni (posebni) investicioni račun.

Tekući račun predstavlja vrstu računa gdje se depozitna sredstva isplaćuju u cjelosti na zahtjev klijenta. To je račun po viđenju koji se temelji na načelu *wadia*, odnosno čuvanja novčanih sredstava.

Najbitniji račun za mobilizaciju bankarskih resursa, koji zauzima najveći dio pasive bilansa stanja islamske banke, je **ulagački (investicioni) račun.** On stoji na raspolaganju svim deponentima koji, rizikujući svoja sredstva, nastoje da ostvare određeni profit. Za banku ulagački račun ne predstavlja obavezu, već oblik vlasničkog ulaganja koji se temelji na načelu podjele profita i eventualnog gubitka. Klijent na ovaj način dobija profesionalnog poslovnog partnera, ali i infrastrukturu banke. Ovu vrstu računa pojedinci i pravna lica mogu otvoriti u određenom vremenskom periodu (tri mjeseca, šest mjeseci, godina i duže) i oni se nude u različitim oblicima.

Specijalni ili posebni ulagački računi predstavljaju vrstu računa koja je namijenjena bogatim pojedincima ili institucijalnim klijentima, koji namjenski usmjeravaju svoja sredstva za finansiranje specifičnih projekata. Vlasnici ovih računa dijele profit sa bankom, gdje se nadoknada utvrđuje na bazi provizije ili učešća u ostvarenom profitu.

Veliki dio pasive islamske banke čini **vlasnički kapital**, koji je u odnosu na prosječne konvencionalne banke znatno veći. Islamske banke osim depozita svojim klijentima nude i druge usluge poput novčanih transfera, izdavanja čekova i mjenica, deviznih transakcija, akreditiva, izdavanja garancija, savjetovanja klijenata i sl.

U aktivi bilansa stanja islamske banke nalaze se instrumenti kojima banka ostvaruje prihode. To su različiti oblici imovine, odnosno različiti modeli finansiranja koji su više ili manje zastupljeni u islamskom bankarstvu, u zavisnosti od rizika koji sa sobom nose. U kratkoročnim ulaganjima islamske banke najviše koriste *murabaha* ugovor, s obzirom da proizilazi iz aktivnosti povezanih sa trgovinom. Stoga je rizik ostvarenja profita za banku minimalan. Pored *murabahe*, islamske banke u kratkoročnim ulaganjima koriste i sve druge instrumente koji su pokriveni imovinom.

U aktivi bilansa stanja islamske banke se nalaze modeli finansiranja kao što su *idžara* i *istisna*, koje banka koristi za srednjoročna ulaganja. Uloga banke kod ovih oblika ugovora se mijenja, budući da se ona ne bavi tipičnim aktivnostima finansijske intermedijacije. Naime, islamske banke kod ovih ugovora moraju da kupe određenu imovinu i da je drže u svom vlasništvu sve do isteka ugovora, što sa sobom nosi određeni rizik (npr. pad vrijednosti imovine) za banku. Rizik realizacije transakcije kod ovih ugovora je podijeljen između banke i klijenta.

Takođe, u aktivi bilansa stanja se nalazi i *mudaraba* ugovor (pasivno partnerstvo), koji je zbog velikog rizika koji sa sobom nosi malo zastupljen u islamskom bankarstvu. Naime, kod ovog oblika finansiranja banka ima ulogu finansijera i snosi sve troškove u slučaju eventualnog gubitka. Ovaj oblik ugovora je namijenjen ulaganju u određeni projekat ili u određenu imovinu. Za dugoročna ulaganja islamske banke najčešće koriste model finansiranja kao što je *mušaraka* (zajedničko ulaganje), gdje se profit ili eventualni gubitak od realizacije projekta dijeli između banke i klijenta, srazmjerno njihovom učešću.

1.2. Reprezentativan prikaz bilansa uspjeha islamske banke

Bruto povećanje aktive bilansa stanja islamske banke, ili smanjenje obaveza tokom perioda obuhvaćenog bilansom uspjeha, predstavljaju prihode koji proizilaze iz legitimnih aktivnosti islamske banke kao što su trgovina, investicije i druge aktivnosti usmjerene na profit. Prihodi koje islamska banka ostvari na ovaj način ne bi trebalo da predstavljaju rezultat ulaganja vlasnika, depozita vlasnika investicionog računa, depozita vlasnika transakcionog računa ili raspolaganja imovinom. Sa druge strane, bruto smanjenje aktive bilansa stanja, odnosno povećanje obaveza tokom obračunskog perioda, predstavljaju troškove islamske banke koji proizilaze iz legitimnih investicionih aktivnosti, trgovine i drugih usluga koje pružaju islamske banke. Troškovi nastali po osnovu ovih aktivnosti ne predstavljaju izdatke za dividende vlasnicima, niti su oni nastali kao rezultat eventualnog povlačenja sredstava vlasnika investicionog ili transakcionog računa.

Islamske banke upravljaju sredstvima primljenim posredovanjem u finansijskim transakcijama i ostvarenim dobitom (povratom) kroz investiranje. Novčana sredstva akumulirana na ovaj način, ili putem drugih bankarskih usluga, zajedno sa neograničenim novčanim sredstvima koje je islamska banka primila od vlasnika investicionih računa se integrišu, pa imaju oblik kao depoziti kod konvencionalnih banaka. Kada je riječ o „ograničenim“ sredstvima, njima banka upravlja odvojeno od sredstava koja su primljena putem drugih investicionih računa, iz razloga što oni imaju karakteristike računa upravljanja imovinom, koji se mogu ali i ne moraju tretirati vanbilansno.

Povrat islamskim bankama od investiranja u određene projekte i finansiranje istih nije zagarantovan, ali zavisi od uspjeha ili neuspjeha njihovih poduhvata. Naime, na osnovu

određenog finansijskog instrumenta vrši se raspodjela profita ili gubitka između banke i vlasnika investicionih računa. Banka primjenom različitih instrumenata ostvaruje prihode, kao što su finansiranje od prodaja, lizing, ulaganje u zlato i dr. U islamskom bankarstvu ne postoji zajednički interes odnosno kamatna stopa koja se primjenjuje na depozite, čime se određuje prinos deponentima kao što je slučaj u konvencionalnom bankarstvu.[159]

Obzirom da islamske banke ne primaju niti plaćaju kamatu, odjeljak o neto kamati u bilansu uspjeha konvencionalne banke zamjenjuje se sa "Prihodi od zajednički finansirane imovine". Riječ je o vrlo složenom obračunu koji obuhvata neto prihode od finansiranja i ulaganja zajedničkih sredstava banke i deponenata/investitora, umanjene za pripadajuće troškove, direktno povezane sa investicijom i indirektne troškove. Raspodjela neto prihoda između banke i vlasnika investicionog računa se definiše kao njihov udio u neto rezultatima. Stoga, povrat investitora zavisi od njegovog učešća u investicionim aktivnostima. Zajednički finansirana imovina može biti neograničena i ograničena. Neograničeno finansirana imovina (otvoreni investicioni fondovi sa javnom ponudom) pruža mogućnost ulaganja velikom broju investitora i banka ovim sredstvima priključuje sredstva deponenata. Sa druge strane, ograničeno finansiranom imovinom se upravlja odvojeno na osnovu sporazuma između banke i investitora. Osnovno polazište jeste da se imovinom upravlja izvan bilansa stanja, a da se samo neto prihod banke izvještava u bilansu uspjeha banke, kao stavka „Udio banke u ograničenom prihodu od ulaganja".[160]

Udio prihoda uzet kao rezerva za izravnavanje dobiti (*Profit Equalization Reserve – PER*) se može koristiti za ujednačavanje povrata. Islamske banke, da bi ostale konkurentne, mogu izdvojiti određeni iznos dospjelog prihoda u rezervu, kako bi se poravnao tok prihoda evidentiran u nešto lošijem periodu. Tako, veći prihodi ostvareni u određenim periodima se koriste za izgradnju rezervi, da bi mogla u budućnosti da vrši plaćanja prema vlasnicima investicionih računa u periodima sa nižim prihodima.[161]

Pored neto prihoda ostvarenog od finansiranja i investiranja zajedničkih sredstava, islamske banke mogu ostvariti i druge vrste prihoda od svoje redovne djelatnosti. U nastavku je dato objašnjenje stavki bilansa uspjeha koje se odnose na ostvarene prihode islamske banke:[162]

- Ostali prihodi – stavke kao što su naknade, provizije, prihodi od pruženih usluga, trgovina valutama, zakupnina, itd.
- Ukupan bruto prihod – neto prihod od finansiranja i ulaganja i ostali prihodi.
- Neto prihod prije oporezivanje i zakata – ukupni bruto prihodi, umanjeni za: troškove amortizacije, plata i ostalih operativnih troškova.
- Neto prihodi nakon oporezivanja i zakata – neto prihodi banke (nakon plaćanja poreza i zakata, dobrotvornih priloga) koji se dijele na dividende akcionara banke i neraspoređenu dobit (zadržana zarada).

Takođe, islamska banka može po svom nahođenju da stvori rezervu povrata investicija (*Investment Return Reserve – IRR*), koja odvaja dio dobiti vlasnika, a sve u cilju pokrića eventualnog gubitka koji bi doživjela od strane vlasnika investicionih računa. Osnovni elementi bilansa uspjeha (tabela 5) koji nastaju obavljanjem redovne aktivnosti su: prihodi od finansiranja i ulaganja, ostali prihodi, bruto prihodi, rashodi i rezervisanja, neto prihod, raspodjela neto prihoda i zadržana dobit.

[159] Vidjeti: Krueger, Russell, 2016.
[160] Vidjeti: Krueger, Russell, 2016.
[161] Opširnije: IFSB, 2019.
[162] Detaljnije: Krueger, Russell, 2016.

Tabela 5: Reprezentativni prikaz bilansa uspjeha islamske banke

	Reprezentativni prikaz bilansa uspjeha islamske banke
1.	**Prihod od zajednički finansirane imovine**
2.	Po vrsti prihoda
3.	Troškovi finansiranja
4.	Ostali troškovi
5.	Transfer u rezervu za izjednačavanje dobiti (*Profit Equalization Reserve – PER*[163])
6.	Prihod dostupan neograničenim deponentima/investitorima i bankama
7.	Manji prihod podijeljen neograničenim deponentima/investitorima
8.	**Učešće banke u ograničenom prihodu od ulaganja (investiranja)**
9.	**Ostali prihodi**
10.	Prihod od naknada
11.	Ostali prihodi
12.	**Ukupan bruto prihod**
13.	**Troškovi**
14.	Plate i ostali operativni troškovi
15.	Amortizacija i ostale provizije
16.	**Neto prihod prije poreza i zakata**
17.	Porez (takse)
18.	Zakat[164]
19.	**Neto prihode nakon poreza i zakata**
20.	Dividende
21.	**Neraspoređena dobit (zadržane zarade)**

Izvor: Krueger, 2016; str. 7.

Bilans uspjeha islamske banke razlikuje se od bilansa uspjeha tradicionalnih banaka po više osnova, što svakako proizilazi iz načina poslovanja. Primarno, islamske banke ne prikupljuja novčana sredstva putem depozita, kao što je slučaj sa konvencionalnim bankama, već putem „finansiranja“ od investitora (vlasnika investicionih računa).[165] Za razliku od odgovornosti konvencionalnih banaka koje moraju da vrate deponovana sredstva klijentima, islamske banke imaju „kvazi“ kapitalne obaveze prema vlasnicima investicionih računa.

[163] Rezerva za izjednačavanje dobiti (PER) je iznos koji islamska banka ili finansijska institucija prisvoji iz prihoda *mudarebe*, prije dodjeljivanja udjela mudariba. Cilj ove rezerve je da održi određeni nivo povrata od ulaganja (ROI), za vlasnike investicionih računa. Drugim riječima, predstavlja mjeru stabilizacije dobiti tokom različitih finansijskih perioda. PER se takođe formira u svrhu povećanja vlasničkog kapitala.

[164] *Zakat* je praksa u kojoj musliman daje 2,5% svoje zarade u dobrotvorne svrhe, nakon što plati sve ono što je neophodno za opstanak njega i njegove porodice. Svrha *zakata* jeste uspostavljanje ekonomske jednakosti među članovima društva.

[165] Prema međunarodnim standardima finansijskog izvještavanja (*International Financial Reporting Standards* - IFRS) prinosi na investicione račune se moraju klasifikovati na osnovu njihove suštine, ili kao obaveza, ili kao kapital.

2. Islamsko bankarstvo u državama MENA regiona – opis uzorka i metodologija istraživanja

Brojna istraživanja modela islamskog bankarstva ukazuju na njegovu rastuću ulogu i sve veću zastupljenost na finansijskom tržištu u odnosu na konvencionalno bankarstvo. Sve veći broj konvencionalnih banaka u okviru svojih poslovnica otvaraju šaltere (*islamic windows*), koje posluju u skladu sa islamskim principima. Prema tome, postavlja se pitanje na koji način ovaj model poslovanja, koji se zasniva na principima Šerijata, utiče na bilansne performanse banaka. Zagovornici islamskog bankarstva ukazuju na prednosti islamskog u odnosu na tradicionalne banke. Neke od njih su svakako podjela rizika između banke i klijenta prilikom obavljanja poslovnih aktivnosti, zabrana primanja i plaćanje kamate, kao i uspostavljanje pravde i pravednosti čime želi ravnomjerno da izrazi etičku, moralnu i društvenu dimenziju, a sve u cilju ostvarenja jednakosti u društvu i za dobrobit društva kao cjeline. Islamske banke na taj način privlače veliki broj klijenata i podstiču ih na štednju i investicije.

U cilju sprovođenja komparativne analize bilansnih pozicija konvencionalnih i islamskih banaka, sprovedeno je empirijsko istraživanje na uzorku od 20 sistemski važnih banaka.[166] U ovom radu su korišćene banke od velikog značaja, zbog njihovog uticaja na ekonomsku stabilnost i privredu u cijelini. Banke, kao izuzetno bitni činioci ekonomskog sistema, značajno utiču na sva dešavanja u privredi. Eventualno povlačenje određene banke sa tržišta, može proizvesti nestabilnosti po platni promet i transakcije.

Banke koje su korišćene u istraživanju se nalaze na sajtu – *The Asian Banker,* vodećoj kompaniji koja pruža informacije za industriju finansijskih usluga i smatra se jednim od glavnih konsultanata u azijskom regionu. Osnovana je 1996. u Singapuru kao izdavač komercijalnih publikacija, a nešto kasnije je svoje poslovanje proširila na istraživanje, konsalting, benchmarking. Ona u kontinuitetu vrši ažuriranje podataka i objavljuje rang liste i ocjene banaka koje posluju na tom području, prilikom čega pomaže donosiocima odluka da razviju kreativna rješenja oko istraživanja. Izbor banaka, koje čine uzorak, je vršen u skladu sa njihovom imovinom, prema čemu su u radu obuhvaćene samo banke koje se nalaze u vrhu rang liste, sa najvećom aktivom bilansa stanja.

Uzorak u ovom radu čine deset islamskih banaka: Al Rajhi bank, Dubai Islamic Bank, Kuwait finance house, Qatar islamic bank, Alinma bank, Abu Dhabi islamic bank, Masraf Al Rayan, Al Baraka banking group, Bank AlJazira, Bank Albilad i deset konvencionalnih banaka koje svoje poslovanje zasnivaju isključivo na konvencionalnim principima. Odabrane konvencionalne banke su: Attijariwafa Bank, Commercial International Bank, Burgan Bank, Byblos Bank, Gulf Bank, Societe Generale de Banque – Jordanie, Al Ahli Bank of Kuwait i Al Khalij Commercial Bank. Pored već pomenutih bankarskih institucija, u samom vrhu bankarskog sektora ovog regiona po aktivi nalaze se i druge banke koje u ovom radu nijesu analizirane. Ovim istraživanjem nijesu obuhvaćene pojedine velike komercijalne banke, poput Qatar National Bank, Emirates NBD Bank, First Abu Dhabi Bank, Abu Dhabi Commercial Bank, Riyad Bank, Samba Financial group i druge, koje svojim klijentima nude kombinaciju islamskih i tradicionalnih proizvoda. U tom slučaju nije bilo moguće dobiti adekvatne podatke, kako bi komparacija bila mjerodavna. Ove banke nijesu dio uzorka zato što je u radu fokus stavljen isključivo na bankama, koje su specijalizovane za jednu od ove dvije vrste usluga. Takođe, analizom nijesu obuhvaćene banke koje su doživjele strukturne promjene u periodu za koje se istraživanje sprovodi, jer bi njihovo uključivanje u analizu narušilo objektivnost istraživanja.

[166] Uzorak od 20 banaka je preuzet sa rang liste, koja je sačinjena od strane *The Asian Banker*-a na kraju 2019. godine.

Empirijsko istraživanje je sprovedeno na osnovu podataka koji su prikupljeni iz godišnjih finansijskih izvještaja i konsolidovanih finansijskih izvještaja rađenih prema međunarodnim računovodstvenim standardima (IFRS), odabranih banaka za period od deset godina, tačnije za period od 2010. do 2019. godine. Prema tome, izvori statističkih podataka se smatraju sekundarnim (eksternim), obzirom da se odnose na javne (dostupne) podatke koji su prikupljeni za svaku banku pojedinačno, iz konsolidovanih bilansa koji se dostavljaju akcionarima banaka prije održavanja skupštine akcionara. U početku, ideja je bila da se obuhvati duži vremenski period, period izbijanja svjetske finansijske krize, međutim zbog nedostatka podataka za neke od banaka, odlučili smo se za kraći vremenski period, period od deset godina. Naime, ovaj period je obuhvaćen istraživanjem kako bi se prikazali efekti svjetske finansijske krize na bankarski sektor u ovom regionu i uspješnost islamskih i konvencionalnih banaka u periodu oporavka. Pored navedenih, velika prepreka u istraživanju predstavlja činjenica da banke, obzirom da potiču iz različitih država, objavljuju finansijske izvještaje u različitim valutama, to jest u zvaničnim valutama država iz kojih potiču. Prema tome, bilansi su prikazani u sledećim valutama: rijal (Saudijske Arabije – SAR, Qatar – QAR), dirham (Ujedinjenih Arapskih Emirata – AED, Marocco – MAD), funta (Egipta – EGP, Libana – LBP) i dinar (Kuvajta – KWD, Bahreina – BHD). U cilju prevazilaženja razlike u valutama, u radu su korišćene samo relativne veličine, što je svakako jedan od ograničenja sa kojima se suočavamo prilikom sprovođenja istraživanja. Cjelokupno istraživanje je sprovedeno na osnovu istog uzorka.

Istraživanjem se nastoji ispitati prva hipoteza, prema kojoj je islamski model bankarstva zasnovan na učenjima islamske ekonomije, gdje primanje i plaćanje kamate predstavljaju strogo zabranjene kategorije, kvalitetna alternativa konvencionalnom (tradicionalnom) bankarstvu u regionu MENA. Fokus je stavljen na period nakon svjetske ekonomske krize, ako se uzme u obzir činjenica da je kriza koja je zadesila svijet 2007. uticala na velike promjene koje su kasnije uslijedile u bankarskom sektoru. Naime, razdoblje svjetske ekonomske krize nas je upoznao sa svim problemima sa kojima se susrijeće konvencionalni model poslovanja. Veliki broj ekonomskih analitičara ukazuje da su glavni uzroci te krize kamate i špekulacije, koje čine osnovu poslovanja konvencionalnih banaka. Posmatranjem finansijskih izvještaja banaka iz uzork, za period od 2010. do 2019., žele se utvrditi efekti krize na bilanse banaka iz uzorka, tj. pokušava se istražiti da li su islamske banke manje otporne na nestabilnosti (period globalne recesije) u finansijskom sistemu u odnosu na konvencionalne banke. Primjenom deskriptivne statistike se nastoje analizirati bilansne pozicije i performansi banaka iz uzorka. U cilju prikazivanja procentualne varijacije bilansnih pozicija i njihovog upoređivanja, koristi se koeficijent varijacije, koji predstavlja relativnu mjeru varijabiliteta. Bilansni pokazatelji banaka koji se uzimaju prilikom dokazivanja hipoteza u istraživanju su ukupna bilansna suma (aktiva), ukupni kapital banke, stopa rasta aktive, ali i drugi finansijski pokazatelji koji ukazuju na likvidnost, profitabilnost i solventnost banaka.

U svrhu testiranja druge hipoteze koristi se linearni regresioni model. Druga hipoteza je formulisana kako bi se utvrdilo da li postoji pozitivan odnos između varijacije diversifikovanog kreditnog portfolia banaka i volatilnosti njene profitabilnosti. U cilju analiziranja i testiranja ove veze primjenjujemo ekonometrijski metod, metod najmanjih kvadrata. Kreditni portfolio banaka, ali i drugih bankarskih usluga, se jasno vidi u bilansu stanja. Naime, konvencionalne banke svoju ponudu, prije svega, baziraju na kratkoročnim i dugoročnim kreditima, koji imaju različitu namjenu (komercijalni, potrošački, stambeni, agrarni i dr.). One se tradicionalno oslanjaju na kamatnim prihodima, koji predstavljaju siguran izvor zarade. Nasuprot konvencionalnim, islamske banke posluju u skladu sa principima Šerijata, pa je prema tome upotreba kamate u poslovanju strogo zabranjena. Zabrana kamate, koja predstavlja jedan od ključnih principa u funkcionisanju islamskog

ekonomskog i finansijskog sistema, uslovila je formiranje raznih instrumenata finansiranja, koji pružaju mogućnost klijentima banke da ostvare profit na nekamatnim osnovama. Islamske banke, posredstvom raznih modela finansiranja, za razliku od konvencionalnih banaka, nastoje podijeliti poslovni rizik sa korisnikom kredita. Prema tome, spektar njihovih usluga je izuzetno širok, obzirom da obuhvata trgovinu, ulaganje (aktivno i pasivno partnerstvo), davanje u zakup određenih proizvoda, avansiranje, naručenu proizvodnju itd. Islamske banke na taj način nastoje da postignu ekonomsku pravdu i jednakost u društvu.

U cilju zadržavanja već postojećih klijenata, ali i privlačenja novih, sve banke moraju da održavaju svoje povjerenje u javnosti. Naime, banke da bi održale povjerenje kod klijenata moraju ostvarivati finansijske performanse na zadovoljavajućem nivou. Finansijske performanse banaka se mogu procijeniti pomoću nekoliko pokazatelja. U studiji se koristi pet varijabli. Za zavisnu varijablu je odabran koeficijent varijacije prinosa na aktivu (ROA), kod koga je izvršena logaritamska transformacija kako bi se ispunio zahtjev normalnosti reziduala, što je pretpostavka za primjenu klasičnog linearnog regresionog modela. Ovaj pokazatelj je kao mjera profitabilnosti banaka odabran za zavisnu varijablu s obzirom da predstavlja dobro poznat pokazatelj za procjenu sposobnosti banke da generiše povraćaj od svoje imovine za održavanje profita. Nezavisna varijabla, čiji se uticaj na zavisnu želi istražiti, predstavlja diversifikovani kreditni portfolio banaka i njegov uticaj na održavanje profitabilnosti. U cilju poboljšanja kvaliteta modela uključene su još tri kontrolne varijable. U ovom radu je za ocjenu linearnog regresionog modela korišćen alat pod nazivom *Eviews*, verzija 11., koji predstavlja najpoznatiji softver za analizu ekonometrijskih i statističkih podataka.

3. Komparativna analiza odabranih bilansnih pozicija islamskih i konvencionalnih banaka

Porast globalnih islamskih finansija je uticao na povećanje istraživačkog interesa za islamskim bankarstvom. Fokus interesovanja javnosti predstavlja učinak islamskih banaka u odnosu na konvencionalne banke. Interes za ispitivanjem bilansnih pozicija islamskih banaka djelimično je podstaknut uočljivo boljim poslovanjem islamskih banaka u periodu izbijanja svjetske ekonomske krize 2008. godine. Upravo, veliki broj studija koje su se bavile istraživanjem efekata globalne finansijske krize na banke, ukazuje da su gubici koje su pretrpjele islamske banke niži od gubitaka koji su nastali u konvencionalnom bankarskom sektoru (International Monetary Fond, 2010.; Hassan & Kayed, 2009)[167]. Smatra se da je model poslovanja islamske banke, gdje je primanje i plaćanje kamate strogo zabranjeno, doprinio većoj stabilnosti i boljim performansama islamskih banaka u kriznom periodu. U svom radu Hassan i Kayed su tvrdili da je finansijska kriza nastala 2008. dala „povjerenje islamskim naučnicima i ekonomistima, koji su u ovom periodu ukazivali na greške finansijskog sistema i tvrdili da je korijen krize bila neadekvatna tržišna disciplina, koja je rezultat nedostatka modela finansiranja, proširene upotrebe derivata i politike prevelike propasti". Prema riječima ekonomistkinja Alli Demirguc-Kunt i Enrice Detragiache (1998), banke su dostignule finansijsku krizu u trenutku kada odnos nenaplativih sredstava u poređenju sa ukupnom aktivom određene banke nadmašuje 10%.[168] Analiza kojom se bavimo u nastavku rada, daće nam odgovor na pitanje o uspješnosti poslovanja banaka, i njihove sposobnosti da prevaziđu period izbijanja svjetske finansijske krize.

Predmet interesovanja i analize u ovom dijelu rada predstavljaju pozicije bilansa stanja i bilansa uspjeha islamskih i konvencionalnih banaka iz regiona MENA. Uzimajući u obzir

[167] Vidjeti: Hassan, Kayed, 2009.
[168] Opširnije: Demirguc Kunt, Detragiache, 1998.

činjenicu da stabilna struktura bilansnih pozicija banaka predstavlja pretpostavku zadovoljavajućeg poslovanja banke, ovaj dio analize se smatra izuzetno reprezentativnim. Digitalizacija i pojava inovativnih proizvoda u bankarskom sektoru uticala je na promjenu strukture bilansa, naročito u poslednjih nekoliko godina.

Kao što smo u gornjem dijelu rada naveli, istraživanje se bazira na uzorku od dvadeset sistemski izuzetno važnih banaka, koje posluju u regionu MENA (*Middle East and North Africa*). Za analizu su uzete najveće banke, koje su klasifikovane po aktivi bilansa stanja. Podaci o poslovanju banaka su preuzeti sa njihovih zvaničnih sajtova, odakle smo izvršili uvid u konsolidovane finansijske izvještaje koji su rađeni u skladu sa međunarodnim računovodstvenim standardima. Posmatranjem bilansnih pozicija za period od deset godina, tačnije od 2010. do 2019., želi se istražiti da li su islamske banke period krize prevazišle sa manjim gubicima u poređenju sa konvencionalnim bankama, tj. da li su nestabilnosti u finansijskom sistemu više uticale na bilanse islamskih ili konvencionalnih banaka. U ovom dijelu istraživanja se nastoji dokazati prva hipoteza rada, koja glasi: Islamske banke u periodu nakon svjetske ekonomske krize karakteriše veća volatilnost pozicija bilansa stanja i bilansa uspjeha u odnosu na konvencionalne banke.

Volatilnost odabranih bilansnih pozicija islamskih i konvencionalnih banaka će biti prikazana u nastavku rada. Komparacija će biti sprovedena na osnovu relativne mjere disperzije, koeficijenta varijacije, koji za razliku od standardne devijacije prikazuje procentualnu varijaciju jedinica posmatranja.

Na finansijske performanse banaka utiče veliki broj faktora, koji se mogu podijeliti na unutrašnje i spoljašnje. Iako postoji nekoliko unutrašnjih faktora koji mogu uticati na poslovanje banaka, u studiji primjenjujemo samo odabrane koji se smatraju najvažnijim u literaturi. U ovom segmentu empirijske analize prikazana je ukupna bilansna suma – aktiva, sa kojom raspolažu banke koje su predmet istraživanja, kao primarni interni faktor koji utiče na finansijske performanse. Ukupna aktiva banke se koristi kao zamjena za prikaz veličine banke, i ona je uobičajna mjera za određivanje njene profitabilnosti. Period uoči finansijske krize karakteriše izrazito dinamičan rast aktive banaka, što se naročito vidi ukoliko se stavi u odnos sa makroekonomskim pokazateljima. Kretanje ovog pokazatelja je podstakao rast leveridža, kao izuzetno važnog internog indikatora, što je u krajnosti uticalo na porast profitabilnosti.

Nadalje, početak finansijske krize 2007. je islamski bankarski sektor doveo u vrlo povoljan položaj u odnosu na konvencionalni, kako u pogledu tržišnih performansi, tako i u pogledu imidža ovog bankarskog sektora u svjetskim medijima. Iako se kriza negativno odrazila na profitabilnost oba bankarska sektora, islamske banke su, prema riječima Hasan-a i Dridi-a (2010), tokom 2018. imale znatno bolje finansijske performanse, kao i veću otpornost na oscilacije, što se najbolje vidi iz perspektive rasta aktive, u odnosu na konvencionalne banke. Naime, oni ukazuju da je u periodu od 2007. do 2008. konvencionalno bankarstvo pretrpjelo gubitak profitabilnosti za nešto više od 35% na godišnjem nivou, dok je islamsko bankarstvo u istom periodu ostvarilo znatno manji gubitak profitabilnosti koji iznosi manje od 10%, na godišnjem nivou.[169]

Prema navodima nekih autora, ključnu ulogu u sprečavanju negativnog uticaja na profitabilnost islamskih banaka imao je njihov model poslovanja. Ova otkrića je podržao Caba-Maria, koji ukazuje da su principi na kojima se zasniva islamsko bankarstvo od izuzetne važnosti za zaštitu globalnog ekonomskog sistema. Prema njegovom mišljenju, dok se tradicionalno bankarstvo zasniva na dugu i prenosu rizika između učesnika na tržištu, islamski model poslovanja se zasniva na raspodjeli rizika i uspostavljanju pravde i jednakosti u društvu. Upravo ove osobine su učinile islamski bankarski sektor manje izloženim kreditnoj

[169]Detaljnije: Hasan, Dridi, 2010.

krizi i otpornijim na oscilacije, što je u krajnosti zaštitilo klijente od efekata dužničkih obaveza, koja predstavlja glavni uzrok izbijanja globalne bankarske krize.[170]

Stanje u islamskim finansijama u periodu krize, u svom obraćanju na konferenciji održanoj u oktobru mjesecu 2009. komentarisao je guverner Centralne banke Malezije Zeti Akhtar Azis, koji je isticao snagu islamskih finansija. Naime, on je ukazivao javnosti na usku povezanost između finansijskih transakcija i proizvodnih tokova, kao i na upravljenje rizikom što je u krajnosti doprinijelo održavanju finansijske stabilnosti. Njegove stavove je dijelio i guverner Centralne banke iz Turske.

Analiza bilansnih pozicija odabranih banaka, za period nakon krize je započeta sa bilansnom sumom koja predstavlja bruto imovinu banke.

Koeficijent bruto imovine = sum (bruto imovina 2010-2019) (1)

Prosječan koeficijent varijacije bilansne sume banke iz uzorka se dobija kada se standardna devijacija aktive (2010-2019) podijeli sa prosječnom vrijednošću aktive. Konačnu vrijednost dobijamo kao prosjek svih izračunatih pokazatelja za svaku banku ponaosob. Navedeni pokazatelji za islamske i konvencionalne banke su prikazani grafikom 1.

Grafik 1: Prosječan koeficijent varijacije ukupne aktive (2010-2019)

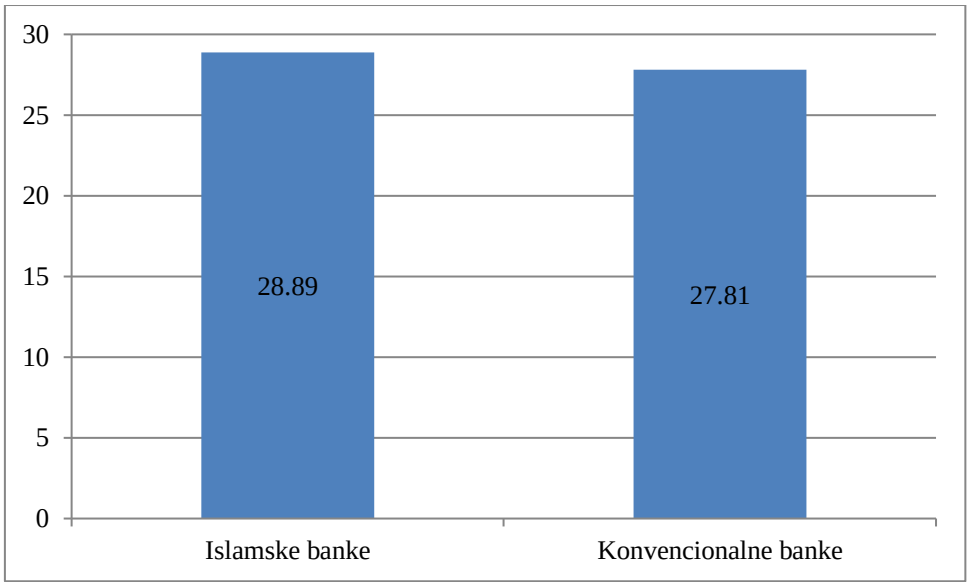

Izvor: Kalkulacija autora

Kao što se može vidjeti, prosječni koeficijent varijacije ukupne aktive za islamske banke je neznatno veći od prosječnog koeficijenta varijacije ukupne aktive konvencionalnih banaka. Poredeći navedene koeficijente možemo zaključiti da je varijabilitet bilansne sume islamskih banaka 1,03 puta veći u odnosu na varijabilitet bilansne sume konvencionalnih banaka.

Pored apsolutnog iznosa rasta aktive, neophodno je utvrditi kako je aktiva banaka rasla tokom godina, tj. da li aktiva banaka raste po nekoj stabilnoj godišnjoj stopi, ili je karakterišu određene oscilacije. U bankarstvu se ovaj pokazatelj obično koristi za prikazivanje razvoja bankarskog tržišta, dok je sa aspekta profitabilnosti diskutabilan, budući da profitabilnost

[170]Prema: Caba-Maria, 2011.

banke zavisi od kvaliteta aktive, a ne od njegove veličine. Ovaj pokazatelj se dobija kada se u odnos stavi vrijednost aktive određene banke iz tekuće godine, u odnosu na vrijednost aktive posmatrane banke iz prethodne godine:

$$\text{Koeficijent stope rasta aktive} = \frac{\text{Ukupna aktiva (t)}}{\text{Ukupna aktiva (t - 1)}} \times 100 \quad (2)$$

Na osnovu odrađene analize, primjećujemo da su rezultati dosta slični odnosima koji se tiču apsolutnog rasta aktive. Naime, kao što je prikazano na grafiku 2, islamske banke karakteriše veći varijabilitet stope rasta aktive nego konvencionalne banke.

Grafik 2: Prosječan koeficijent varijacije stope rasta aktive (2010-2019)

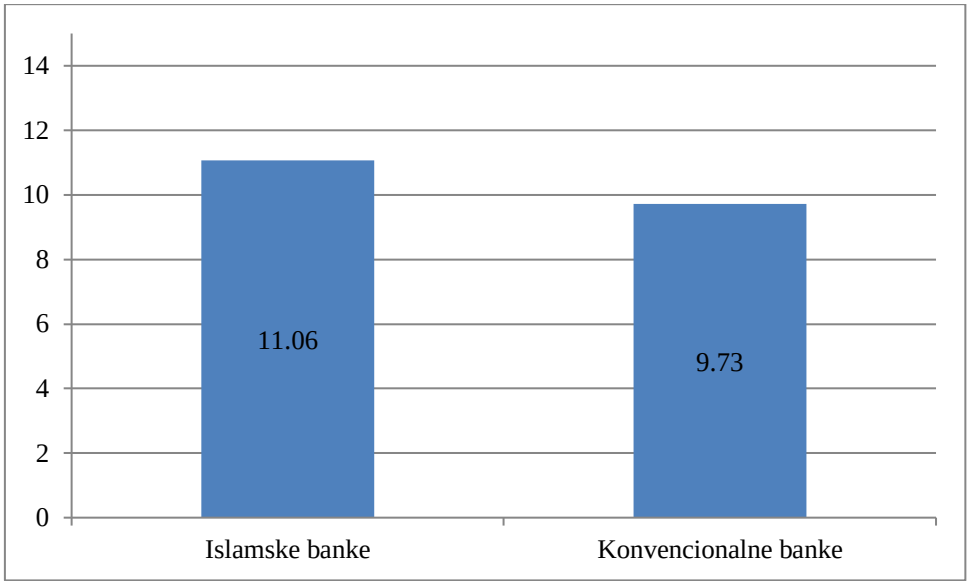

Izvor: Kalkulacija autora

Na grafiku 2 možemo primijetiti da je prosječni koeficijent varijacije stope rasta aktive islamskih banaka veći od istog koeficijenta za konvencionalne banke. Poredeći ova dva koeficijenta, zaključujemo da je varijabilnost stope rasta aktive islamskih banaka za 1,13 puta veći od varijabilnosti stope rasta aktive konvencionalnih banaka, što ukazuje da islamske banke u periodu nakon svjetske ekonomske krize karakteriše veća nestabilnost bilansa od konvencionalnih banaka. U cilju dobijanja što mjerodavnijih podataka, neophodno je ispitati strukturu bilansa.

Pokazatelji efikasnosti odražavaju produktivnost banke, tačnije oni ukazuju na efikasnost i efektivnost upravljanja imovinom, od strane menadžmenta banke, kako bi se generisao najveći mogući prinos. Efikasnost korišćenja imovine ukazuje na sposobnost banke da iz aktive stvori rast. U cilju mjerenja efikasnosti korišćenja aktive, koristimo formulu koja predstavlja odnos operativnih prihoda i ukupne aktive:

$$\text{Koeficijent efikasnosti korišćenja aktive} = \frac{\text{Operativni prihodi}}{\text{Ukupna aktiva}} \times 100 \quad (3)$$

U bankarstvu, ovaj odnos se koristi u cilju mjerenja stope iskorišćenosti imovine, imajući u vidu da ukazuje na stepen efikasnosti banke u korišćenju svog fonda, radi generisanja prihoda. Optimalna efikasnost je ostvarena u trenutku kada je banka uspjela da maksimalno iskoristi ukupna raspoloživa sredstva (plasira veliki broj kredita koji se nalaze u katalogu proizvoda banke), a da se pritom maksimizira prinos na imovinu bez prekomjernog rizika koji bi uticao na stabilnost i održivost banke. Ukoliko je vrijednost ovog pokazatelja manja u odnosu na konkurenciju, onda je politika menadžmenta banke u generisanju prihoda neefikasna. U nastavku rada je prikazan prosječan koeficijent varijacije odnosa operativnih prihoda i ukupne aktive, koji se dobija kada se u odnos stave operativni prihodi banke i njena ukupna aktiva.

Grafik 3: Prosječan koeficijent varijacije odnosa operativnih prihoda i ukupne aktive (2010-2019)

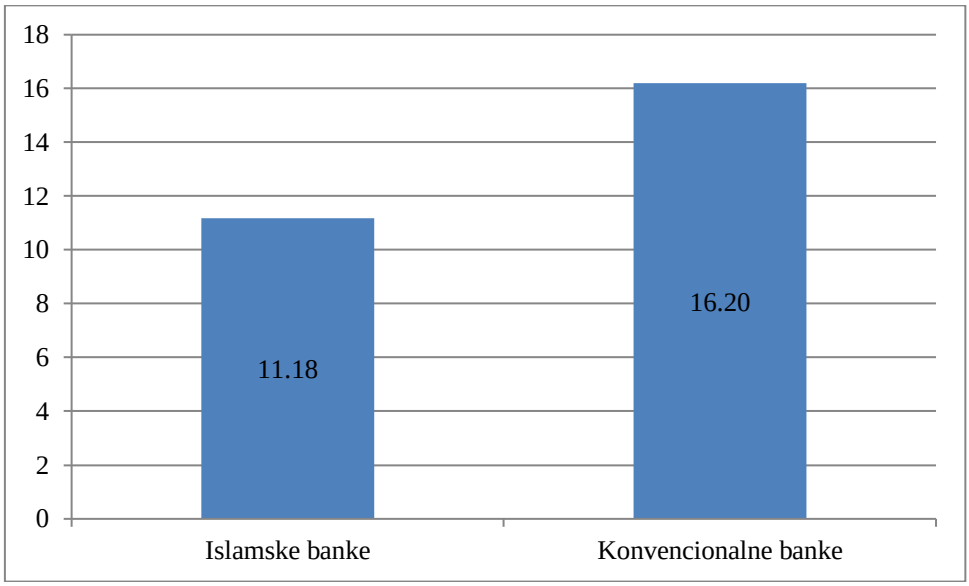

Izvor: Kalkulacija autora

Prezentirani grafik 3 ukazuje na efikasnost korišćenja raspoloživih resursa od strane islamskih i konvencionalnih banaka. Iako su islamske banke u posmatranom periodu imale veći varijabilitet ukupne aktive i stope rasta aktive, u ovom slučaju primjećujemo da je vrijednost koeficijenta varijacije odnosa operativnih prihoda i ukupne aktive islamskih banaka manji u odnosu na koeficijent konvencionalnih banaka, što ukazuje da su islamske banke bile manje efikasne u korišćenju imovine u poređenju sa konvencionalnim bankama. Prosječni koeficijent varijacije odnosa operativnih prihoda i ukupne aktive islamskih banaka je za 1,44 puta veći od prosječnog koeficijenta varijacije konvencionalnih banaka.

Uz solventnost, profitabilnost i kapital, likvidnost predstavlja važnu pretpostavku održivosti banke.[171] Prema Lakiću, likvidnost banke predstavlja njenu poslovnu sposobnost da u svakom momentu može izvršiti svoje dospjele obaveze po prihvatljivoj cijeni (kamatnoj stopi) sa aspekta banke.[172] Osnovna mjera sveupkupne likvidnosti, koja se koristi za upoređivanje učinka islamskih i konvencionalnih banaka, predstavlja odnos neto zajmova i depozita (*Loan to Deposit ratio – LDR, L/D)*:

[171]Detaljnije:Lakić, 2013.
[172]Vidjeti: Lakić, 2013.

$$\text{Koeficijent likvidnosti} = \frac{\text{Neto zajmovi (krediti)}}{\text{Ukupni depoziti}} \times 100 \quad (4)$$

U nastavku rada je prikazan grafik 4, koji predstavlja prosječan koeficijent varijacije odnosa neto zajma i ukupnih depozita, islamskih i konvencionalnih banaka.

Grafik 4: Prosječan koeficijent varijacije odnosa neto zajmova i ukupnih depozita (2010-2019)

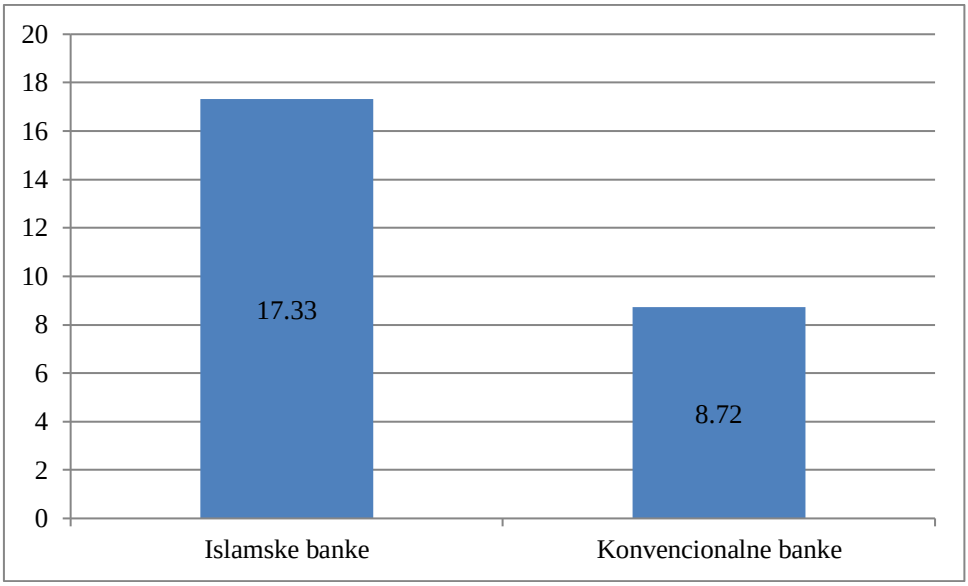

Izvor: Kalkulacija autora

Na prethodnom grafiku možemo vidjeti da je prosječni koeficijent varijacije odnosa neto zajmova i ukupnih depozita islamskih banaka veći u odnosu na prosječni koeficijent varijacije konvencionalnih banaka. Uočavamo da su, u periodu nakon svjetske ekonomske krize, konvencionalne banke uspjele da održe veću stabilnost ovog pokazatelja u odnosu na islamske banke. Zaključujemo da su tokom posmatranog perioda islamske banke imale 1,98 puta veću varijabilnost odnosa neto zajmova i ukupnih depozita u odnosu na konvencionalne banke.

Solventnost banke podrazumijeva da je realna vrijednost aktive jednaka obimu pasive.[173] Odnos duga i kapitala predstavlja ključni finansijski odnos koji se koristi za procjenu finansijskog stanja banke, a kod velikog broja autora se koristi kao pokazatelj solventnosti banke. Koeficijent solventnosti je poznat i kao finansijski leveridž:

$$\text{Koeficijent solventnosti} = \frac{\text{Dug}}{\text{Kapital}} \times 100 \quad (5)$$

Na sledećem grafiku (grafik 5) je prikazan prosječni koeficijent varijacije odnosa duga i kapitala islamskih i konvencionalnih banaka.

[173]Prema: Lakić, 2013.

Grafik 5: Prosječan koeficijent varijacije odnosa duga i kapitala (2010-2019)

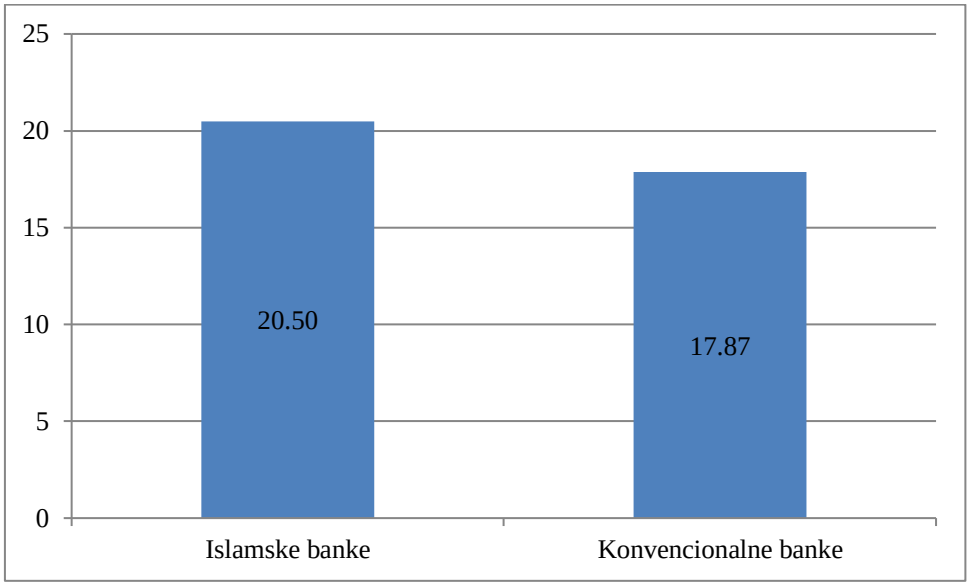

Izvor: Kalkulacija autora

Na predstavljenom grafiku primjećujemo da je prosječni koeficijent varijacije odnosa duga i kapitala neznatno veći za islamske banke, u poređenju sa konvencionalnim bankama. Islamske banke su imale 1,14 puta veći varijabilitet učešća duga u ukupnom kapitalu, u odnosu na konvencionalne banke.

Indikator koji pokazuje sposobnost banke da generiše profit iz određenog iznosa prihoda predstavlja operativna efikasnost. Racio se dobija tako što se operativni troškovi stave u odnos sa operativnim prihodima:

$$\text{Koeficijent operativne efikasnosti} = \frac{\text{Operativni troškovi}}{\text{Operativni prihodi}} \times 100 \quad (6)$$

Ovaj pokazatelj pokazuje koliko efikasno banke koriste svoju imovinu, prihode i minimiziraju sopstvene troškove (Widagdo & Ika, 2008).[174] Takođe, njime se ukazuje na efikasnost menadžmenta banke u upravljanju operativnim troškovima radi maksimiziranja profita. Što je manja vrijednost ovog racia, to je za banku bolje. Obrazloženje upotrebe ovog indikatora predstavlja činjenica da on odražava troškove upravljanja bankom, kao procenat prihoda. Takođe, ovaj pokazatelj je koristio veliki broj autora za procjenu performansi profitabilnosti banaka, kao što su Iqbal, 2001.; Samad, 2004. i drugi. Prosječni koeficijent varijacije odnosa operativnih troškova i operativnih prihoda islamskih i konvencionalnih banaka je prikazan grafikom 6.

[174]Opširnije: Widagdo, Ika, 2008.

Grafik 6: Prosječan koeficijent varijacije odnosa operativnih troškova i operativnih prihoda (2010-2019)

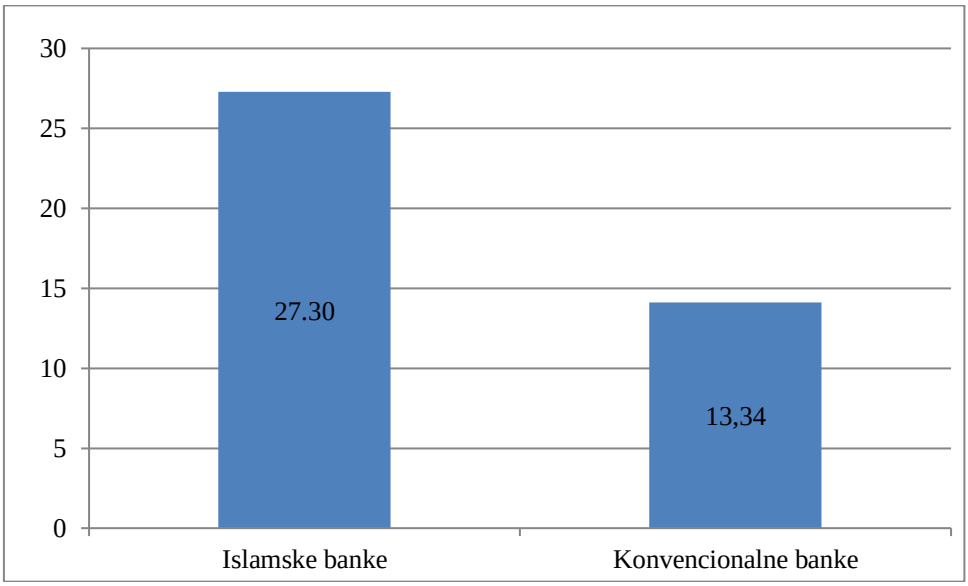

Izvor: Kalkulacija autora

Na osnovu sprovedene analize primjećujemo da je prosječni koeficijent varijacije odnosa operativnih troškova i operativnih prihoda konvencionalnih banaka dva puta manji od koeficijenta islamskih banaka. U posmatranom periodu, islamske banke su imale značajno veći varijabilitet ovog koeficijenta.

Jedan od najvažnijih tradicionalnih pokazatelja profitabilnosti je prinos na aktivu (*return on assets, ROA*). Prinos na imovinu u ovom slučaju odražava ukupnu profitabilnost banaka kao procenat ukupne aktive. Vrijednost ovog koeficijenta dobijamo dijeljenjem neto profita i ukupne aktive banke, čime se iskazuje sposobnost banke da koristi sopstvenu imovinu za generisanje profita:

$$\text{Prinos na aktivu} = \frac{\text{Neto profit}}{\text{Ukupna aktiva}} \times 100 \quad (7)$$

Pregledom studija, koje se odnose na vremenski period nakon svjetske ekonomske krize, možemo vidjeti određene sličnosti ali i razlike kada je riječ o kretanju stope profitabilnosti. Naime, istraživanje koje su sproveli Alexakis i drugi (2018), obuhvata 19 islamskih banaka i 43 konvencionalne banke koje se nalaze u GCC regionu za vremenski period od 2006. do 2012., ukazuje da su islamske i konvencionalne banke postale usklađenije nakon globalne ekonomske krize, te da postoje neznatne razlike koje idu u korist islamskim bankama, kada je riječ o profitabilnosti. Prosječan koeficijent varijacije prinosa na aktivu, prikazan je na grafiku 7.

Grafik 7: Prosječan koeficijent varijacije prinosa na aktivu (2010-2019)

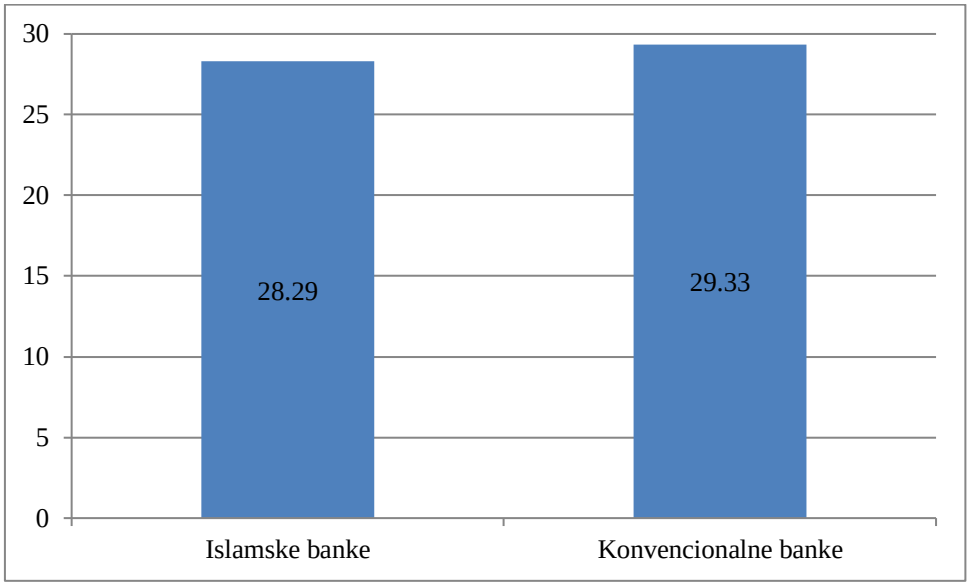

Izvor: Kalkulacija autora

Na osnovu sprovedene analize primjećujemo da se prosječni koeficijenti varijacije prinosa na aktivu islamskih i konvencionalnih banaka u posmatranom vremenskom periodu neznatno razlikuju. Naime, konvencionalne banke iz uzorka su imale nešto veći varijabilitet prinosa na aktivu, koji je 1,036 puta veći od varijabiliteta prinosa na aktivu islamskih banaka iz uzorka. Prema tome, možemo zaključiti da su islamske banke u periodu nakon svjetske ekonomske krize bile uspješnije u očuvanju stabilnosti profitabilnosti u odnosu na konvencionalne banke.

Poslednji pokazatelj koji analiziramo u ovom dijelu rada je adekvatnost kapitala (CAR – *capital adequacy ratio*), koji je u svijet bankarstva uveden Bazelskim sporazumima. Vrijednost ovog pokazatelja dobijamo kada stavimo u odnos kapital banke (primarni i sekundarni) onako kako je definisan od strane Bazela (*Tier one capital i Tier two capital*) i ukupnu imovinu ponderisanu rizikom (*risk weighted assets*):

$$\text{Koeficijent adekvatnosti kapitala} = \frac{\text{Kapital}}{\text{Rizikom ponderisana aktiva}} \times 100 \quad (8)$$

Obzirom da su banke finansijske institucije sa visokim leveridžom, one moraju da održavaju kapital na odgovarajućem nivou u cilju pokrića svoje rizikom ponderisane aktive. Slabosti bankarskog sektora su posebno naglašene u periodu svjetske ekonomske krize kada je ustanovljeno da, usljed nedovoljnog kapitala, banke moraju da smanje svoje leveridže. Adekvatnost kapitala se prema tome može smatrati najvažnijim pokazateljem u bankarstvu, budući da predstavlja krajnju liniju zaštite od bilo kakvih očekivanih gubitaka, od tržišnog, kreditnog, operativnog i drugih izvora rizika.

Veća vrijednost ovog pokazatelja ukazuje na snagu kapitala islamskih i konvencionalnih banaka i pruža dovoljnu zaštitu povjerioca, prije svega štediša, od loših plasmana. Bazelskim sporazumom, koji je sklopljen 2010. u Seulu (Bazel III), uvedena je nova regulativa kojom se unapređuju sposobnosti bankarskog sektora da apsorbuju sve

šokove koji nastanu u periodu globalne ekonomske nestabilnosti.[175] Prema ovom sporazumu, vrijednost ovog pokazatelja mora biti na nivou od minimun 6%.

Polazeći od bazelskih standarda i specifične prirode islamske intermedijacije, radna grupa Islamskog odbora za finansijske usluge (IFSB) je u decembru 2006. izdala prvi standard adekvatnosti kapitala za potrebe institucija (izuzev osiguravajućih kompanija) koje nude islamske finansijske proizvode.[176] Implementacija bazelskih standarda u islamskim bankama nekada nije moguća, jer nijesu u skladu sa islamskim principima. Stoga je neophodno sprovesti određene modifikacije i uskladiti ih sa prirodom islamskih banaka. Kako bi se ugradili mnogi elementi Bazela III, IFSB je krajem 2013. revidirao svoje standarde adekvatnosti kapitala.[177] Usklađivanje smjernica o adekvatnosti kapitala, sa ažuriranim globalnim standardima razvijenim od strane Bazelskog komiteta za bankarski nadzor, je nastavljeno krajem 2021., kada je Vijeće Islamskog odobra za finansijske usluge usvojilo IFSB-23: Revidirani standard adekvatnosti kapitala za institucije koje nude islamske finansijske usluge.[178]

Prosječan koeficijent varijacije racia primarnog i sekundarnog kapitala i rizikom ponderisane aktive islamskih i konvencionalnih banaka je prikazana grafikom 8.

Grafik 8: Prosječan koeficijent varijacije racia primarnog i sekundarnog kapitala (2010-2019)

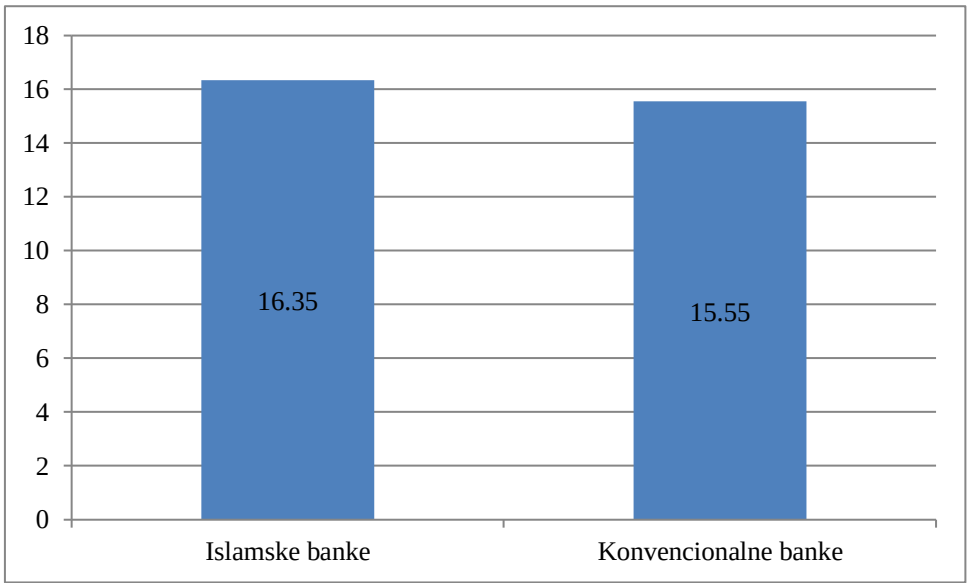

Izvor: Kalkulacija autora

[175] Predložene standarde je Komitet izdao sredinom decembra 2010. (naknadno su revidirani). Verzije iz decembra 2010. postavljene su u *Basel III: International framework for liquidity risk measurement, standards and monitoring* i *Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems*. Unaprijeđeni Bazelski okvir revidira i jača tri stuba uspostavljena Bazelom II i proširuje ga u nekoliko oblasti.

[176] Opširnije: Islamic Financial Services Board, (IFSB-2). 2005. *Capital Adequacy Standard for Institutions (other than Insurance Institutions) offering only Islamic Financial Services*.; U ovom dokumentu je definisan samo Stub 1 adekvatnosti kapitala (minimalni iznos obaveznog kapitala), dok Stubovi 2 i 3 nijesu bili predmet analize. Utvrđivanje adekvatnosti kapitala temelji se na definisanju regulatornog kapitala i rizikom ponderisane aktive. Odbor za islamske finansijske usluge propisuje da minimalna stopa obaveznog kapitala za islamske finansijske institucije mora biti 8% i da je nivo 2 kapitala ograničen na 100% nivoa 1 kapitala (Lekpek, 2017).

[177] Opširnije: Islamic Financial Services Board, (IFSB-15). 2013. *Revised capital adequacy standard for institutions offering islamic financial services excluding islamic insurance institutions and islamic collective investment schemes*. December;

[178] Detaljnije: Islamic Financial Services Board, (IFSB-23). 2021. *Revised Capital Adequacy Standard For Institutions Offering Islamic Financial Services.* December.

Na prethodnom grafiku primjećujemo da je vrijednost prosječnog koeficijenta varijacije racia primarnog i sekundarnog kapitala (*Tier one capital i Tier two capital*) i rizikom ponderisane aktive, neznatno veća kod islamskih banaka u odnosu na konvencionalne banke. Naime, vrijednost ovog koeficijenta kod islamskih banaka je 1,05 puta veća, od pripadajućeg koeficijenta konvencionalnih banaka.

4. Diskusija rezultata istraživanja

Uticaj globalizacije u kombinaciji sa politikom liberalizacije omogućio je stranim bankama da prošire svoje poslovanje na drugim tržištima, pa samim tim i u državama arapskog svijeta. Međutim, uprkos postepenoj ekonomskoj liberalizaciji, bankarski sektor ostaje u velikoj mjeri zaštićen od pritisaka globalizacije i konkurencije u većem dijelu regiona (World Bank, 2017).[179] Ulazak novih aktera u finansijski sektor je povećao efikasnost i konkurentnost istog, što je rezultiralo većom ponudom proizvoda i ulaganjem u finansijsku tehnologiju (PWC, 2018).[180]

Ova studija je imala za cilj da sprovede komparativnu analizu finansijskih performansi islamskih i konvencionalnih banaka iz regiona MENA. Posmatranjem finansijskih izvještaja banaka iz uzorka, za vremenski period od 2010. do 2019., nastoje se utvrditi efekti svjetske ekonomske krize na poslovne rezultate banaka, te kakav je njihov tempo oporavka u post-kriznom periodu. Empirijskom analizom se nastoji istražiti da li su islamske banke manje otporne na nestabilnosti u finansijskom sistemu u odnosu na konvencionalne banke. Komparativna analiza je sprovedena primjenom deskriptivne statistike, na osnovu relativne mjere disperzije – koeficijenta varijacije, koji za razliku od standardne devijacije predstavlja relativnu mjeru varijabiliteta.

Bilansni pokazatelji banaka koji su uzeti prilikom sprovođenja istraživanja su ukupna bilansna suma (aktiva), ukupni kapital banke (equity), stopa rasta aktive, ali i drugi finansijski indikatori koji ukazuju na likvidnost, profitabilnost, efikasnost i solventnost banaka. Analiza bilansnih pozicija je započeta komparacijom prosječnog koeficijenta varijacije ukupne bilansne sume (aktive) banaka iz uzorka. Dobijeni rezultat ukazuje da islamske banke u posmatranom periodu karakteriše neznatno veća varijacija aktive u odnosu na konvencionalne banke. Nešto veći razmjer u varijacijama postoji, kada je riječ o relativnom rastu aktive banaka. Primjećujemo da je ovaj koeficijent varijacije 1,13 puta veći kod islamskih banaka, što ukazuje da islamske banke u ovom periodu bilježe veće oscilacije godišnje stope rasta aktive.

Sposobnost upravljanja imovinom od strane menadžmenta banke je prikazana koeficijentom efikasnosti, koji predstavlja odnos operativnih prihoda i ukupne aktive. Visoka vrijednost ovog koeficijenta ukazuje na visoku produktivnost banke u generisanju profita. Obzirom da je vrijednost ovog pokazatelja prilikom obračuna manja kod islamskih banaka, evidentno je da su konvencionalne banke efikasnije u korišćenju sopstvene imovine.

Komparacija likvidnosti islamskih i konvencionalnih banaka u periodu nakon svjetske ekonomske krize je sprovedena stavljanjem u odnos neto zajma i ukupnih depozita. Nakon sprovedene kalkulacije se može vidjeti da je prosječni koeficijent varijacije odnosa neto zajmova i ukupnih depozita islamskih banaka veći u odnosu na prosječni koeficijent varijacije konvencionalnih banaka. Stoga, evidentno je da su konvencionalne banke u godinama nakon krize uspjele da održe veću stabilnost ovog indikatora. Sa druge strane, kada je riječ o

[179] Vidjeti: World Bank, 2017.
[180] Vidjeti: PWC, 2018.

solventnosti, vrijednost prosječnog koeficijenta varijacije odnosa duga i kapitala neznatno je veći kod islamskih banaka, u poređenju sa konvencionalnim bankama. Prema tome, rezultati analize ukazuju da su konvencionalne banke zabilježile veću stabilnost pokazatelja solventnosti.

Prosječan koeficijent varijacije odnosa operativnih troškova i operativnih prihoda predstavlja indikator koji ukazuje na sposobnost banke da iz sopstvenih prihoda generiše profit. Vrijednost ovog pokazatelja ukazuje da su islamske banke imale veći varijabilitet operativne efikasnosti u odnosu na konvencionalne banke, u posmatranom vremenskom periodu.

Finansijski koeficijent koji pokazuje koliko je banka profitabilna u odnosu na ukupnu imovinu sa kojim raspolaže, predstavlja prinos na imovinu – ROA. Rezultati nakon sprovedene analize ukazuju da se prosječni koeficijenti varijacije prinosa na aktivu islamskih i konvencionalnih banaka neznatno razlikuju. Naime, islamske banke iz uzorka su imale nešto manji varijabilitet prinosa na aktivu, što ukazuje da su iste bile uspješnije u očuvanju profitabilnosti u godinama nakon svjetske ekonomske krize u odnosu na konvencionalne banke.

Poslednji finansijski indikator koji je analiziran u radu predstavlja adekvatnost kapitala, koji predstavlja odnos kapitala koji je definisan po bazelskim sporazumima i rizikom ponderisane aktive. Obzirom da je vrijednost ovog pokazatelja veća kod islamskih banaka iz uzorka, da se zaključiti da su konvencionalne banke nakon finansijskog sloma tokom 2007-2008. uspjele da konsoliduju svoje poslovanje kao i da se, održavanjem kapitala na odgovarajućem nivou, u velikoj mjeri zaštite od rizika i očekivanih gubitaka.

Nakon sprovedene analize odabranih bilansnih pozicija i na osnovu dobijenih rezultata, došli smo do zaključka da prihvatamo prvu hipotezu rada, kojom se tvrdi da islamske banke karakteriše veća volatilnost bilansnih pozicija u odnosu na konvencionalne banke.

Ispitivanjem efekata globalne finansijske krize na bankarski sektor u regionu MENA je otkriveno da su konvencionalne banke imale veće posljedice u odnosu na islamske. Ovo sugeriše na to da su konvencionalne banke podložnije finansijskoj nestabilnosti. Međutim, protekom vremena primjećujemo da konvencionalne banke bilježe stabilizaciju poslovanja, što kao rezultat toga imamo manju volatilnost određenih finansijskih pokazatelja.

IV ANALIZA UTICAJA VARIJACIJE DIVERSIFIKOVANOG KREDITNOG PORTFOLIA ISLAMSKE BANKE NA VOLATILNOST NJENE PROFITABILNOSTI

1. Pregled literature iz hipotetičkog slučaja

U proteklom periodu odrađeno je mnogo studija kojima se nastoji ukazati na učinak bankarskog sektora, obzirom da su doživjeli značajne promjene, naročito u poslednjih desetak godina. Ovaj vremenski period karakterišu reforme u bankarskom sektoru nakon globalne ekonomske krize koja je zadesila svijet 2007., kao i pojava digitalne transformacije i uvođenja elektronskog bankarstva. Posebnu zainteresovanost za rezultate bankarskog sektora, tj. profitabilnost banaka iskazuju akcionari, direktori, menadžeri. Ona utiče na stabilnost banaka i poboljšava performanse. Učinak banaka takođe posredno utiče na odluke deponenata o ulaganju svojih sredstava u banci u vidu depozita, ili njihovog povlačenja u potpunosti. Promjene na globalnom nivou su se različito reflektovale na islamske i konvencionalne banke, obzirom da islamske banke imaju drugačiju regulatornu strukturu, da posluju u skladu sa principima islama, kao i da imaju različitu strukturu finansiranja i aktivnosti. U literaturi postoje različiti zaključci analize finansijskih performansi islamskih i konvencionalnih banaka.

Model islamskog bankarstva je proučavao veliki broj autora, prilikom čega su između ostalog nastojali da utvrde ukupan efekat načina finansiranja na profitabilnost banaka. Za razliku od konvencionalnih banaka, koje svoje poslovanje zasnivaju na kamati kao cijeni novca, islamske banke u segmentu finansiranja koriste nekoliko osnovnih modela koji moraju biti u skladu sa principima Šerijata. Finansiranje koje omogućavaju islamske banke se može podijeliti u dvije velike kategorije. Prvu kategoriju modela finansiranja čine *mušaraka* i *mudaraba*, koje se zasnivaju na podjeli profita i gubitka. Drugu kategoriju modela finansiranja čine *murabaha, idžara, salem* i *istisna*, koje se zasnivaju na principu podjele profita. Prema mišljenju nekih autora, finansiranje koje se obavlja u skladu sa islamskim principima, u krajnosti može značajno da utiče na unapređenje ekonomskog razvoja društva (Hassan & Aliyu, 2018; Gheeraert, 2014; Pesendorfer & Lehner, 2016).[181]

Učinak islamskih banaka, prema mišljenju velikog broja autora, zavisi prije svega od načina finansiranja, a potom i od niza drugih faktora. Prema mišljenjima Bukhari i Qudos-a (2012)[182], profitabilnost islamskih banaka primarno zavisi od načina finansiranja, a potom i od sposobnosti menadžmenta banaka, koja se mjeri strategijom upravljanja troškovima (operativna efikasnost) i strategijom preuzimanja rizika. Nešto drugačiji stav je imao Alzoubi (2018)[183], koji je sproveo empirijsku analizu na uzorku od 42 islamske banke koje pripadaju MENA regionu. Rezultati do kojih je došao autor nakon sprovedenog istraživanja ukazuju da na profitabilnost banaka pozitivan i značajan uticaj imaju veličina banke, odnos kapitalizacije i nivo depozita.

Volatilnost profitabilnosti islamskih i konvencionalnih banaka u vremenskom periodu od 2007. do 2013. analizirali su Yanikkaya i drugi (2018)[184]. Njihova studija ukazuje da islamske banke imaju složenu prirodu, te da ih samim tim karakteriše različita dinamika profitabilnosti u odnosu na konvencionalne banke. Detaljnom analizom modela finansiranja, autori su došli do zaključka da investicioni ugovori, koji se zasnivaju na raspodjeli profita i gubitka, znatno više doprinose povećanju profitabilnosti kao i podjeli rizika u odnosu na drugu kategoriju modela finansiranja.

Modele finansiranja i njihov uticaj na profitabilnost islamskih banaka su proučavali Kuppusamy sa saradnicima (2010)[185], kao i Ratnasari I Ryandono (2012)[186]. Nakon

[181]Vidjeti: Hassan, Aliyu, 2018; Gheeraert, 2014; Pasendorfer, Lehner, 2016.
[182]Detaljnije: Bukhari, Qudos, 2012: str. 1037-1058.
[183]Opširnije: Alzoubi, 2018.
[184]Detaljnije: Yanikkaya, 2018.
[185]Opširnije: Kuppusamy, i ostali, 2010: str. 35-48.
[186]Detaljnije: Ratnasari, Ryandono, 2012.

sprovedenih istraživanja autori su došli do identičnih rezultata. Naime, oni ukazuju da korišćenje finansijskih ugovora koji se zasnivaju na kapitalu utiče na porast profitabilnosti u islamskom bankarstvu. Pored navedenih autora, istraživanje uticaja modela finansiranja koji se zasnivaju na podjeli dobiti i gubitka, bavio se Muda i drugi (2013)[187]. Rezultati njihovog istraživanja pokazuju da investicioni ugovori poboljšavaju profitabilnost islamskih banaka, odnosno stvaraju vrijednost za njihove akcionare.

Efekat modela finansiranja na profitabilnost islamskih banaka i kreditni rizik, ispitivao je Abusharbeh (2014)[188]. Studija se odnosila na islamske banke iz Indonezije, za vremenski period od 2008. do 2013. Rezultati, do kojih je došao autor, pokazuju da su modeli finansiranja zasnovani na kapitalu imali značajan uticaj na kreditni rizik koji se mjeri nenaplativim kreditima. Kreditni rizici za banku predstavljaju gubitke, ukoliko klijent (preduzetnik) nije u predviđenom roku izmirio svoje obaveze. Takođe, autor poziva na opreznost u situacijama kada se koriste ovi modeli finansiranja, kako bi se u krajnosti poboljšala profitabilnost. Pored navedenog, Abusharbeh u ovoj studiji pravi komparaciju između modela finansiranja i ukazuje da *murabaha* i drugi načini finansiranja, koji se zasnivaju na dugu, imaju relativno niži kreditni rizik što generiše visoku dobit za islamske banke, u odnosu na *mušaraka* i *mudaraba* modele finansiranja.

U literaturi postoje različiti stavovi kada je riječ o kvalitetu izdatih zajmova i njihovom uticaju na finansijske performanse. Prema riječima Capraru i Ihnatov-a (2014)[189], kvalitet izdatih zajmova je identifikovan kao izuzetno bitan faktor koji utiče na finansijske performanse banaka. Istraživanje koje je sprovedeno od strane ovih autora ukazuje da povećanje izdatih zajmova povećava rizik, što utiče na nestabilnost bankarskog sektora. Do drugačijih rezultata prilikom istraživanja su došli Chronopoulos sa saradnicima (2015), kao i Lui i Zhang (2009)[190], koji tvrde da veći broj izdatih zajmova utiče na povećanje profitabilnosti banaka.

Među autorima koji su se bavili ovom temom je i Bashir (2000)[191]. On je istraživao učinak 14 islamskih banaka, koje se nalaze u zemljama Bliskog Istoka, u vremenskom periodu od 1993. do 1998. Cilj ove studije je predstavljao ispitivanje uticaja internih faktora banke na njenu profitabilnost. Rezultati do kojih je došao autor, nakon sprovedenog istraživanja, ukazuju da su kapital i modeli finansiranja u snažnoj i pozitivnoj vezi sa profitabilnošću. Prema njegovom mišljenju, uticaj kreditnog portfelja je značajno pozitivno povezan sa profitabilnošću banaka. Porast zajmova i kapitala utiče na porast profitabilnosti. Identične rezultate pokazala je empirijska analiza koju su sproveli Bashir i Hassan (2004)[192], prilikom čega su proučavali determinante profitabilnosti islamskog bankarstva. Koristeći podatke na nivou banaka, studija pokazuje pokazatelje učinka 43 islamske banke širom svijeta, za vremenski period od 1994. do 2001. godine. Generalno posmatrano, njihova analiza determinanti profitabilnosti islamskih banaka potvrđuje prethodna otkrića. Rezultati njihovog istraživanja ukazuju da islamske banke imaju bolji odnos kapitala i aktive, u odnosu na tradicionalne banke, što znači da su islamske banke bolje kapitalizovane. Kada je riječ o odnosu kapitala i profitabilnosti, autori zaključuju da profitabilnost raste sa porastom kapitala protekom vremena. Takođe, autori ističu negativnu vezu između zajmova i profitabilnosti.

Uticaj modela finansiranja na profitabilnost islamskih banaka i ispitivanje njihove isplativnosti proučavali su Diamond i Ryan (2001)[193]. Kada je riječ o *mušaraka* i *mudaraba*

[187]Izvor: Muda, i ostali, 2013.
[188]Vidjeti: Abusharbeh, 2014.
[189]Opširnije: Căpraru, Ihnatov, 2014: str. 587-591.
[190] Detaljnije: Chronopoulos, Liu, McMillan, Wilson, 2015: str. 426-443.; Lin, Zhang, 2009: str. 20-29.
[191]Opširnije: Bashir, 2000.
[192]Detaljnije: Bashir, Hassan, 2003: str. 16-18.
[193]Vidjeti: Diamond, Ryan, 2001: str. 287-327.

ugovorima finansiranja, prema mišljenju autora, u cilju minimiziranja tržišnog i kreditnog rizika, preduzetnik se prema kapitalu banke i zajedničkom projektu mora ophoditi izuzetno odgovorno. Banka, kao finansijer projekta, sa druge strane, mora da se fokusira na investiciju, kako bi se novčana sredstva u potpunosti usmjerila na najproduktivnije projekte, što bi u krajnosti rezultiralo povećanju profitabilnosti. Teoretski se smatra da su modeli finansiranja, koji se zasnivaju na podjeli dobiti i gubitka (*mušaraka* i *mudaraba*), znatno skuplji u odnosu na drugu kategoriju modela finansiranja, koji se zasnivaju na dugu. U tom kontekstu, Haron i saradnici (1997)[194] su utvrdili da su kratkoročni ugovori finansiranja, poput *murabahe*, za islamsko bankarstvo mnogo isplativiji i manje rizičniji u poređenju sa investicionim ugovorima finansiranja. Takođe, rezultati istraživanja Peter-a (1999)[195] ukazuju da *murabaha* model finansiranja i stepen rizika koji banka prihvata imaju vitalni uticaj na nivo profitabilnosti islamskih banaka.

Komparaciju islamskih i konvencionalnih banaka, sa aspekta likvidnosti i rizika, u MENA regionu, vršili su Ghenini, Chaibi i Omri (2017).[196] U svom istraživanju, oni ukazuju na važnost načina finansiranja u bankarstvu, na uzorku od 49 banaka, u periodu od 2006. do 2013. Prema njihovim riječima, islamske banke su period globalne ekonomske krize znatno uspješnije prevazišle u odnosu na konvencionalne banke, upravo zbog načina finansiranja koji je njima svojstven. Neislamske banke, koje posluju po tradicionalnim principima, doživjele su ozbiljne neuspjehe i nestabilnosti kreditnog rizika i likvidnosti tokom 2007-2008., što je izazvalo krhkost čitavog tradicionalnog bankarskog sistema.

Uticaj diversifikacije imovine na finansijske performanse banaka koje svoje poslovanje obavljaju u Indoneziji, Pakistanu i Maleziji, ispitivali su Chen i drugi (2018)[197], na osnovu podataka prikupljenih za vremenski period od 2006. do 2012. Rezultati do kojih su došli nakon odrađene analize, ukazuju da diversifikacija imovine i veličina banke pozitivno utiču na profitabilnost.

Uticaj determinanti profitabilnosti bankarskog sektora u Ujedinjenim Arapskim Emiratima (UAE) ispitivali su Tabash, Yahya i Akhtar (2017)[198] koristeći uzorak od 14 konvencionalnih i 5 islamskih banaka, u vremenskom periodu od 2006. do 2009. Istraživanja su sproveli koristeći t-test i regresionu analizu gdje je zavisnu varijablu predstavljao prinos na imovinu (ROA), kao pokazatelj rentabilnosti. Zaključak do koga su došli ovi autori jeste da islamske banke imaju prednost u odnosu na konvencionalne banke u pogledu veličine banke, likvidnosti i efikasnosti poslovanja, dok su sa druge strane konvencionalne banke bolje u pogledu adekvatnosti kapitala i imaju manji finansijski rizik. Takođe, na osnovu sprovedene empirijske analize, autori ukazuju da ne postoji značajna razlika između profitabilnosti islamskih i konvencionalnih banaka u posmatranom vremenskom periodu.

Svakako, postoje istraživački radovi koji su prikazali drugačije rezultate, prilikom ispitivanja efekata načina finansiranja i drugih faktora na profitabilnost islamskih banaka. Učinak islamskih i konvencionalnih banaka u Maleziji ispitivali su Rosly i Bakar (2003)[199], prilikom čega su koristili osnovne finansijske pokazatelje, kao što su prinos na imovinu, kvalitet imovine i pokazatelje ulaganja. Rezultati, do kojih su došli autori nakon sprovedenog istraživanja, ukazuju da islamske banke imaju veći prinos na imovinu, dok se konvencionalne banke smatraju efikasnijim zbog njihovih ekonomija.

[194]Opširnije: Haron, Shanmugan, Doran, 1997.
[195]Izvor: Peter, 1999.
[196]Detaljnije: Ghenimi, Chaibi, Omri, 2017: str. 238-248.
[197]Opširnije: Chen, i ostali, 2018.
[198] Vidjeti: Tabash, Yahya, Akhtar, 2017: str. 39.
[199]Detaljnije: Rosly, Bakar, 2003.

2. Podaci i metodologija istraživanja

Konvencionalne banke svoje poslovanje zasnivaju na plasiranju finansijskih sredstava u vidu kredita uz određenu kamatnu stopu, što za njih predstavlja siguran izvor prihoda uz vrlo nizak nivo rizika. Sa druge strane, islamske banke koriste finansijske aranžmane koji su u skladu sa principima Šerijata, te je stoga njima zabranjeno sticanje profita putem kamate, što implicira veći stepen rizika. Bez obzira na dugu istoriju tradicionalnog bankarstva, islamski model poslovanja je ostvario znatno bolje rezultate u periodu svjetske ekonomske krize, što je privuklo pažnju velikog broja ekonomista, koji upravo ukazuju na prednosti islamskog modela poslovanja. Jednu od prednosti islamskih banaka svakako predstavljaju diversifikovani modeli finansiranja, koji uključuju razne ekonomske aktivnosti kao što su trgovina, učestvovanje u investiranju (aktivno i pasivno), avansiranje, davanje u zakup određenih proizvoda, naručena proizvodnja, što nije slučaj u konvencionalnom bankarstvu. Kreiranje raznih finansijskih instrumenata u islamskom bankarstvu je podstaknuto zabranom upotrebe kamate kao cijene novca u poslovanju, čime se pruža mogućnost klijentima banke da ostvare profit na nekamatnim osnovama.

Sve češća tema u literaturi iz oblasti islamskog bankarstva predstavlja uticaj modela finansiranja na uspješnost poslovanja islamskih banaka, a samim tim i njenu profitabilnost. Iz tog razloga formulisana je druga hipoteza, koja glasi: Postoji pozitivan odnos između varijacije diversifikovanog kreditnog portfolia islamske banke i volatilnosti njene profitabilnosti. Ovom hipotezom se nastoji utvrditi da li diversifikovani kreditni portfolio islamskih banaka direktno utiče na volatilnost njene profitabilnosti.

Empirijsko istraživanje se sprovodi na osnovu podataka koji su prikupljeni iz godišnjih finansijskih izvještaja banaka iz uzorka za period od deset godina, tačnije za period od 2010. do 2019. Banke koje su korišćene u ovom radu, njih dvadeset, smatraju se izuzetno važnim zbog njihovog mogućeg uticaja na stabilnost čitavog ekonomskog sistema. Izvori statističkih podataka su sekundarni (eksterni), obzirom da se odnose na javne (dostupne) podatke, koji su prikupljeni za svaku banku pojedinačno iz konsolidovanih bilansa, koji se dostavljaju akcionarima banaka neposredno prije održavanja skupštine akcionara. Na samom početku istraživanja, ideja je bila da se obuhvati duži vremenski period koji bi uključivao godine globalne ekonomske krize, međutim, zbog nedostupnosti podataka za neke od banaka, odlučili smo se za kraći vremenski period – od deset godina. Ovim istraživanjem je obuhvaćen interval nakon globalne ekonomske krize, kako bi se prikazali njeni efekti na bankarski sektor u zemljama regiona MENA.

Na samom početku istraživanja je neophodno definisanti varijable modela. Indikator koji je najčešće zastupljen u istraživačkim radovima i koji ukazuje na performanse banaka, predstavlja prinos na imovinu – ROA, koji se mjeri kao količnik neto profita banke i ukupne imovine na kraju obračunskog perioda. Ovaj pokazatelj prikazuje profitni potencijal banke i ukazuje na sposobnost banke da od raspoložive ukupne imovine generiše profit. Obzirom da ovaj pokazatelj nije mjera profitabilnosti banke koja je u skladu sa rizikom, u ovom radu će se istraživati kako diversifikovani kreditni portfolio banke utiče na volatilnost prinosa na ukupnu aktivu (imovinu). Zavisnu varijablu studije predstavlja koeficijent varijacije prinosa na aktivu, koji se koristi kao mjera volatilnosti prinosa na aktivu (ROA). U istraživanju se koristi panel podataka. Takođe, važno je istaći da za svaku banku iz uzorka postoji jedan koeficijent varijacije u periodu. Koeficijent varijacije koji predstavlja zavisnu varijablu modela (CV_ROA), koja se izračunava tako što se stavi u odnos standardna devijacija profitabilnosti (mjerena prinosom na aktivu) za svaku banku iz uzorka pojedinačno i aritmetička sredina za posmatrani vremenski period od 2010. do 2019. Nezavisna varijabla modela je predstavljena koeficijentom varijacije racia diversifikacije (CV_RD), koji ukazuje na intezitet kredita. Ovaj indikator se mjeri kao odnos diversifikovanog kreditnog portfolia banke i ukupne aktive

banke. Pored navedenih varijabli, u radu se koriste i tri kontolne varijable: racio adekvatnosti kapitala, koji predstavlja odnos primarnog i sekundarnog kapitala banke (*Tier one capital i Tier two capital)* i rizikom ponderisane aktive, koeficijent varijacije finansijskog rizika za dati period, koji prikazuje procenat ukupne imovine banke koja je obezbijeđena kroz obaveze (CV_FR) i koeficijent varijacije odnosa operativnih troškova i operativnih prihoda, koji ukazuje na operativnu efikasnost banke (CV_OE).

Prije svega, moglo se utvrditi da zavisna varijabla modela nema normalan raspored, već je asimetrična na desnoj strani. Obzirom da nije ispunjena pretpostavka normalnosti zavisne varijable, metod najmanjih kvadrata se nije mogao primijeniti za ocjenu ovog modela. Testiranje normalnosti rasporeda zavisne varijable se može vidjeti na grafiku 9, gdje je jasno prikazana vrijednost Žark-Bera test statistike i njene pripadajuće vjerovatnoće. U ovom slučaju se odbacuje nulta hipoteza, koja ukazuje da ova serija ima normalan raspored, s obzirom da pripadajuća vjerovatnoća iznosi manje od 10%, što ukazuje da odbacivanjem nulte hipoteze pravimo malu grešku.

Grafik 9: Histogram koeficijenta varijacije prinosa na aktivu

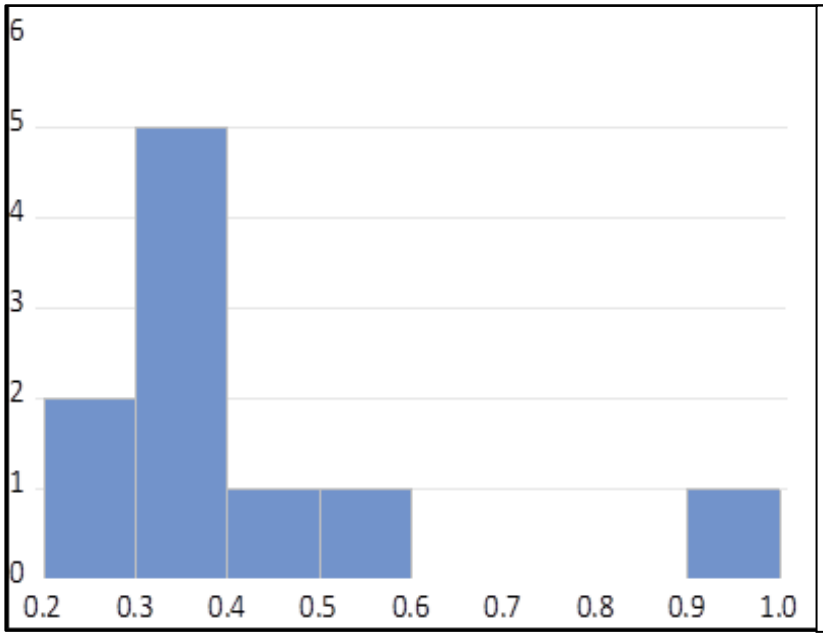

Aritmetička sredina	0.423117
Medijana	0.335781
Maksimum	0.936877
Minimum	0.276830
Standardna devijacija	0.204601
Iskrivljenost distrib.	1.787203
Spljoštenost distrib.	5.042672
Žark-Bera	7.062038
Vjerovatnoća	0.029275

Izvor: Kalkulacija autora

U cilju prevazilaženja ovog problema, izvršena je logaritamska transformacija koeficijenta varijacije prinosa na aktivu (ROA). Dobijeni rezultati nakon odrađene logaritamske transformacije su prikazani na sledećem grafiku (grafik 10).

Grafik 10: Histogram logaritamske transformacije koeficijenta varijacije prinosa na aktivu

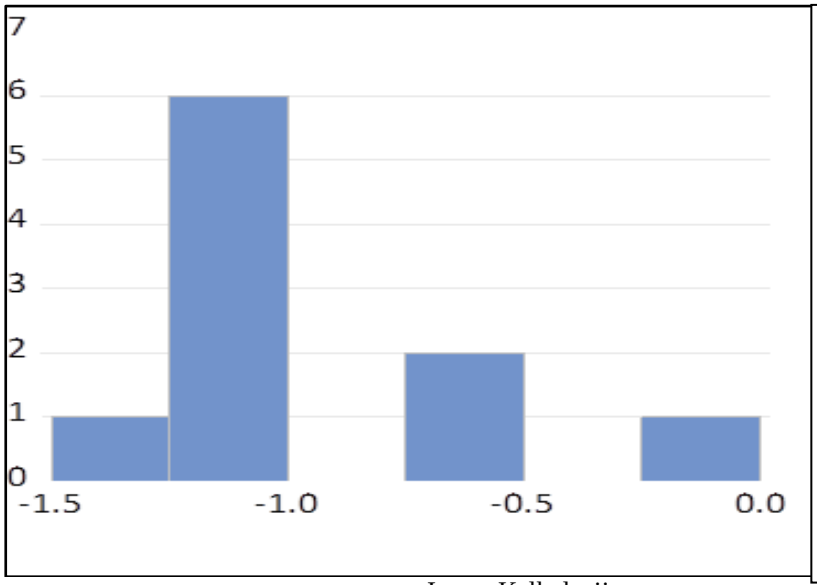

Aritmetička sredina	-0.937348
Medijana	- 1.091364
Maksimum	-0.065204
Minimum	-1.284351
Standardna devijacija	0.384227
Iskrivljenost distrib.	1.329261
Spljoštenost distrib.	3.596123
Žark-Bera	3.092958
Vjerovatnoća	0.212997

Izvor: Kalkulacija autora

Grafik 10 prikazuje da je vrijednost Žark-Bera test statistike i njene pripadajuće vjerovatnoće na zadovoljavajućem nivou. Stoga, možemo zaključiti da je logaritamskom transformacijom postignuto da zavisna varijabla modela ima normalan raspored, kako bi se ispunio neophodan uslov za primjenu linearne regresije. Takođe, na isti način je sprovedeno ispitivanje normalnog rasporeda ostalih varijabli u modelu.

Pregled varijabli koje su korišćene u ovom radu, dat je u sledećoj tabeli (tabela 6).

Tabela 6: Pregled varijabli korišćenih u istraživanju

Vrsta varijable	Naziv varijable	Naziv i značenje varijable
Zavisna varijabla	Log (CV_ROA)	Logaritamska transformacija koeficijenta varijacije prinosa na aktivu. Ovaj indikator predstavlja odnos neto profita i ukupne aktive banke na kraju obračunskog perioda.
Nezavisna varijabla	CV_RD	Koeficijent varijacije racia diversifikacije. Ovaj indikator se mjeri kao prosječno učešće diversifikovanog kreditnog portfolia banke u ukupnoj aktivi.
Kontrolne varijable	CAR	Racio adekvatnosti kapitala, koji predstavlja odnos primarnog i sekundarnog kapitala banke (*tier one capital + tier two capital*) i rizikom ponderisane aktive (*risk weighted assets*).
	CV_FR	Koficijent varijacije finansijskog rizika, koji predstavlja odnos duga i ukupne aktive. Ovaj pokazatelj ukazuje na procenat ukupne imovine banke, koja je obezbijeđena kroz obaveze.

Nastavak tabele na sledećoj strani (str. 77)

Nastavak tabele sa strane 76.

	CV_OE	Koeficijent varijacije operativne efikasnosti, koja predstavlja odnos operativnih troškova i operativnih prihoda.

Izvor: Kalkulacija autora

U svrhu testiranja druge hipoteze koristi se linearni regresioni model, koji mjeri uticaj nivoa učešća kreditnog portfolia u ukupnoj aktivi banaka i volatilnosti njene profitabilnosti. U cilju analiziranja i testiranja ovog odnosa koristimo ekonometrijski metod, metod najmanjih kvadrata. Za ocjenu linearnog regresionog modela, u ovom radu je korišćen alat pod nazivom *Eviews*, verzija 11., koji predstavlja najpoznatiji softver za analizu ekonometrijskih i statističkih podataka.

3. Regresiona analiza

Nakon izvršenih logaritamskih transformacija i utvrđivanja normalnosti varijabli modela, testiranje hipoteze je sprovedeno primjenom metode najmanjih kvadrata za ocjenjivanje sledećeg modela:

$$Log(CV_ROA)=C+CV_RD+CAR+CV_FR+CV_OE$$

Rezultati regresije predstavljeni su u tabeli 7.

Tabela 7: Rezultati regresije

Zavisna varijabla: LOG_CV_ROA
Metod: najmanjih kvadrata
Uzorak: 2010 - 2019
Uključeno posmatranje: 10 opservacija

Varijable	Koeficijent	Stand. greška	t-statistika	Vjerovatnoća
C	-9.386852	1.872815	-5.012161	0.0041
CV_RD	8.501091	4.172195	2.037558	0.0972
CAR	0.160214	0.025358	6.319013	0.0015
CV_FR	5.365474	1.026610	5.226399	0.0034
CV_OE	2.232458	1.393407	1.602157	0.1700

Koeficijent determinacije	0.973260
Prilagođeni koeficijent determinacije	0.951868
F-statistika	45.49626
Vjerovatnoća (F-statistike)	0.000401
Darbin-Votson statistika	2.808099

Izvor: Kalkulacija autora

Na samom početku je neophodno utvrditi znak parametara koji su korišćeni u modelu, te njihovu pripadajuću vjerovatnoću. Rezultati regresije ukazuju da su svi parametri (nezavisna varijabla i tri kontrolne varijable), pozitivno korelisani sa zavisnom varijablom.

Posmatrajući varijable i njihove pripadajuće vjerovatnoće, možemo zaključiti da su CAR i CV_FR statistički značajne na nivou značajnosti od 1%, dok je nezavisna varijabla CV_RD statistički značajna na nivou značajnosti od 10%. Kontrolna varijabla CV_OE se nalazi na samoj granici statističke značajnosti, pri riziku greške od 10%.

Sveukupna značajnost modela je ispitana uz pomoć F statistike. Vrijednosti F-testa i njegove pripadajuće vjerovatnoće ukazuju na značaj regresionog modela. Polazna hipoteza F-statistike govori da su svi regresioni koeficijenti jednaki nuli. Posmatranjem vjerovatnoće F-statistike, zaključujemo da su svi regresioni koeficijenti jednaki nuli, pa samim tim odbacujemo nultu hipotezu uz rizik greške od 1%. Ocijenjeni model je statistički značajan. Takođe, vrijednost koeficijenta determinacije R^2 je na zadovoljavajućem nivou, budući da parametri u modelu objašnjavaju čak 97% varijacije zavisne varijable.

U cilju provjeravanja kvaliteta postavljenog modela, sproveli smo određene testove. Prvi u nizu se odnosi na ispitivanje autokorelacije, sa ciljem dokazivanja da su slučajne greške u raznim opservacijama međusobno nezavisne, odnosno da je korelacija slučajnih grešaka za različite opservacije jednaka nuli.[200] Za utvrđivanje postojanja problema heteroskedastičnosti slučajne greške, u osnovi postoje dva načina, primjenom neformalnih metoda (grafika) i formalnih metoda (testova). Ispitivanje autokorelacije u ovom radu je sprovedeno primjenom neformalne metode i dva testa, Darbin-Votson i Brojš-Godfri testiranje serijske korelacije. U nastavku rada je prikazan neformalni metod ispitivanja autokorelacije (grafik 11).

Grafik 11: Neformalni model ispitivanja autokorelacije

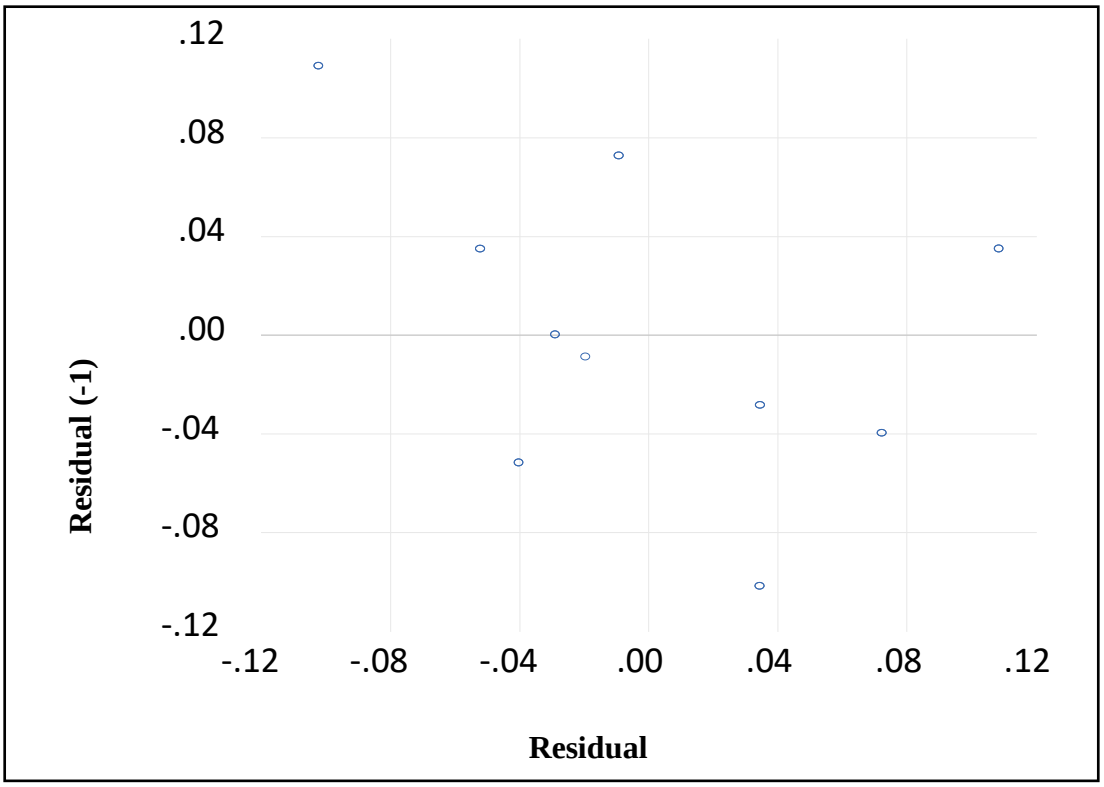

Izvor: Kalkulacija autora

[200]Kada ova pretpostavka ne bi bila ispunjena, greške u modelu bi bile međusobno zavisne i tada bi se javila serijska korelacija grešaka. U tom slučaju bi ocjene bile netačne i neefikasne.

Kao što se može vidjeti na grafiku 11, vrijednosti (tačkice) su prikazane u sva četiri kvadranta, te stoga primjenom grafičke metode možemo zaključiti da u modelu ne postoji autokorelacija. Do istog rezultata smo stigli i primjenom Darbin-Votson statistike, koja iznosi 2,808398[201].

Poslednji test koji smo sproveli u cilju ispitavanja autokorelacije predstavlja Brojš-Godfri testiranje serijske korelacije, koja je prikazana u tabeli 8. Riječ je o testu koji spada u grupu testova Langranžovog multiplikatora.

Tabela 8: Brojš-Godfri test

Brojš-Godfri test serijske korelacije Hulta hipoteza: Ne postoji problem autokorelacije			
F-statistika	0.640194	Vjerovatnoća F(2,3)	0.5868
Opservacije * koef. determinacije	2.991291	Vjerov. Hi-kvadrat test(2)	0.2241
Zavisna varijabla: Rezidual Metod: najmanjih kvadrata Uzorak: 2010-2019 Uključeno posmatranje: 10 opservacija			
Varijable	Koeficijent	Stand. greška	t-statistika	Vjerovatnoća
C	-0.469144	2.065770	-0.227104	0.8349
CV_RD	1.130479	4.619180	0.244736	0.8224
CAR	0.004120	0.027895	0.147697	0.8920
CV_FR	-0.062071	1.133126	-0.054779	0.9598
CV_OE	0.278231	1.526363	0.182284	0.8670
RESID (-1)	-0.614446	0.554385	-1.108339	0.3486
RESID (-2)	0.377605	0.551800	-0.684315	0.5429
Koeficijent determinacije			0.299129	
Prilagođeni koeficijent determinacije			-1.102613	
F-statistika			0.213398	
Vjerovatnoća (F-statistike)			0.948470	
Darbin-Votson statistika			2.030651	

Izvor: Kalkulacija autora

Nakon sprovedenog Brojš-Godfri testa serijske korelacije, gdje vjerovatnoća Hi-kvadrat testa (2) iznosi 0,2241, uz nivo značajnosti od 5% prihvatamo nultu hipotezu i zaključujemo da u modelu ne postoji problem autokorelacije.

Drugi test koji je sproveden u cilju provjeravanja kvaliteta modela predstavlja heteroskedastičnost, kao još jedan problem koji se javlja u situaciji kada jedna od pretpostavki o stohastičnom članu modela nije ispunjena. Naime, greške su heteroskedastične ukoliko je varijansa slučajne greške modela konstantna veličina na čitavom uzorku. Ispitivanje heteroskedastičnosti je sprovedeno primjenom Brojš-Pagan-Godfri testa, a rezultati su prikazani u narednoj tabeli (tabela 9).

[201]Za broj opservacija i broj paramentara uz nezavisne varijable u ovom modelu, donja granica za ovaj test bi iznosila 0,38, a gornja 2,41, uz nivo značajnosti od 5%.

Tabela 9: Brojš-Pagan-Godfri test

Test Heteroskedastičnosti: Brojš-Pagan-Godfri
Nulta hipoteza: Homoskedastičnost

F-statistika	1.565451	Vjerovatnoća F(4,5)	0.3139
Opservacije * koef. deter.	5.560214	Vjerovatnoća Hi-kvadrat testa (4)	0.2345
Skalirano objašnjenje	0.904724	Vjerovatnoća Hi-kvadrat testa (4)	0.9239

Zavisna varijabla: RESID^2
Metod: najmanjih kvadrata
Uzorak: 2010 2019
Uključeno posmatranje: 10

Varijabla	Koeficijent	Stand. greška	t-Statistika	Vjerovatnoća
C	-0.148762	0.084831	-1.753637	0.1399
CV_RD	0.409409	0.188983	2.166380	0.0825
CAR	0.000237	0.001149	0.206497	0.8445
CV_FR	-0.011799	0.046501	-0.253734	0.8098
CV_OE	0.103084	0.063116	1.633263	0.1633

Koeficijent	0.556021
Prilagođeni Koeficijent determinacije	0.200839
F-statistika	1.565451
Vjerovatnoća (F-statistike)	0.313915
Darbin-Votson statistika	2.045117

Izvor: Kalkulacija autora

Na osnovu sprovedenog testa uz rizik greške od 5%, ne možemo odbaciti polaznu hipotezu, te zaključujemo da u modelu ne postoji problem heteroskedastičnosti. Takođe, dijagnoza regresionog modela, koja je data u nastavku rada prikazuje identičan zaključak (grafik 12).

Grafik 12: Dijagnoza regresionog modela

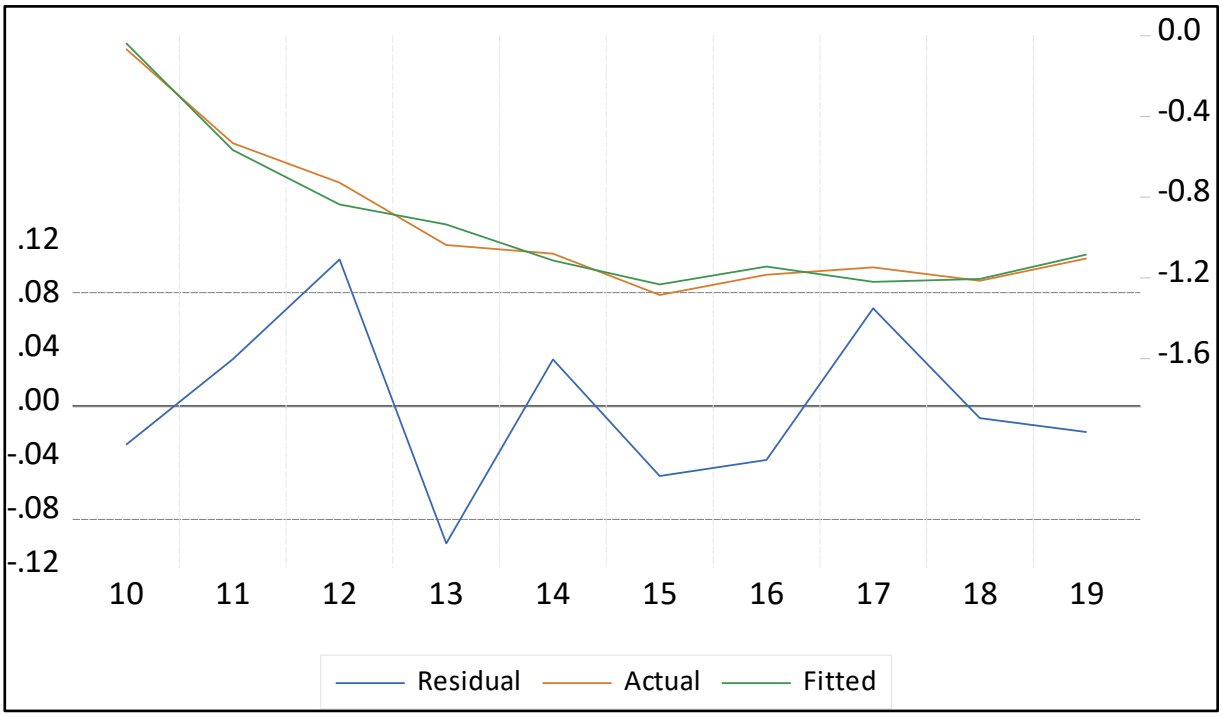

Izvor: Kalkulacija autora

Na prethodnom grafiku možemo vidjeti kretanje stvarne i modelom predviđene vrijednosti zavisne varijable, kao i kretanje reziduala u posmatranom vremenskom periodu.

Test normalnosti reziduala predstavlja treći u nizu sprovedenih testova, u cilju ispitivanja kvaliteta modela. Ovim testiranjem se želi utvrditi da li distribucija grešaka ima normalan raspored, zato što odstupanje reziduala od normalnosti ukazuje na pogrešnu specifikaciju. U slučaju normalnog rasporeda bio bi zadovoljen uslov da predstavljeni rezultati imaju najveću moguću vjerodostojnost. Na osnovu Žark-Bera statistike i pripadajuće vjerovatnoće od 0,86, možemo zaključiti da reziduale karakteriše normalna raspodjela, uz rizik greške od 5%, te stoga prihvatamo polaznu hipotezu. Rezultati sprovedenog testa su prikazani na sledećem histogramu slučajnih grešaka (grafik 13).

Grafik 13: Histogram slučajnih grešaka

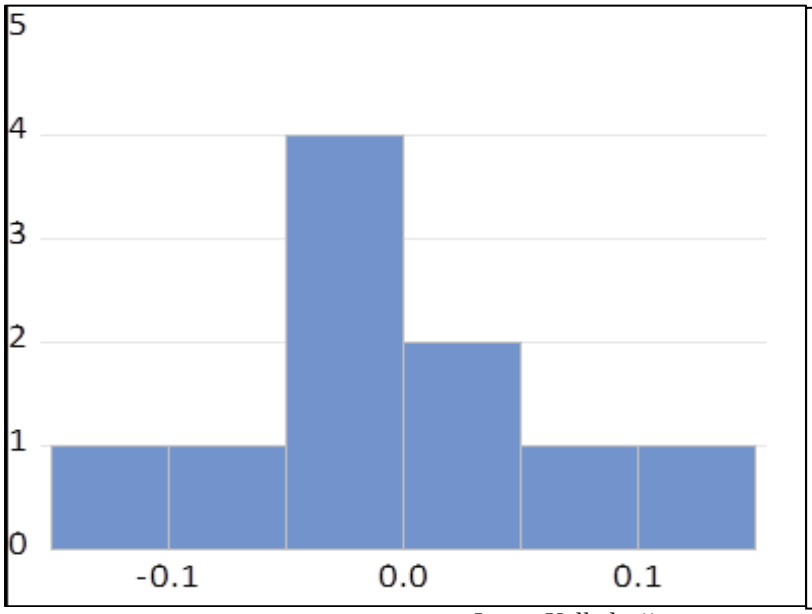

Serija: Reziduali
Uzorak: 2010-2019
Opservacije: 10

Aritmetička sredina	-8.24e-16
Medijana	-0.014172
Maksimum	0.108926
Minimum	-0.102013
Standardna devijacija	0.062818
Iskrivljenost distrib.	0.217809
Spljoštenost distrib.	2.301711
Žark-Bera	0.282238
Vjerovatnoća	0.868386

Izvor: Kalkulacija autora

Poslednji test linearnog regresionog modela koji je sproveden je test multikolinearnosti, koji ukazuje na međuzavisnost između nezavisnih varijabli. Ona se javlja kao problem snažne linearne zavisnosti između regresora, što ukazuje da nezavisne promjenljive svojim varijacijama znatno više utiču jedna na drugu, nego na zavisnu promjenljivu. Rezultati su prikazani u tabeli 10.

Tabela 10: Faktori inflacije varijanse

Faktori inflacije varijanse
Uzorak: 2010 - 2019
Uključeno posmatranje: 10 opservacija

Varijable	Koeficijent varijanse	Necentrirane vrijednosti faktora inflacije varijanse	Centrirane vrijednosti faktora inflacije varijanse
C	3.5060557	4936.0245	
CV_RD	17.400360	2058.9386	7.4373875
CAR	0.0006427	322.36205	1.7083164
CV_FR	1.0535132	258.92600	2.4340299
CV_OE	1.9408199	309.80246	7.6693848

Izvor: Kalkulacija autora

Rezultati nakon sprovedenog testiranja su prikazani u prethodnoj tabeli. Oni ukazuju da su centrirane vrijednosti faktora inflacije varijanse (VIF) varijabli CAR i CV_FR na zadovoljavajućem nivou, dok su koeficijenti preostale dvije varijable iznad dozvoljene granične vrijednosti 5, te stoga zaključujemo da one izazivaju problem štetne multikolinearnosti.

4. Analiza rezultata istraživanja – zaključak

U ovom dijelu rada, prikazani su sumirani rezultati nakon sprovedene linearne regresione analize i dato je tumačenje vezano za drugu hipotezu. Naime, nakon postavljanja modela utvrdili smo da koeficijent koji stoji uz nezavisnu varijablu ima pozitivnu vrijednost, te stoga zaključujemo da koeficijent varijacije racia diversifikacije pozitivno utiče na koeficijent varijacije prinosa na aktivu. Vrijednost ocijenjenog koeficijenta koji stoji uz nezavisnu varijablu modela iznosi 8,501091. Rezultati regresije ukazuju da ukoliko bi se povećao koeficijent varijacije racia diversifikacije za 1%, logaritamska transformacija koeficijenta varijacije prinosa na aktivu bi se povećala za 8,501091%. Takođe, autori koji su analizirali ove parameter su došli do identičnih rezultata.

Pored navedenog, ispitali smo normalnost rasporeda varijabli modela uz pomoć histograma i na osnovu Jarque-Bera statistike i pripadajuće vjerovatnoće došli do zaključka da sve varijable modela imaju normalan raspored, izuzev koeficijenta varijacije prinosa na aktivu. Već je objašnjeno da koeficijent varijacije prinosa na aktivu, kao mjera nema normalan raspored zbog čega je bilo neophodno izvršiti njegovu logaritamsku transformaciju. To dovodi do zaključka da je moguće izračunati svako pojedinačno povećanje koeficijenta varijacije prinosa na aktivu, u slučaju kada se logaritam te vrijednosti poveća za vrijednost ocijenjenog koeficijenta uz nezavisnu varijablu, odnosno u slučaju rasta racia diversifikacije za 1%.

Znak koeficijenta nezavisne varijable ukazuje da postoji pozitivan odnos između varijacije diversifikovanog kreditnog portfolia banke i volatilnosti njene profitabilnosti. Prema tome, prihvatamo drugu hipotezu rada koja tvrdi da postoji pozitivan odnos između varijacije diversifikovanog kreditnog portfolia banke i volatilnosti njene profitabilnosti.

Pored interpretiranja dobijenih rezultata nakon sprovedene linearne regresione analize, važno je ukazati na ograničenja sa kojima smo se susreli tokom sprovođenja istraživanja. Naime, prvo ograničenje se odnosi na veličinu uzorka banaka. Bez obzira što smo u istraživanju uzeli vremenski period od deset godina, broj opservacija je nizak, te stoga uticaj koji jedna opservacija može imati na analizu je veliki. Drugo ograničenje se odnosi na različite valute zemalja u kojima banke iz uzorka obavljaju svoje poslovanje, te je stoga prikazivanje njihovih zvaničnih finansijskih izvještaja u različitim valutama (QAR – katarski rijal; SAR – saudijski rijal; BHD – bahreinski dinar; KWD – kuvajtski dinar; AED – dirham Ujedinjenih Arapskih Emirata; MAD – marokanski dirham; EGP – egipatska funta; LBP – libanska funta). U cilju prevazilaženja problema sa različitim valutama, u radu smo koristili isključivo relativne veličine. Takođe, bitno je napomenuti treće ograničenje, da je prilikom obračuvanja varijable CAR (*capital adequacy ratio*) ustanovljeno da su banke tokom svog poslovanja primjenjivale različite standarde za obračun istog. Naime, primjena Bazelskih standarda adekvatnosti kapitala u islamskom bankarstvu sa sobom nosi određene izazove, koji se mogu prevazići djelimičnom modifikacijom Bazelskih pravila i prilagođavanjem načinu poslovanja islamskih banaka. Poslednje ograničenje u radu predstavlja asimetričnost koeficijenta varijacije u desnu stranu, te smo stoga izvršili njegovu logaritamsku transformaciju.

ZAKLJUČAK

Radi potpunijeg razumijevanja modela islamskog bankarstva u region MENA, na samom početku rada su detaljno objašnjeni osnovni principi na kojima se zasniva islamsko bankarstvo, kreativna finansijska rješenja, odnosno modele finansiranja koje su islamske banke uvele radi lakšeg zadovoljavanja islamskih principa, kao i istaknute odlike islamskog ekonomsko-finansijskog sistema. Teorijska istraživanja koncepta islamskog bankarstva ukazuju na prednosti koje islamsko bankarstvo sa sobom nosi, kao što su raspodjela rizika između preduzetnika i finansijera, podsticanje klijenata na štednju i investicije, jačanje finansijske stabilnosti, podsticanje finansijske pravde, podsticanje razvoja finansijskih inovacija, promovisanje etičkih i moralnih vrijednosti i slično. Obzirom da islamske banke imaju široku diversifikovanu ponudu finansijskih proizvoda, one imaju veću pregovaračku moć i mogu generisati veće prinose u odnosu na druge vrste banaka.

Analiziranjem modela islamskog bankarstva u regionu MENA, ukazuje se na određene nedostatke koje model ovog bankarstva nosi sa sobom. Zagovornici islamskog bankarstva smatraju da je te nedostatke potrebno riješiti, kako bi islamske banke poboljšale poslovne rezultate i svoju poziciju na finansijskom tržištu u odnosu na konkurenciju. Prije svega, ukazuje se da modeli finansiranja kao što su *mušaraka* i *mudaraba* nijesu dovoljno efikasni koliko bi trebali biti, jer se ne sprovode potrebna istraživanja i analize za uvođenje i primjenu ovih načina finansiranja. Islamski teoretičari kao nedostatak islamskog bankarstva navode dobro definisan regulatorni i nadzorni okvir, koji je u skladu sa Šerijatom, kako bi se njime unaprijedilo upravljanje i poslovanje u bankarskom sektoru. Odsustvo instrumenata likvidnosti, koji se koriste za rješavanje problema nedostatka i viška likvidnosti, se smatraju još jednim nedostatkom islamskog bankarstva, zato što mnogim islamskim bankama nedostaju neki od najvažnijih instrumenata likvidnosti kao što su trezorski zapisi i druge tržišne hartije od vrijednosti, što u krajnosti rezultira nekompatibilnošću sa centralnom bankom. Naglasak se takođe stavlja na kreiranju finansijskih proizvoda koji bi služili za vladino finansiranje.

U cilju sprovođenja komparativne analize bilansnih performansi islamskih i konvencionalnih banaka iz regiona MENA, sprovedeno je empirijsko istraživanje na uzorku od dvadeset banaka, prilikom čega se vodilo računa da odabrane banke posluju striktno po islamskom odnosno konvencionalnom modelu, odnosno da su specijalizovane za jednu od ove dvije vrste usluga. Analiza je ograničena na velike banke, koje su od sistemskog značaja, odnosno na banke koje imaju odgovarajuću strukturu imovine da reaguju na sve promjene i inovacije koje se dešavaju na globalnom nivou. Istraživanjem je obuhvaćen vremenski period od 2010. do 2019. kako bi se prikazali efekti svjetske finansijske krize na bankarski sektor, kao i tempo njihovog oporavka nakon velikih nestabilnosti.

Bilansni pokazatelji banaka iz uzorka su analizirani primjenom deskriptivne statistike. Nakon sprovedene analize i dobijenih rezultata, prihvatili smo prvu hipotezu rada, kojom se tvrdi da islamske banke karakteriše veća volatilnost bilansnih pozicija u odnosu na konvencionalne banke u ovom regionu. Naime, primjećujemo da u posmatranom vremenskom periodu nakon svjetske ekonomske krize, islamske banke koje su dio posmatranog uzorka karakteriše veća volatilnost aktive, stope rasta aktive, odnosa neto zajmova i ukupnih depozita, odnosa duga i ukupnog kapitala, odnosa operativnih troškova i operativnih prihoda, kao i odnosa kapitala koji je definisan po bazelskim sporazumima i rizikom ponderisane aktive. Islamske banke su pokazale znatno manju volatilnost kada je riječ o odnosu operativnih prihoda i ukupne aktive, kao i u slučaju racia primarnog i sekundarnog kapitala.

U svrhu testiranja druge hipoteze, koja je formulisana kako bi se utvrdilo da li postoji pozitivan odnos između diversifikovanog kreditnog portfolia islamske banke i volatilnosti njene profitabilnosti, korišćen je uzorak od deset islamskih banaka, koje pripadaju regionu MENA. Za razliku od konvencionalnih banaka koje se tradicionalno oslanjaju na pozajmice

novčanih sredstava uz određenu kamatnu stopu, islamske banke su implementacijom osnovnih principa islamskog finansiranja proizvele mnoge modele finansiranja koji su u skladu sa Šerijatom, a koji se u osnovi zasnivaju na raspodjeli profita i gubitka. Islamske banke ne rade samo sa novcem, već se pored njega bave i drugim aktivnostima kao što su trgovina i ulaganje u određene projekte. Stoga se ovim istraživanjem nastojalo utvrditi da li diversifikovani načini finansiranja direktno utiču na volatilnost njene profitabilnosti. Za analizu i testiranje ove veze korišćen je ekonometrijski metod, metod najmanjih kvadrata.

Na samom početku istraživanja preuzeli smo zvanične finansijske izvještaje sa sajtova odabranih banaka iz uzorka, kako bi izdvojili bilanse pozicije koje su nam potrebne za analizu. Nakon unosa podataka, izračunali smo koeficijent varijacije za svaku banku iz uzorka, kao količnik standardne devijacije njene profitabilnosti mjerene prinosom na aktivu i aritmetičke sredine, za unaprijed definisani vremenski period. Koeficijent varijacije prinosa na imovinu predstavlja zavisnu varijablu u modelu. Obzirom da koeficijent varijacije kao mjera nije normalnog rasporeda, izvršena je njegova logaritamska transformacija. Pored zavisne, u modelu postoji jedna nezavisna i tri kontrolne varijable. Nezavisna varijabla modela je koeficijent varijacije racia diversifikacije, koji ukazuje na intezitet kredita, a mjerena je kao prosječno učešće diversifikovanog kreditnog portfolia banke u ukupnoj aktivi. Kontrolne varijable u modelu su racio adekvatnosti kapitala koji predstavlja odnos primarnog i sekundarnog kapitala banke (*tier one capital + tier two capital*) i rizikom ponderisane aktive (*risk weighted assets*), koeficijent varijacije finansijskog rizika koji predstavlja odnos duga i ukupne aktive banke za dati vremenski period, kao i koeficijent varijacije operativne efikasnosti koji predstavlja odnos operativnih troškova i operativnih prihoda.

Rezultati nakon sprovedene linearne regresione analize ukazuju da koeficijent koji stoji uz nezavisnu varijablu ima pozitivnu vrijednosti, te smo samim tim došli do zaključka da koeficijent varijacije racia diversifikacije pozitivno utiče na koeficijent varijacije prinosa na aktivu. U slučaju rasta koeficijenta varijacije racia diversifikacije za 1%, logaritamska jedinica koeficijenta varijacije prinosa na aktivu bi se povećala za 8,501091. Interpretacija modela je otežana zbog izvršene logaritamske transformacije koeficijenta varijacije prinosa na aktivu, budući da koeficijent varijacije kao mjera nije normalnog rasporeda. Samim tim, moguće je izračunati procenat povećanja za svaku pojedinačnu vrijednost koeficijenta varijacije prinosa na aktivu, u slučaju kada se logaritam te vrijednosti poveća za 8,501091. U modelu je potrebno obratiti pažnju na znak dobijenih koeficijenata koji stoje uz varijable. Znak koeficijenta nezavisne varijable ukazuje da postoji pozitivan odnos između varijacije diversifikovanog kreditnog portfolia banke i volatilnosti njene profitabilnosti. Time je prihvaćena druga hipoteza rada.

Pored interpretacije rezultata, osvrnuli smo se i na određena ograničenja na koja smo naišli tokom sprovođenja istraživanja. Prvo ograničenje se odnosi na veličinu uzorka banaka. Bez obzira što smo u istraživanju uzeli vremenski period od deset godina, broj opservacija je nizak, što implicira da jedna opservacija može imati veliki uticaj na analizu. Drugo ograničenje se odnosi na različite valute zemalja u kojima banke iz uzorka obavljaju svoje poslovanje (QAR – katarski rijal; SAR – saudijski rijal; BHD – bahreinski dinar; KWD – kuvajtski dinar; AED – dirham Ujedinjenih Arapskih Emirata; MAD – marokanski dirham; EGP – egipatska funta; LBP – libanska funta). U cilju prevazilaženja problema sa različitim valutama, u radu smo koristili isključivo relativne veličine. Treće ograničenje sa kojim smo se susreli predstavlja obračunavanje varijable CAR (*capital adequacy ratio*), iz razloga što smo ustanovili da su banke tokom svog poslovanja primjenjivale različite standarde za obračun istog. Poslednje ograničenje u radu predstavlja asimetričnost koeficijenta varijacije prinosa na aktivu u desnu stranu, te smo stoga izvršili njegovu logaritamsku transformaciju.

Preduslov uspješnog razvoja i ekspanzije islamskog bankarstva u svijetu predstavlja čvrst pravni okvir, koji im omogućava nesmetano poslovanje. Upoznati smo sa činjenicom da

islamske banke svoje poslovanje zasnivaju na poštovanju Šeijatskog zakona, koji u nekim državama predstavlja osnovni zakon, dok u nekim drugim državama ne predstavlja dio pravnog sistema. Pravni sistemi u kojima islamske banke obavljaju poslovanje su različiti, pa samim tim imaju drugačiji pogled na Šerijat kao izvor islamskog prava. Stoga, neke države vrše inkorporiranje Šerijata u materijalni zakon države, dok druge države usvajaju zakonodavne promjene kojima omogućavaju poslovanje islamskim bankama, a da pritom ne uključe elemente islamskog prava u materijalni zakon države.

Adekvatan pravni i regulatoni okvir predstavlja osnovu za ulazak islamskih banaka na određeno nacionalno tržište, kao i za obavljanje ekonomskih aktivnosti, čime bi bile u potpunosti zaštićene. Formulisanjem zakonskog okvira, bile bi otklonjenje sve nedoumice vezano za osnivanje islamskih banaka, naročito sa regulatornog i nadzornog aspekta. Prihvatanje islamskog bankarstva na međunarodnom nivou zahtijevalo je od država da usvoje određene regulative, čime bi se poboljšalo poslovanje i sami položaj islamskih banaka u odnosu na konkurenciju. Uspostavljanjem adekvatnog regulatornog okvira teži se ostvarenju stabilnosti finansijskog sistema, solventnosti i profitabilnosti banaka, kao i zaštiti deponenata i investitora. Glavna svrha uspostavljanja regulatornog okvira u islamskom bankarstvu predstavlja ublažavanje prekomjernog rizika, tržišnog i operativnog, koji je svojstven islamskim bankama zbog složene strukture njihovih ugovora o finansiranju, što će zauzvrat uticati na porast profitabilnosti. Takođe, njegova implementacija je od izuzetne važnosti kako bi se osiguralo da se negativni efekti na islamske banke, koje izaziva proces globalizacije, sveli na minimum.

Regulatorni okvir u islamskom bankarstvu se na osnovu opšte prakse i pristupa zemalja, može klasifikovati u tri oblika. Potpuno islamski regulatorni okvir podrazumijeva da države odobravaju poslovanje samo bankama koje posluju u skladu sa principima Šerijata. U dvostrukom regulatornom sistemu, države odobravaju poslovanje i islamskim i konvencionalnim bankama, dok neutralni sistem ne favorizuje islamske banke, već nastoji da obezbijedi pošteno „igralište". Tehničku podršku islamskim bankama pružaju određene međunarodne institucije koje propisuju određene standarde i sprovode određene kontrole, kao što je šerijatski odbor koji ima za cilj da utvrdi usklađenost islamskih proizvoda sa islamskim zakonima.

Svjetska ekonomska kriza je prikazala značajne manjkavosti bankarskog sektora, koji se prije svega ogledaju u neadekvatnom regulatornom okviru, što je natjeralo Vlade država širom svijeta da kontinuirano rade na poboljšanju regulatornih propisa. Neefikasnost regulatornog okvira se ogleda i u propisima za kreiranje finansijskih instrumenata, koji su bili dosta olakšani, što se u periodu krize negativno odrazilo na bankarski sektor. Najznačajniji pomak u tom pravcu, kao odgovor na globalnu ekonomsku krizu, uradio je Bazelski komitet za bankarski nadzor, koji je uveo standarde u cilju postizanja stabilnosti bankarskog sektora u svijetu, kao i korigovanjem mnogih nedostataka koji su postali evidentni tokom kriznog perioda. Regulatorni okvir uveden od strane Bazelskog komiteta za bankarski nadzor usvojile su sve banke širom svijeta. Islamske banke, u većini država, posluju pod standardima Bazelskog komiteta za bankarski nadzor, koji se primjenjuju podjednako na čitav bankarski sektor, dok u nekim drugim državama islamske banke posluju pod posebnim propisima Bazelskog komiteta koji se odnose samo na njih i koji su dopunjeni standardima propisanim od strane međunarodne islamske institucije u cilju sprovođenja poštovanja Šerijata. Obzirom da se standardima Bazelskog komiteta ne rješavaju pitanja rizika koji je svojstven islamskim bankama, islamski odbor za finansijske usluge je prilagodio određene elemente bazelskih standarda, čime je razvio smjernice za upravljanje rizicima u islamskom bankarstvu. Islamski odbor za finansijske usluge permanentno prati sve promjene koje uvode globalni postavljači standarda, u cilju unapređenja poslovanja islamskih banaka.

U islamskom bankarstvu je neophodno da dođe do standardizacije i harmonizacije šerijatskih standarda širom muslimanskog svijeta, što bi olakšalo ponudu islamskih proizvoda u nemuslimanskim državama. Iako islamske banke moraju da se pridržavaju konvencionalnih okvira, njihove ekonomske aktivnosti i modeli finansiranja moraju biti u skladu sa osnovnim principima islama, odnosno njihovim ključnim zakonom Šerijatom.

Danas se islamsko bankarstvo suočava sa izazovima koji proizilaze iz dinamične tržišne strukture, kao i procesa digitalnih transformacija. Prve promjene koje su nastale u islamskom bankarstvu se odnose na način pružanja usluga, koji se u kriznom periodu nastojao održati digitalizacijom i finansijskim tehnologijama (*fintech*). Uvođenjem *fintech*-a unapređuje se poslovanje u islamskom bankarstvu u mnogo aspekata. Prije svega dolazi do smanjenja troškova, povećanja transparentnosti, povećanja efikasnosti, privlačenja novih klijenata, povećanja ponude proizvoda, pojednostavljenja procesa, povećanja standardizacije i slično, čime islamski bankarski sektor postaje konkurentniji u odnosu na konvencionalni.

Budućnost islamskog bankarstva u velikoj mjeri zavisi od njihove sposobnosti da upravljaju tehnologijom koja je u skladu sa islamskim principima. Inovacije predstavljaju ključnu komponentu u poboljšanju efikasnosti, profitabilnosti i produktivnosti banaka, pa se samim tim njihovi rukovodioci zalažu za upotpunjavanje svoje ponude proizvoda. Islamske banke se suočavaju sa izazovima kreiranja više proizvoda i usluga, koje pored usklađenosti sa principima Šerijata, moraju biti istinski inovativne i usklađene sa najvišim etičkim principima. One moraju u budućnosti da kreiraju proizvode koji ispunjavaju zahtjeve za likvidnošću, kao i proizvode koji bi služili za Vladino finansiranje, čime bi se otklonili određeni nedostaci. Perspektiva islamskog bankarstva se vezuje za istraživanje i razvoj. Napredak u oblasti istraživanja i razvoja bi u velikoj mjeri pomogao islamskim bankama da kreiraju modele finansiranja koji bi bili namijenjeni državama, bez obzira da li je riječ o pokrivanju budžetskog deficita, refinansiranju ili drugim oblicima finansijske aktivnosti.

LITERATURA

- Abdul-Rahman, Y. (2014). *The Art of Islamic Banking and Finance – Tools and Tehniques for Community – Based Banking*. John Wiley & Sons, New Jersey.
- Al-Hamzani, M. (2008). *Islamic banks unaffected by global financial crisis*. Asharq Al-Awsat.
- Al-Zuhayli, Wahbah. (2003). *Financial Transaction in Islamic Jurisprudence*. Translation of AlFiqh al-Islamiy wa 'Adillatuh, Vol .1, Mahmoud A. El-Gamal, Trans, Dar al-Fikr, Beirut.
- An-Nabhani, Taqiuddin. (2000). *The economic System of Islam*. 4 ed. London, Al-Khilafaf Publications.
- Arnaboldi, F. & Rossignoli, B. (2015). *Financial Innovation in Banking*. In book: Beccalli E., Poli F. (2015). *Bank Risk, Governance and Regulation*. Palgrave Macmillan Studies in Banking and Financial Institutions. Palgrave Macmillan, London.
- Canals, J. (1997). *Universal Banking: International Comparisons and Theoretical Perspectives*. Oxford University Press Inc., New York.
- Chapra, Muhamed Umer (1985). *Towards a Just Monetary System: A Discussion of Money, Banking and Monetary Policy in the Light of Islamic Teaching*. The Islamic Foundation, Leicester, United Kingdom.
- Clement, P., James, H., & Van der Wee, H. (2014). *Financial Innovation, Regulation And Crises In History*, Chapter: *Financial Innovation, Regulation And Crises: A Historical Vie*w. Pickering & Chatto, London.
- Čurćić, U., N. (2009). *Bankarski portfolio menadžment: strategijsko upravljanje bankom, bilansom i portfolio rizicima banke*. Novi Sad, Feljton.
- El-Gamal, M. (2006). *Islamic Finance: Law, Economics and Practice.*Cambridge, New York.
- Ginena K., & Hamid A. (2015). *Foundations of Sharia Governance of Islamic Banks*. John Wiley & Sons, United Kingdom.
- Hadžić, Fikret. (2005). *Islamsko bankarstvo i ekonomski razvoj*. Ekonomski fakultet Sarajevo, Sarajevo.
- Hadžić, Miroljub. (2013). *Bankarstvo*. Univerzitet Singidunum. Beograd.
- Hasan, M. & Dridi, J. (2010). *Put to the Test Islamic banks were more resilient than conventional banks during the global financial crisis*. Finance & Development, December.
- Iqbal, Z. & Mirakhor, A. (2007). *An Introduction to Islamic Finance: Theory and practice*. John Willey & Sons (Asia), Singapore.
- Iqbal, Z. & Mirakhor, A. (2009). *Uvod u islamske finansije, teorija i praksa.* MATE, Zagreb.
- Khan, M. Fahim, & Porzio, M. (2010). *Islamic Banking and Finance in the European Union: A Challenge*. Edward Elgar, Cheltenham, United Kingdom.
- Khan, Mohsin, S. & Mirakhor, Abbas (1987). *Theoretical Studies in Islamic Banking and Finance*. The Institute for Research and Islamic Studies, Houston, Texas.
- Kharofa, A. (1997). *Transaction in islamic law*. A.S. Noordeen, Kuala Lumpur, Malaysia.
- Korten, D. (1999). *The post-Corporate World*. A copublication of Kummarian Press Inc. and Berret-Koehler Publichers, Inc., (Navedeno prema: Abdul-Rahman, Y. (2010). *The Art of Islamic Banking and Finance – Tools and Tehniques for*

Community – Based Banking. John Wiley & Sons, New Jersey).
- Krugman, P. (2009). *The return of depression economics and the crisis of 2008*. W. W. Norton & Company, United States.
- Mansoori, Mohammad Tahir (2006). *Islamic Law of Contract and Business Transaction.* Adam Publishers & Distributors, New Delhi, India.
- Minsky, Human. (2008). *Stabilizing an Unstable Economy*. New York.
- Nuhanović, Amra, i Kozarević, Emira. (2020). *Osnove islamskog ekonomskog i finansijskog sistema*. OFF-SET Štamparija Tuzla, Tuzla.
- Obaidullah, Mohammed (2005). *Islamic Financial Services.*King Abdul Aziz University, Jeddah, Saudi Arabia.
- Owen, R., J. Stilgoe, P. Macnaghten, M. Gorman, E. Fisher, & Guston, D. (2013). *Chapter 2:A Framework for Responsible Innovation*. In: *Responsible Innovation: Managing The Responsible Emergence Of Science And Innovation In Society*, edited by Owen, R., Bessant, J., and Heintz, M.
- Peter, M. (1999). *Islamic banking and finance*. Clyde and Co.
- Rosly, Saiful Azhar (2005). *Critical Issues on Islamic Banking and Financial Markets*: *islamic economics, banking and finance, investments, Takaful and financial planning.* Kuala Lumpur, Malaysia.
- Sadeq, AbdulHasan M. (1992). *Thoughts on Islamic Economics.* In readings in Islamic Economics Thought, edited by AbdulHasan M. Sadeq and Aidit Ghazali, Kuala Lumpur, Longman.
- Sadeq, AbdulHasan M. (1996). *Finansiranje ekonomskog razvoja.* Rijaset Islamske zajednice u BiH, El-Kalem, Sarajevo.
- Siddiqui, Mohammad Nejatullah. (1983). *Issues in Islamic Banking (Islamic Economics Series 4).* The Islamic Foundation, Leicester, United Kingdom.
- Siddiqui, Mohammad Nejatullah. (2004). *Riba Bank Interest and the Rationale of Its Prohibition.* Islamic Economics Research Center, Visiting Scholars' Research Series No. 2., Jeddah, Saudi Arabia.
- Smolo, Edib. (2013). *Uvod u islamsku ekonomiju i finansije: teorija i praksa.* International University of Sarajevo,Sarajevo.
- Štulanović, M. i Hadžić, F. (2007). *Osnovi Islamske Ekonomije i Finansija*. Bihać: Ekonomski fakultet u Bihaću i Islamska pedagoška akademija u Bihaću.
- Usmani, M. T. (2002). *Uvod u islamske finansije,* trans. Alibašić, A., Kovačević, A., Živinice.
- Venardos, M. A. (2005). *Islamic Banking and Finance in South-East Asia: Its Development and Future*. World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., Singapore.
- Vogel, E. Frank, & Hayes, L. Samuel (1998). *Islamic Law and Finance: Religion, Risk and Return*. Kluwer Law International, The Hague and Boston.
- Wilson, Rodney (1997). *Economics, Ethics and Religion.* Macmillan, London.

Naučni i stručni članci:

- Abu Loghod, H. (2008). Do Islamic Banks Perform Better than Conventional Banks? Evidence from Gulf Cooperation Council countries. *API-Working Paper Series 1011*, Arab Planning Institute – Kuwait, Information Center.
- Abusharbeh, M. (2014). Credit Risks and Profitability of Islamic Banks: Evidence from Indonesia, *World Review of Business Research*, Vol. 4, No. 3.
- Ahmed, A. (2010). Global financial crisis: an Islamic finance perspective. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*.

- Ahmed, H. (2006). Islamic Law, adaptability and financial development. *Islamic Economic Studies*, Vol. 13, No. 2.
- Alam, N. (2012). The impact of regulatory and supervisory structures on bank risk and efficiency: Evidence from dual banking system. *Asian Journal of Finance and Accounting*, Vol. 4, No. 1.
- Alam, N. (2014). Regulations and bank risk taking in dual banking countries. *Journal of Banking Regulation*, Palgrave Macmillan, Vol. 15, No. 2.
- Alam, N., Zainuddin, S. S., & Rizvi, S. A. R. (2018). Ramifications of varying banking regulations on performance of Islamic Banks. *Borsa Istanbul Review*, Research and Business Development Department, Borsa Istanbul, Vol. 19, No. 1.
- Al-Darir, Siddiq Muhammad Al-Amin. (1997). Al-Gharam in Contracts and Its Effects on Contemporary Transactions. *Eminent Scholars' Lectures*, Series No. 16, Jaddah, IRTI.
- Alexakis, C., Izzeldin, M., Johnes, J., & Pappas, V. (2018). Performance and productivity in Islamic and conventional banks: Evidence from the global financial crisis. *Economic Modelling*.
- Ali, S. S. (2012). Islamic banking in the Middle-East and North-Africa (MENA) region. *Islamic Economic Studies*, 20(1).
- Al-Sa'ati, A. R. (2003). The Permissible Gharar (Risk) in Classical Islamic Jurisprudence. *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics*, Vol. 16, No. 2., Jeddah, Saudi Arabia.
- Al-Salem, F. H. (2009). Islamic Financial Product Innovation. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, Gulf University for Science and Technology, Hawally, Kuwait.
- Alsartawi, A., M. (2019). Performance of Islamic banks: Do the frequency of Sharīʿah supervisory board meeting and independence matter?. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, Vol. 11, No. 2.
- Alzoubi, K. (2018). Audit quality, debt financing, and earnings management: Evidence from Jordan. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, Elsevier, Vol. 30(C).
- Andries A. M. (2011). The determinants of bank efficiency and productivity growth in the Central and Eastern European banking systems. *Eastern European Economics*, 49(6).
- Apaydin, F. (2018). Regulating Islamic banks in authoritarian settings: Malaysia and the United Arab Emirates in comparative perspective.*Regulation & Governance*, Vol. 12, No. 1.
- Ariss, R. T.,& Sarieddine, Y. (2007). Challenges inimplementing capital adequacy guidelines to Islamic banks.*Journal of Banking Regulation*, Vol. 9 (1).
- Barth, J. R., Caprio, J., G.,& Levine, R. (2013).Bank regulation and supervision in 180 countries from 1999 to 2011. (*Working Paper* No. 18733).
- Bashir, A.M. (2000).Assessing the Performance of Islamic Banks: Some Evidence from the Middle East. *Islamic Economic Studies*.
- Bashir, A.M.& Hassan, M.K. (2003). Determinants of Islamic banking profitability. *Paper presented at the ERF 10th Annual Conference*, Morocco.
- Beck, T., Demirg c-Kunt, A. & Merrouche, O. (2013). Islamic vs. conventional banking: business model, efficiency and stability. *Journal of Banking and Finance*, 37(2).
- Belanes, A., Hassiki, S. (2012). Efficiency in Islamic and conventional banks: A comparative analysis in the MENA region. *Bank. Mark. Invest*, 120.

- Ben Selma Mokni, R., & Rachdi, H. (2014). Assessing the bank profitability in the MENA region: A comparative analysis between conventional and Islamic bank. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 7(3).
- Bouheni, F., Ameur, H., Jawardi, F., &Chaffou, A. (2014). The Effects Of Regulation And Supervision On European Banking Profitability And Risk: A Panel Data Investigation.*Journal of Applied Business Research*, Vol. 30, No. 6.
- Boukhris, K. & Nabi, S. N. (2013). Islamic and conventional banks' s oundness during the 2007– 2008 financial crisis. *Review of Financial Economics*, 22(2).
- Boumediene, A. (2011). Basel III: Relevance for Islamic Banks. *Social Science Research Network (SSRN) Electronic Journal*, DOI: 10.2139/ssrn.1852205.
- Bukhari, S. A. J., & Qudous, R. A. (2012). Internal and external determinants of profitability of banks: Evidence from Pakistan. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 3(9), p. 1037-1058.
- Caba-Maria, F.(2011).*The Islamic banking system: from the crisis' threats to the future'sopportunities*(online). Available at: https://mepei.com/the-islamic-banking-system-from-the-crisis-threats-to-the-futures-opportunities/, Accessed: 14.07.2021.
- Caporale, G. M., Lodh, S., & Nandy, M. (2017). The performance of banks in the MENA region during the global financial crisis. *Research in International Business and Finance*.
- Căpraru, B. & Ihnatov, I. (2014).Banks' Profitability in Selected Central and Eastern European Countries.*Procedia Economics and Finance*. 21st International Economic Conference 2014, IECS 2014, 16-17 May 2014, Sibiu, Romania.
- Chapra, Muhamed U. (2000). Why Has Islam Prohibited Interest? Rationale Behind the Prohibition of Interest.*Review of Islamic Economics*, No. 9.
- Chapra, Muhamed U. (2011). The global financial crisis: can Islamic finance help? *Islamic Economics and Finance.*
- Chen, N., et al. (2018).Asset diversification and bank performance: Evidence from three Asian countries with a dual banking system. *Pacific-Basin Finance Journal.*
- Chortareas, G. E., Girardone, C., &Ventouri, A. (2012). Bank supervision, regulation, and efficiency: Evidence from the European Union. *Journal of Financial Stability*, Vol. 8, No. 4.
- Chronopoulos, D.K., Liu, H., McMillan, F.J., & Wilson, J.O.S. (2015). The dynamics of US bank profitability. *The European Journal of Finance*.
- Debes, A. M., Alenezi, M., & Baradie, M. E. (2022). A comparison of the financial performance of islamic vs conventional banks in the mena region. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, 26(1).
- Demirguc-Kunt, A. & Detragiache, E. (1998). The determinants of banking crises in developingand developed countries. *IMF Staff Papers*, 45(1).
- Diamond, D.V. & Ryan, R.G. (2001). Liquidity risk, liquidity creation, and financical fragility: A theory of banking.*Journal of political economy*.
- Ebrahim, M. S. & Tan, K. J. (2001). Islamic Banking in Brunei.*International Journal of Social Economics*, Vol. 28 No. 4.
- El Massah, S., & Al Sayed, O. (2015). Banking Sector Performance: Islamic and Conventional Banks in the UAE. *International Journal of Information Technology and Business Management*, 36(1).
- Elasrag, H. (2014). Corporate Governance in Islamic Finance: Basic Concepts and Issues. *Social Science Research Network (SSRN) Electronic Journal*, DOI: 10.2139/ssrn.2442014.
- El-Qorchi, M. (2005).Islamic Finance Gears Up. *Finance and Development: A*

*quarterly magazine of theInternational Monetary Fund,*Vol. 42, No. 4, Washington.

- Ercanbrack, J. (2011). The regulation of Islamic finance in the United Kingdom. *Ecclesiastical Law Journal*, Vol. 13, No. 1.
- Errico, L., & Farahbaksh, M. (1998). Islamic Banking: Issues in Prudential Regulations and Supervision. *IMF Working Paper*, No. 98/30.
- Fabris, N. (2008). Bankarske krize i njihove posledice.*Bankar br.3*., Podgorica: Udruženje banaka i finansijskih institucija Crne Gore.
- Gheeraert, L. (2014). Does Islamic Finance Spur Banking Sector Development?. *Journal of Economic Behavior and Organization.*
- Ghenimi, A., Chaibi, H., & Omri, M. A. (2017). The effects of liquidity risk and credit risk on bank stability: Evidence from the MENA region. *Borsa Istanbul Review*, Vol. 17, Issue 4.
- Hamza, H. (2013). Sharia governance in Islamic banks: effectiveness and supervision model.*International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, Vol. 6, No. 3.
- Haron, S., Shanmugan, B. & Doran, H. (1997).*Determinants of islamic bank profitability.* (Doctoral dissertation, University of New England).
- Hassan, M. K., & Kayed, R. N. (2009). The global financial crisis, risk management and socialjustice in Islamic finance. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, Vol. 1, No 1.
- Hassan, M. K., Brodmann, J., & Rayfield, B. (2017). The current status of Islamic bank regulation in the world. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, Vol. 13, No. 1.
- Hassan, M. K., Khan, A., & Paltrinieri, A. (2019). Liquidity risk, credit risk and stability in Islamic and conventional banks. *Research in International Business and Finance*, 48.
- Hassan, M.K. & Aliyu, S. (2018). A contemporary survey of islamic banking literature.*TheJournal of Financial Stability*, Vol. 55.
- Heffernan, S. A., X. Fu, & X. Fu. (2013). Financial Innovation in the UK.*Applied Economics*, Vol. 45, No. 24.
- Hesse, H., Jobst, A., & Solé, J. (2008). Trends and Challenges in Islamic Finance. *World Economics*, Vol. 9, No. 2.
- Ibrahim, A. (1997). Legal framework of Islamic banking. *IKIM Law Journal*, Vol. 1 No. 1.
- International Monetary Fund – IMF, 2010. Islamic Banks: More Resilient to Crisis?
- Islamic Financial Services Board - IFSB (2010). Islamic Finance and Global Financial Stability, april.
- Islamic Financial Services Board – IFSB, 2018. Islamic Financial Services Industry, stability report.
- Islamic Financial Services Board – IFSB, 2019. Islamic Financial Services Industry, stability report.
- Islamic Financial Services Board – IFSB, 2019. The IFSB compilation quide on prudential and structural islamic financial indicators (PSIFIs). Guidance on Compilation and Dissemination of Prudential and Structural Islamic Financial Indicators for Institutions offering Islamic Financial Services (IIFS).
- Jacobs, J. (2014). *Five Emerging Technologies That Will Transform Financial Services*(online).Available at: https://www.itnews.com.au/blogentry/five-emerging-technologies-that-will-transform-financial-services-390274, Accessed: 14.07.2021.

- Johnes, J., Izzeldin, M., & Pappas, V. (2014). A comparison of performance of Islamic and conventional banks 2004–2009. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 103.
- Kale, S., Eken, M. H., & Selimler, H. (2015). The effects of regulations on the performance of banks: Evidence from the Turkish banking industry. *Journal of Centrum Cathedra*, Vol. 8, No. 2.
- Kepli, Z., &Yazid, M. (2013). *The Legal and Regulatory Framework*. (Blogger, June 2013), Accessed: 14.07.2021.
- Khediri, K. B., Charfeddine, L. & Youssef S. B. (2015). Islamic versus conventional banks in the GCC countries: A comparative study using classification techniques. *Research in International Business and Finance*, vol. 33, issue C.
- Khokhar, I., Hassan, M., Khan, M. N., Amin, M. F. B., & Center, I. B. (2020). Investigating the Efficiency of GCC Banking Sector: An Empirical Comparison of Islamic and Conventional Banks. *International Journal of Financial Research*, 11(1).
- Krueger, Russell (2016). Some Notes on Islamic Finance in the National Accounts. *Presented IARIW Conference*. Dresden, Germany.
- Kuppusamy, Mudiarasan V., Saleh, Ali Salman, & Samundhram, Ananda (2010). Measurement of Islamic banks performance using a Shariah conformity and profitability model. Review of Islamic economics: *Journal of the International Association for Islamic Economics and the Islamic Foundation*, Vol. 13 (2).
- Lakić, Slobodan. (2013). *Organizacioni menadžment u bankarstvu*(slajdovi sa predavanja na predmetu Bankarski Menadžment, Postiplomske studije Ekonomskog fakulteta Univerziteta Crne Gore).
- Lakić, Slobodan. (2013). *Pretpostavke održivosti banke* (slajdovi sa predavanja na predmetu Bankarski Menadžment, Postiplomske studije Ekonomskog fakulteta Univerziteta Crne Gore).
- Lakić, Slobodan. (2013). *Pristup savremenom bankarskom menadžmentu* (slajdovi sa predavanja na predmetu Bankarski Menadžment, Postiplomske studije Ekonomskog fakulteta Univerziteta Crne Gore).
- Lee, C.S., & Park, C. (2009). Beyond the crisis: Financial regulatory reform in emerging Asia. *Asian Development Bank Working Paper Series on Regional Economic Integration*, No.34.
- Lekpek, A. (2017). Primenljivost bazelskih standarda u islamskom bankarstvu. *Bankarstvo*, Vol. 46, No. 1.
- Lin, X. & Zhang, Y. (2009).Bank ownership reform and bank performance in China.*Journal of Banking & Finance.*
- Miah, M. D. & Uddin, H. (2017). Efficiency and stability: A comparative study between Islamic and conventional banks in GCC countries. *Future Business Journal*, 3(2).
- Mirakhor, A. (1988). The Progress of Islamic Banking: The Case of Iran and Pakistan. In Islamic Law and Finance, edited by Chibli Mallat, *Graham & Trotman*, London.
- Mirakhor, A.& Krichene, N. (2009). Recent crisis: lessons for Islamic finance. *IFSB 2nd Public Lecture on Financial Policy and Stability*, Islamic Financial Services Board (IFSB), Kuala Lumpur, Malaysia.
- Mohd Noor, N. H. H., Bakri, M. H., Wan Yusof, W. Y. R., Mohd Noor, N. R. A., & Zainal, N. (2020). The Impact of the Bank Regulation and Supervision on the Efficiency of Islamic Banks. *Journal of Asian Finance, Economics and Business,*Vol. 7, No. 11.
- Mollah, S., & Zaman, M. (2015). Shari'ah supervision, corporate governance and

performance: Conventional vs. Islamic banks. *Journal of Banking Finance*, Elsevier, Vol. 58, Issue C.

- Muda, M., Shaharuddin, A., & Embaya, A. (2013).Comparative Analysis of Profitability Determinants of Domestic and Foreign Islamic Banks in Malaysia.*International Journal of Economics and Financial Issues*, Vol. 3, No. 3.
- Parashar, S., & Venkatesh, J. (2010). How Did Islamic Banks Do During Global Financial Crisis? *Banks and Bank Systems*, No.5.
- Pasendorfer, J.& Lehner, O. (2016). Islamic banking and finance as an ethical alternative: A systematic literature review. *Oxford Journal of Finance and Risk Perspectives*, Vol. 5, No. 2.
- PWC, (2018). Banking & Capital markets (online). Available at: https://www.pwc.com/m1/en/industries/bankingcapital-markets.html.
- Ratnasari, Tri Ririn, & Ryandono, N. H. M. (2012). The effect of sharing financing and nonsharing on the risk and profitability of islamic microfinance.*International Conference on Business and Menagement*, Thailand, Vol. 6-7.
- Rosly, S. A., & Abu Bakar, M. A. (2003). Performance of Islamic and mainstream banks in Malaysia.*International Journal of Social Economics*.
- Roy, Delwin A. (1991). Islamic Banking.*Middle Eastern Studies*, Vol. 27, No. 3.
- Siddiqi, Moin, A. (2002). Banking on Shari'ah Principles. *The Middle East Journal*, Issue 325.
- Smolo, E. & Mirakhor, A. (2010). The global financial crisis and its implications for the Islamic financial industry.*International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management.*
- Song, I., & Oosthuizen, C. (2014). Islamic Banking Regulation and Supervision: Survey Results and Challenges. *IMF Working Papers 2014/220*, International Monetary Fund, DOI: https://doi.org/10.5089/9781498380928.001.
- Su, Y. & Si, S. (2015). What Motivates Financial Innovation Across Countries? The Influences of Performance Aspiration and Economic Freedom. *Management International Review, Springer*, Vol. 55, No. 4.
- Tabash, M. I., Yahya, A. T., & Akhtar, A. (2017). Financial Performance Comparison of Islamic and conventional banks in the United Arab Emirates (UAE). Dubai Business School, *1st International Conference on Advances in Business*, Management and Law.
- Tahir, S. (2003). Future of Islamic Banking. *Course on Islamic Banking and Finance*, Teheran, Iran, organized by the Central Bank of the Islamic Republic of Iran and Islamic Research & Training Institute of the IDB, Jeddah.
- Tongurai, J.& Vithessonthi, C.(2020). Bank regulations, bank competition and bank risk-taking: Evidence from Japan.*Journal of Multinational Financial Management*, Vol. 56, Issue C, DOI: 10.1016/j.mulfin.2020.100638.
- Ülgen, F. (2013).Is the Financial Innovation Destruction Creative? A Schumpeterian Reappraisal.*Journal of Innovation Economics & Management.*
- Wan Ibrahim, W. H., & Ismail, A. G. (2020). Do regulation, maqasid Shariah and institutional parameter improve Islamic bank efficiency?. Jo*urnal of Islamic Monetary Economics and Finance*, Vol. 6, No. 1, p. 135-162., DOI: https://doi.org/10.21098/jimf.v6i1.1195.
- Wan Kamarudin, W. N., & Ismail, A., G. (2013). Financial Innovation in Islamic Banking Industry: The Last Thirty Years and the Next. *Working Paper in Islamic Economics and Finance*, No. 1215.
- Widagdo, Kuncara Ari & Ika, Rochmah Siti (2008). The Interest Prohibition and

FinancialPerformance of Islamic Banks: Indonesian Evidence. *International Business Research*, Vol.1, No.3.

- World Bank, (2017). Global Report on Islamic Finance: Islamic Finance - A Catalyst for Shared Prosperity? Washington.
- World Bank, (2018). Available at: https://data.worldbank.org/region/middle-east-and-north-africa?view=chart.
- Yanikkaya, Halit (2018). How profitability differs between conventional and Islamic banks: A dynamic panel data approach. *Pacific-Basin Finance Journal*, Vol. 48, issue C.
- Zeitun, R. (2012). Determinants of Islamic and conventional banks performance in GCC countries using panel data analysis. *Global Economy and Finance Journal*, 5(1).

Pravna regulativa:

- Islamic Banking Act (IBA), 1983. Malaysia.
- Banking and Financial Institutions Act (BAFIA), 1989. Malaysia.
- The Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI). 2010. *Sharīah Standards for Islamic Financial Institutions as at Safar 1439. A. H.* Manama, Bahrain.
- Basel Committee on Banking Supervision, 2010. *Basel III: International framework for liquidity risk measurement, standards and monitoring*. December;
- Basel Committee on Banking Supervision, 2010. *Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems*. December;
- Islamic Financial Services Board, (IFSB-2). 2005. *Capital Adequacy Standard for Institutions (other than Insurance Institutions) offering only Islamic Financial Services*. December;
- Islamic Financial Services Board, (IFSB-15). 2013. *Revised capital adequacy standard for institutions offering islamic financial services excluding islamic insurance institutions and islamic collective investment schemes*. December;
- Islamic Financial Services Board, (IFSB-23). 2021. *Revised Capital Adequacy Standard For Institutions Offering Islamic Financial Services.* December.
- The Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI), Financial Accounting Standard. *General Presentation and Disclosures in the Financial Statements of Islamic Banks and Financial Institutions*. Revised 2020.

Elektronski izvori:

- https://www.oic-oci.org
- https://www.worldbank.org
- https://www.mordorintelligence.com
- http://saff.ba
- www.islamicmarkets.com

- http://what-is-islamic-finance.blogspot.com
- https://aaoifi.com
- https://isra.my
- https://www.ifsb.org
- https://iifm.net
- https://www.cibafi.org
- https://iirating.com
- https://iilm.com
- https://www.gib.com
- https://www.spglobal.com
- https://www.gfmag.com
- https://oxfordbusinessgroup.com
- https://www.euromoney.com
- https://www.reuters.com
- https://www.islamicfinancenews.com
- https://thefintechtimes.com
- https://www.inceif.org
- https://islamic-banking.com
- http://www.okcsana.org
- https://www.thomsonreuters.com
- https://www.mm.co.ba
- https://www.alrajhibank.com.sa
- https://www.dib.ae
- https://www.kfh.com
- https://www.qib.com.qa
- https://www.alinma.com
- https://www.adib.ae
- https://www.alrayan.com
- https://www.albaraka.com
- https://www.bankaljazira.com
- https://www.bankalbilad.com
- https://www.cbq.qa
- https://qa.dohabank.com
- https://www.attijariwafabank.com
- https://www.cibeg.com
- http://www.burgan.com
- https://www.byblosbank.com
- https://www.e-gulfbank.com
- http://www.sgbj.com.jo
- https://abk.eahli.com
- https://www.alkhaliji.com

DODATAK

1. Imovina:

a) Islamske banke:

	Al Rajhi bank	Dubai Islamic Bank	Kuwait finance house	Qatar islamic banks	Alinma bank	Abu Dhabi islamic bank	Masraf Al Rayan	Al Baraka banking group	Bank AlJazira	Bank Albilad
2010	184.840.910	90.137.771	12.548.499	51.840.101	26.668.737	75.257.518	34.683.371	15.879.933	33.018.221	21.116.686
2011	220.813.412	90.588.464	13.459.833	58.286.144	36.783.366	74.335.066	55.271.336	17.154.043	38.898.250	27.727.169
2012	267.382.562	95.364.699	14.703.301	73.192.062	54.014.453	86.083.751	61.628.385	19.055.131	50.956.522	29.777.501
2013	279.870.685	113.288.438	16.139.790	77.354.244	63.011.232	103.160.486	66.547.637	20.967.559	59.976.408	36.323.308
2014	307.711.555	123.887.359	17.181.911	96.106.464	80.861.859	111.903.803	80.094.268	23.463.589	66.553.929	45.229.914
2015	315.619.648	149.897.504	16.526.669	127.030.504	88.724.530	118.377.662	83.026.229	24.618.201	63.264.134	51.220.410
2016	339.711.817	174.970.505	16.499.353	139.834.128	104.729.860	122.289.725	91.530.735	23.425.265	66.319.368	53.892.591
2017	343.116.528	207.337.009	17.357.981	150.374.876	115.005.067	123.277.599	102.948.972	25.453.211	68.287.455	63.207.676
2018	365.003.830	223.682.159	17.770.278	153.232.365	121.333.327	125.193.915	97.294.213	23.831.238	73.003.198	73.636.126
2019	384.086.576	231.795.634	19.390.858	163.519.211	131.839.441	125.987.171	106.396.521	26.258.531	86.544.344	86.075.431
Ukupno:	3.008.157.523	1.500.949.542	161.578.473	1.090.770.099	822.971.872	1.065.866.696	779.421.667	220.106.701	606.821.829	488.206.812
Prosjek:	300.815.752	150.094.954	16.157.847	109.077.010	82.297.187	106.586.670	77.942.167	22.010.670	60.682.183	48.820.681
St. Dev.	63.272.004	55.934.890	2.060.655	42.433.693	36.412.070	20.733.418	23.108.165	3.576.423	15.938.569	21.045.875
Koef.var.	21.03%	37.27%	12.75%	38.90%	44.24%	19.45%	29.65%	16.25%	26.27%	43.11%

b) Konvencionalne banke

	Commercial Bank of Qatar	Doha Bank	Attijariwafa Bank	Commercial International Bank	Burgan Bank	Byblos Bank	Gulf Bank	Societe Generale de Banque-Jordanie	Al Ahli Bank of Kuwait	Al Khalij Commercial Bank
2010	62.520.074	47.229.611	306.655.318	75.425.433	4.149.909	23.047.392	4.599.777	342.656	2.949.098	18.737.061
2011	71.540.065	52.420.292	343.452.049	85.534.175	4.551.772	25.027.313	4.785.895	360.971	3.079.801	27.002.828
2012	80.037.752	55.212.464	368.304.877	94.014.450	5.976.684	25.650.209	4.846.658	479.473	2.973.019	33.672.132
2013	113.111.865	66.969.824	385.579.553	113.751.995	7.154.751	27.866.268	5.064.759	640.797	3.193.141	41.258.780
2014	115.652.348	75.517.562	401.843.640	143.813.322	7.751.424	28.694.538	5.330.878	866.560	3.499.039	51.242.076
2015	123.421.054	83.309.113	411.078.692	179.500.179	6.824.705	29.954.410	5.437.716	1.210.141	4.359.064	56.634.031
2016	130.380.286	90.364.949	428.766.067	267.543.755	7.268.876	31.373.591	5.467.115	1.303.175	4.284.813	60.597.251
2017	138.449.052	93.495.281	475.660.126	294.782.092	7.415.212	34.162.207	5.683.404	1.352.051	4.361.726	57.884.791
2018	135.070.710	96.132.411	509.925.715	342.461.210	7.312.080	37.697.828	6.016.347	1.703.297	4.548.428	52.102.443
2019	147.536.484	108.208.425	532.601.713	386.742.368	7.081.013	33.040.795	6.245.417	1.713.282	4.883.095	53.767.741
Ukupno:	1.117.719.690	768.859.932	4.163.867.750	1.983.568.979	65.486.426	296.514.551	53.477.966	9.972.403	38.131.224	452.899.134
Prosjek	111.771.969	76.885.993	416.386.775	198.356.898	6.548.643	29.651.455	5.347.797	997.240	3.813.122	45.289.913
Std dev.	29.970.055	20.812.237	72.098.021	115.256.623	1.251.432	4.530.698	536.909	529.316	743.873	14.399.233
Koef. var.	26.81%	27.07%	17.32%	58.11%	19.11%	15.28%	10.04%	53.08%	19.51%	31.79%

2. Obaveze:

a) Islamske banke:

	Al Rajhi bank	Dubai Islamic Bank	Kuwait finance house	Qatar islamic banks	Alinma bank	Abu Dhabi islamic bank	Masraf Al Rayan	Al Baraka banking group	Bank AlJazira	Bank Albilad
2010	154.523.121	79.611.314	10.462.797	20.979.710	11.048.185	67.146.866	1.832.381	3.821.637	28.212.539	18.013.725
2011	187.992.355	80.414.707	11.382.154	26.781.883	20.889.345	65.763.999	4.674.825	4.888.975	33.961.387	24.310.919
2012	230.913.825	84.804.844	12.382.511	26.075.575	37.350.256	73.431.869	9.387.444	5.482.823	45.770.924	25.406.685
2013	241.466.092	96.946.249	13.334.839	25.788.375	46.169.301	90.086.594	11.026.375	6.584.728	54.247.863	31.222.419
2014	265.815.361	106.181.275	15.084.870	30.454.809	62.922.627	98.217.136	10.681.467	7.249.174	60.395.883	39.338.561

Nastavak tabele na sledećoj strani (str. 100)

Nastavak tabele sa strane 99.

2015	268.980.594	127.103.976	14.471.180	32.529.153	70.372.369	103.302.431	21.228.502	8.009.019	55.850.665	44.778.171
2016	287.764.945	147.701.289	14.460.528	38.493.825	85.551.400	106.831.084	31.166.924	8.139.890	58.215.842	46.571.786
2017	287.365.610	178.456.491	15.241.859	44.280.240	94.407.914	106.704.435	33.648.688	9.060.441	59.458.616	55.618.883
2018	316.449.812	189.555.415	15.696.108	47.315.813	100.035.619	107.457.230	29.520.379	8.452.883	61.758.726	65.803.177
2019	332.894.919	197.063.563	17.147.483	44.718.425	109.394.517	106.883.754	34.178.724	8.779.465	74.954.827	76.649.508
Ukupno	2.574.166.634	1.287.839.123	139.664.329	337.417.808	638.141.533	925.825.398	187.345.709	70.469.035	532.827.272	427.713.834
Prosjek	257.416.663.40	128.783.912.30	13.966.432.90	33.741.780.80	63.814.153.30	92.582.539.80	18.734.570.90	7.046.903.50	53.282.727.20	42.771.383.40
St. dev.	55.345.115.96	46.427.409.95	2.064.220.33	9.333.302.19	34.124.478.81	17.365.612.20	12.618.626.14	1.792.361.37	13.825.813.93	19.038.397.86
Koef. var.	21.50%	36.05%	14.78%	27.66%	53.47%	18.76%	67.35%	25.43%	25.95%	44.51%

b) Konvencionalne banke:

	Commercial Bank of Qatar	**Doha Bank**	**Attijariwafa Bank**	**Commercial International Bank**	**Burgan Bank**	**Byblos Bank**	**Gulf Bank**	**Societe Generale de Banque-Jordanie**	**Al Ahli Bank of Kuwait**	**Al Khalij Commercial Bank**
2010	50.020.217	39.319.885	278.630.036	66.806.495	3.608.764	20.590.974	4.189.062	285.345	2.480.462	12.807.711
2011	57.309.769	44.732.049	313.171.952	76.747.740	3.986.063	22.542.535	4.355.636	300.794	2.588.858	21.599.438
2012	65.098.374	47.661.299	332.369.694	83.144.495	5.356.791	23.158.403	4.397.417	374.162	2.456.284	28.001.094
2013	96.556.770	55.698.921	347.644.370	101.744.868	6.534.924	25.380.682	4.581.625	528.484	2.652.309	35.622.205
2014	97.956.235	64.224.809	361.441.662	129.009.890	6.795.537	26.150.586	4.819.517	745.042	2.940.691	45.459.665
2015	106.122.374	70.101.814	369.849.535	162.917.594	5.988.382	27.370.967	4.899.460	1.082.554	3.802.605	50.646.695
2016	111.079.014	76.984.414	381.354.984	246.036.222	6.423.320	28.654.156	4.893.623	1.169.734	3.729.010	53.564.470
2017	117.427.533	78.688.284	424.859.077	266.343.353	6.547.552	31.329.582	5.082.126	1.217.959	3.788.987	50.593.290
2018	115.071.290	83.399.182	504.854.321	308.232.814	6.364.600	34.802.719	5.387.654	1.575.468	3.872.063	45.525.863
2019	125.780.257	94.890.511	478.676.674	334.861.923	6.128.755	30.530.007	5.581.094	1.579.250	4.192.134	46.764.528
Ukupno	942.421.833	655.701.168	3.792.852.305	1.775.845.394	57.734.688	270.510.611	48.187.214	8.858.792	32.503.403	390.584.959
Prosjek	171.349.424	119.218.394	689.609.510	322.880.981	10.497.216	49.183.747	8.761.312	1.610.689	5.909.710	71.015.447
Std dev.	27.036.557	18.390.051	71.367.270	102.227.380	1.116.651	4.396.749	451.053	505.329	684.113	13.936.134
Koef. var.	15.78%	15.43%	10.35%	31.66%	10.64%	8.94%	5.15%	31.37%	11.58%	19.62%

3. Kapital:

a) Islamske banke:

	Al Rajhi bank	Dubai Islamic Bank	Kuwait finance house	Qatar islamic banks	Alinma bank	Abu Dhabi islamic bank	Masraf Al Rayan	Al Baraka banking group	Bank AlJazira	Bank Albilad
2010	30.317.789	10.526.457	1.602.329	9.124.004	15.620.552	8.110.652	7.126.792	1.818.190	4.515.518	3.102.961
2011	32.821.057	10.173.757	1.557.012	11.202.419	15.894.021	8.571.067	8.503.934	1.799.150	4.732.537	3.416.250
2012	36.468.737	10.559.855	1.639.416	13.051.005	16.664.197	12.651.882	9.734.065	1.967.680	5.011.583	4.370.816
2013	38.404.593	16.342.189	2.065.221	13.672.660	16.831.931	13.073.892	10.704.397	1.983.387	5.728.545	5.100.889
2014	41.896.194	17.706.084	2.097.041	14.171.666	17.939.232	13.686.667	11.720.500	2.074.623	6.158.046	5.891.353
2015	46.639.054	22.793.528	2.055.489	17.174.764	18.352.161	15.075.231	12.358.223	2.094.583	7.413.469	6.442.239
2016	51.946.872	27.269.216	2.038.825	19.998.661	19.178.460	15.458.641	12.873.513	2.008.581	8.103.526	7.320.805
2017	55.750.918	28.880.518	2.116.122	20.880.165	20.597.153	16.573.164	13.389.938	2.510.661	8.828.839	7.588.793
2018	48.554.018	34.126.744	2.074.170	20.739.377	21.297.708	17.736.685	13.473.783	2.255.987	11.244.472	7.832.949
2019	51.191.657	34.732.071	2.243.375	22.159.312	22.444.924	19.103.417	14.131.915	2.323.190	11.589.517	9.425.923
Ukupno:	433.990.889	213.110.419	19.489.000	162.174.033	184.820.339	140.041.298	114.017.060	20.836.032	73.326.052	60.492.978
Prosjek:	43.399.089	21.311.042	1.948.900	16.217.403	18.482.034	14.004.130	11.401.706	2.083.603	7.332.605	6.049.298
St. dev.	8.702.973	9.620.467	248.275	4.580.921	2.352.682	3.603.138	2.329.106	223.648	2.588.428	2.056.960
Koef. var.	20.05%	45.14%	12.74%	28.25%	12.73%	25.73%	20.43%	10.73%	35.30%	34.00%

b) Konvencionalne banke:

	Commercial Bank of Qatar	Doha Bank	Attijariwafa Bank	Commercial International Bank	Burgan Bank	Byblos Bank	Gulf Bank	Societe Generale de Banque-Jordanie	Al Ahli Bank of Kuwait	Al Khalij Commercial Bank
2010	12.499.857	6.034.493	28.025.282	6.566.426	541.145	2.456.418	410.715	57.310	468.636	5.254.636
2011	14.230.296	7.081.203	30.280.097	7.125.339	565.709	2.484.778	430.259	60.176	490.943	5.402.390
2012	14.939.378	7.551.165	35.394.656	8.596.254	619.893	2.491.806	449.241	105.311	516.735	5.671.038
2013	16.555.095	11.270.903	37.935.183	8.953.224	619.827	2.485.586	483.134	112.313	540.832	5.636.575

Nastavak tabele na sledećoj strani (str. 102)

Nastavak tabele sa strane 101.

2014	17.696.113	11.292.753	40.401.978	11.012.782	955.887	2.543.952	511.361	121.517	558.348	5.782.411
2015	17.298.680	13.207.299	41.229.157	11.806.178	836.323	2.583.443	538.256	127.587	556.459	5.987.336
2016	19.301.272	13.380.535	47.411.083	15.365.338	845.556	2.719.435	573.492	133.440	555.803	7.032.781
2017	21.021.519	14.806.997	50.801.049	20.923.184	867.660	2.832.625	601.278	134.092	572.739	7.291.501
2018	19.999.420	12.733.229	50.471.394	34.228.396	947.480	2.895.109	628.693	127.828	676.365	6.576.580
2019	21.756.227	13.317.914	53.925.039	51.880.445	952.258	2.510.788	664.323	134.032	690.961	7.003.213
Ukupno	175.297.857	110.676.491	415.874.918	176.457.566	7.751.738	26.003.940	5.290.752	1.113.606	5.627.821	61.638.461
Prosjek	31.872.338	20.122.998	75.613.621	32.083.194	1.409.407	4.727.989	961.955	202.474	1.023.240	11.206.993
Std dev.	3.040.840	3.080.948	8.912.898	14.651.208	169.260	158.300	86.960	29.316	71.620	745.769
Koef. var.	9.54%	15.31%	11.79%	45.67%	12.01%	3.35%	9.04%	14.48%	7.00%	6.65%

4. Zajmovi:

a) Islamske banke:

	Al Rajhi bank	**Dubai Islamic Bank**	**Kuwait finance house**	**Qatar islamic banks**	**Alinma bank**	**Abu Dhabi islamic bank**	**Masraf Al Rayan**	**Al Baraka banking group**	**Bank AlJazira**	**Bank Albilad**
2010	120.064.667	57.171.067	6.818.618	29.351.773	15.593.250	47.952.592	25.063.967	1.978.433	18.704.442	12.289.826
2011	140.395.619	51.586.088	7.287.263	29.595.870	25.258.534	48.831.341	34.765.827	1.514.656	23.307.451	13.779.746
2012	171.941.478	55.560.103	8.306.428	43.137.334	37.186.500	51.196.715	41.719.216	1.673.173	29.896.782	18.255.676
2013	186.813.225	56.070.638	8.438.779	47.139.466	44.923.623	61.747.626	41.440.198	2.134.173	34.994.759	23.415.423
2014	205.939.960	73.976.602	8.118.921	59.681.531	53.636.981	73.006.281	57.906.940	3.044.585	41.244.551	28.355.270
2015	210.217.868	97.219.599	8.127.477	87.221.910	56.570.051	78.403.231	62.261.455	3.293.050	41.863.473	34.254.623
2016	224.994.124	114.967.622	8.175.789	98.170.520	70.311.948	78.210.522	67.634.561	3.412.735	42.098.695	36.178.387
2017	233.535.573	133.334.227	9.216.475	102.613.499	79.062.597	76.529.634	72.097.080	4.233.672	39.789.846	43.447.429
2018	234.062.789	144.738.585	9.385.474	102.209.930	83.685.166	78.676.647	72.163.836	4.489.739	40.896.891	50.593.033
2019	249.682.805	150.913.428	9.336.555	113.753.593	94.801.398	81.108.006	74.837.309	4.985.371	49.660.119	59.362.536
Ukupno	1.977.648.108	935.537.959	83.211.779	712.875.426	561.030.048	675.662.595	549.890.389	30.759.587	362.457.009	319.931.949
Prosjek	197.764.811	93.553.796	8.321.178	71.287.543	56.103.005	67.566.260	54.989.039	3.075.959	36.245.701	31.993.195
St. dev.	42.650.041	39.834.726	843.640	32.871.030	25.967.741	13.682.947	17.848.347	1.231.235	9.556.349	15.791.519
Koef. var.	21.57%	42.58%	10.14%	46.11%	46.29%	20.25%	32.46%	40.03%	26.37%	49.36%

b) Konvencionalne banke

	Commercial Bank of Qatar	Doha Bank	Attijariwafa Bank	Commercial International Bank	Burgan Bank	Byblos Bank	Gulf Bank	Societe Generale de Banque-Jordanie	Al Ahli Bank of Kuwait	Al Khalij Commercial Bank
2010	33.566.666	26.546.918	200.216.617	35.046.013	2.135.789	5.674.283	3.181.377	129.189	2.005.785	7.256.709
2011	41.613.804	30.704.039	230.681.667	39.669.785	2.252.348	6.028.914	3.334.087	135.590	2.066.379	11.313.881
2012	48.594.475	33.774.849	247.628.093	40.698.313	3.384.406	6.195.104	3.322.494	171.027	1.986.869	13.031.579
2013	66.862.544	41.109.116	250.749.882	41.733.251	3.954.848	6.782.036	3.361.234	217.741	2.189.412	20.697.235
2014	72.541.236	48.558.521	255.056.498	48.685.630	4.386.466	7.009.163	3.583.103	320.043	2.422.297	26.876.903
2015	76.601.549	55.615.185	252.918.815	56.797.576	4.011.645	7.399.641	3.633.591	431.594	3.047.143	33.446.581
2016	77.797.597	59.186.222	271.627.179	85.224.148	4.276.086	7.787.275	3.445.997	568.214	3.029.384	35.180.107
2017	89.121.935	59.804.174	285.995.046	88.427.103	4.407.568	8.129.985	3.808.766	650.649	3.075.065	35.093.547
2018	83.701.601	59.798.337	305.059.677	106.309.205	4.262.740	8.178.229	3.950.053	808.873	3.025.992	31.309.462
2019	88.009.448	65.784.258	323.752.579	119.321.103	4.284.320	6.713.825	4.224.608	849.100	3.215.696	30.816.745
Ukupno	678.410.855	480.881.619	2.623.686.053	661.912.127	37.356.216	69.898.455	35.845.310	4.282.020	26.064.022	245.022.749
Prosjek	67.841.086	48.088.162	262.368.605	66.191.213	3.735.622	6.989.846	3.584.531	428.202	2.606.402	24.502.275
Std dev.	19.841.478	14.092.552	35.895.565	30.921.228	866.237	876.955	326.423	276.551	514.681	10.621.987
Koef. var.	29.25%	29.31%	13.68%	46.72%	23.19%	12.55%	9.11%	64.58%	19.75%	43.35%

5. Depoziti:

a) Islamske banke:

	Al Rajhi bank	Dubai Islamic Bank	Kuwait finance house	Qatar islamic banks	Alinma bank	Abu Dhabi islamic bank	Masraf Al Rayan	Al Baraka banking group	Bank AlJazira	Bank Albilad
2010	143.064.037	63.447.070	7.649.062	8.730.535	8.315.878	56.517.045	1.292.350	2.906.172	27.344.918	16.932.415
2011	173.429.465	64.771.317	8.881.845	9.003.462	17.774.284	55.171.783	4.171.358	3.560.317	31.158.531	23.037.934
2012	221.342.916	66.800.852	9.392.676	9.081.880	32.213.612	61.326.147	2.502.739	3.820.735	40.675.290	23.741.624
2013	231.589.113	79.060.541	10.103.986	12.469.798	42.762.623	75.523.705	3.514.402	4.249.181	48.082.525	29.107.718
2014	256.077.047	92.345.468	10.881.392	15.124.873	59.427.825	84.776.408	4.878.252	4.509.312	54.569.273	36.723.742
2015	256.227.769	109.981.432	10.838.827	14.193.927	65.541.656	94.927.160	6.183.762	4.841.099	49.673.599	42.179.460
2016	272.593.136	122.376.950	10.662.140	14.055.114	80.612.226	98.813.752	10.533.627	4.983.772	51.602.354	40.234.715
2017	273.056.445	147.180.951	11.596.733	16.600.080	89.064.751	100.003.619	6.620.840	5.465.433	50.278.366	47.782.959
2018	293.909.125	155.657.316	11.780.310	15.420.808	90.128.138	100.403.747	7.268.816	5.325.924	51.804.098	57.175.594
2019	312.405.823	164.418.417	13.552.645	14.979.068	102.062.835	101.404.275	7.526.683	6.195.073	62.696.794	66.797.565
Ukupno	2.433.694.876	1.066.040.314	105.339.616	129.659.545	587.903.828	828.867.641	54.492.829	45.857.018	467.885.748	383.713.726
Prosjek	243.369.488	106.604.031	10.533.962	12.965.955	58.790.383	82.886.764	5.449.283	4.585.702	46.788.575	38.371.373
St. dev.	52.661.563	39.177.869	1.652.101	2.974.208	32.466.198	19.228.155	2.729.550	983.876	10.769.511	15.865.761
Koef. var.	21.64%	36.75%	15.68%	22.94%	55.22%	23.20%	50.09%	21.46%	23.02%	41.35%

b) Konvencionalne banke:

	Commercial Bank of Qatar	Doha Bank	Attijariwafa Bank	Commercial International Bank	Burgan Bank	Byblos Bank	Gulf Bank	Societe Generale de Banque-Jordanie	Al Ahli Bank of Kuwait	Al Khalij Commercial Bank
2010	33.280.662	28.946.743	201.447.928	66.364.177	2.564.826	17.815.282	3.070.866	228.522	2.022.052	7.830.622
2011	37.988.683	31.091.813	218.815.270	71.467.935	2.795.779	19.174.417	3.330.444	261.826	2.102.433	12.129.266
2012	41.385.546	34.401.083	227.019.046	78.729.121	3.895.116	19.967.531	3.247.629	326.053	1.838.673	17.345.940
2013	63.419.931	42.522.489	237.607.910	96.845.683	4.640.084	21.986.338	3.326.251	395.357	1.947.316	19.919.365

Nastavak tabele na sledećoj strani (str. 105)

Nastavak tabele sa strane 104.

2014	61.561.219	45.946.575	257.881.178	121.974.959	4.708.331	23.377.789	3.661.724	607.563	1.938.297	27.443.315
2015	69.787.654	52.766.613	274.514.736	155.234.416	3.874.344	24.658.431	3.837.422	916.697	2.496.278	30.934.598
2016	70.926.401	55.729.950	286.264.527	231.740.795	3.737.259	25.415.634	3.395.340	1.001.027	2.899.908	32.195.215
2017	77.633.333	59.468.326	316.210.403	250.723.052	4.154.408	26.757.716	3.489.977	1.081.981	2.939.349	32.682.810
2018	71.321.450	55.459.891	332.005.586	285.296.869	3.767.540	27.418.142	3.734.755	1.378.958	3.114.504	28.601.211
2019	76.296.592	58.463.833	335.576.694	304.448.455	3.991.017	25.968.431	3.949.901	1.351.108	3.319.771	29.191.109
Ukupno	603.601.471	464.797.316	2.687.343.278	1.662.825.462	38.128.704	232.539.711	35.044.309	7.549.092	24.618.581	238.273.451
Prosjek	60.360.147	46.479.732	268.734.328	166.282.546	3.812.870	23.253.971	3.504.431	754.909	2.461.858	23.827.345
Std dev.	16.591.927	11.662.325	48.203.313	93.223.151	686.774	3.371.039	281.893	446.435	561.038	8.904.491
Koef. var.	27.49%	25.09%	17.94%	56.06%	18.01%	14.50%	8.04%	59.14%	22.79%	37.37%

6. Akcionarski kapital:

a) Islamske banke

	Al Rajhi bank	**Dubai Islamic Bank**	**Kuwait finance house**	**Qatar islamic banks**	**Alinma bank**	**Abu Dhabi islamic bank**	**Masraf Al Rayan**	**Al Baraka banking group**	**Bank AlJazira**	**Bank Albilad**
2010	15.000.000	3.797.054	248.985	2.166.022	15.000.000	2.364.706	5.073.324	790.500	3.000.000	3.000.000
2011	15.000.000	3.797.054	268.904	2.362.932	15.000.000	2.364.706	7.500.000	869.550	3.000.000	3.000.000
2012	15.000.000	3.797.054	290.416	2.362.932	15.000.000	2.364.706	7.500.000	1.014.475	3.000.000	3.000.000
2013	15.000.000	3.953.751	383.350	2.362.932	15.000.000	2.364.706	7.500.000	1.048.291	3.000.000	4.000.000
2014	16.250.000	3.953.751	433.185	2.362.932	15.000.000	3.000.000	7.500.000	1.093.869	4.000.000	4.000.000
2015	16.250.000	3.953.751	476.504	2.362.932	15.000.000	3.168.000	7.500.000	1.115.746	4.000.000	5.000.000
2016	16.250.000	4.942.189	524.154	2.362.932	15.000.000	3.168.000	7.500.000	1.149.218	4.000.000	6.000.000
2017	16.250.000	4.942.189	576.569	2.362.932	15.000.000	3.168.000	7.500.000	1.206.679	5.200.000	6.000.000
2018	16.250.000	6.589.585	634.226	2.362.932	15.000.000	3.632.000	7.500.000	1.242.879	8.200.000	6.000.000
2019	25.000.000	6.589.585	697.649	2.362.932	15.000.000	3.632.000	7.500.000	1.242.879	8.200.000	7.500.000
Ukupno	166.250.000	46.315.963	4.533.942	23.432.410	150.000.000	29.226.824	72.573.324	10.774.086	45.600.000	47.500.000
Prosjek	16.625.000	4.631.596	453.394	2.343.241	15.000.000	2.922.682	7.257.332	1.077.409	4.560.000	4.750.000

Nastavak tabele na sledećoj strani (str. 106)

Nastavak tabele sa strane 105.

St. dev.	3.007.514	1.121.912	156.621	62.268	-	520.484	767.382	152.279	2.043.526	1.585.525
Koef. var.	18.09%	24.22%	34.54%	2.66%	0.00%	17.81%	10.57%	14.13%	44.81%	33.38%

b) Konvencionalne banke

	Commercial Bank of Qatar	**Doha Bank**	**Attijariwafa Bank**	**Commercial International Bank**	**Burgan Bank**	**Byblos Bank**	**Gulf Bank**	**Societe Generale de Banque-Jordanie**	**Al Ahli Bank of Kuwait**	**Al Khalij Commercial Bank**
2010	2.268.258	1.894.730	1.929.960	5.901.433	140.133	689.113	250.770	40.455	144.118	3.600.000
2011	2.474.464	2.066.978	1.929.960	5.934.562	147.140	689.113	250.770	50.000	144.118	3.600.000
2012	2.474.464	2.066.978	2.012.431	5.972.275	154.497	689.113	263.309	100.000	151.324	3.600.000
2013	2.474.464	2.583.723	2.035.272	9.002.435	162.222	689.113	276.474	100.000	161.917	3.600.000
2014	2.969.356	2.583.723	2.035.272	9.081.734	195.177	689.113	290.298	100.000	161.917	3.600.000
2015	3.266.292	2.583.723	2.035.272	11.470.603	204.936	689.113	304.813	100.000	161.917	3.600.000
2016	3.266.292	2.583.723	2.035.272	11.538.660	204.936	689.113	304.813	100.000	161.917	3.600.000
2017	4.047.254	3.100.467	2.035.272	11.618.011	215.183	689.113	304.813	100.000	161.917	3.600.000
2018	4.047.254	3.100.467	2.098.597	11.668.326	250.000	689.113	304.813	100.000	161.917	3.600.000
2019	4.047.254	3.100.467	2.098.597	14.690.821	262.500	689.113	304.813	100.000	161.917	3.600.000
Ukupno	31.335.352	25.664.979	20.245.905	96.878.860	1.936.724	6.891.130	2.855.686	890.455	1.572.979	36.000.000
Prosjek	3.133.535	2.566.498	2.024.591	9.687.886	193.672	689.113	285.569	89.046	157.298	3.600.000
Std dev.	716.370	448.066	57.332	3.024.860	42.406	-	23.272	23.203	7.692	-
Koef. var.	22.86%	17.46%	2.83%	31.22%	21.90%	0.00%	8.15%	26.06%	4.89%	0.00%

7. Operativni prihod:

a) Islamske banke

	Al Rajhi bank	Dubai Islamic Bank	Kuwait finance house	Qatar islamic banks	Alinma bank	Abu Dhabi islamic bank	Masraf Al Rayan	Al Baraka banking group	Bank AlJazira	Bank Albilad
2010	11.661.132	4.708.549	736.299	2.352.839	662.220	4.119.023	1.938.831	658.574	1.155.066	1.099.132
2011	12.502.119	5.004.863	872.082	2.681.552	1.388.269	4.312.300	2.390.169	740.944	1.208.098	1.373.508
2012	13.983.017	5.026.324	932.800	3.105.070	1.826.054	4.378.329	2.502.050	879.770	1.600.955	1.737.380
2013	14.114.692	5.210.393	759.532	3.144.220	2.279.075	4.564.546	2.681.707	909.484	1.839.307	1.917.228
2014	13.666.974	6.367.815	752.280	3.633.072	2.619.839	5.211.270	3.077.619	917.562	2.226.245	2.097.052
2015	13.745.775	7.545.940	740.571	4.508.326	3.062.741	5.751.003	3.336.791	999.553	2.921.521	2.294.620
2016	15.283.611	8.635.961	659.650	5.488.225	3.327.801	5.993.316	3.755.041	1.074.159	2.518.637	2.593.810
2017	15.904.854	10.198.785	713.280	6.199.329	4.372.956	6.214.294	4.346.297	998.690	2.579.738	2.959.784
2018	17.319.518	11.729.762	746.008	6.899.708	4.844.922	6.483.520	4.874.278	987.819	2.718.098	3.416.020
2019	19.484.464	13.684.355	814.402	7.738.245	5.610.161	6.728.422	5.220.975	967.397	2.977.159	3.945.347
Ukupno	147.666.156	78.112.747	7.726.904	45.750.586	29.994.038	53.756.023	34.123.758	9.133.952	21.744.824	23.433.881
Prosjek	14.766.616	7.811.275	772.690	4.575.059	2.999.404	5.375.602	3.412.376	913.395	2.174.482	2.343.388
St. dev.	2.319.018	3.169.390	79.735	1.900.452	1.574.744	981.636	1.110.275	126.857	682.936	898.160
Koef. var.	15.70%	40.57%	10.32%	41.54%	52.50%	18.26%	32.54%	13.89%	31.41%	38.33%

b) Konvencionalne banke

	Commercial Bank of Qatar	Doha Bank	Attijariwafa Bank	Commercial International Bank	Burgan Bank	Byblos Bank	Gulf Bank	Societe Generale de Banque-Jordanie	Al Ahli Bank of Kuwait	Al Khalij Commercial Bank
2010	2.561.888	2.095.773	7.025.925	3.966.693	164.873	684.162	182.156	15.688	105.960	760.349
2011	2.863.506	2.334.127	7.930.075	4.032.077	163.381	712.316	151.519	13.354	115.600	940.244
2012	2.983.991	2.419.073	8.143.447	5.473.923	190.116	709.244	179.639	15.730	116.449	968.877
2013	3.433.896	2.541.165	8.063.008	7.167.432	253.559	675.483	166.958	18.694	115.622	942.380

Nastavak tabele na sledećoj strani (str. 108)

Nastavak tabele sa strane 107.

2014	3.902.469	2.859.626	7.906.552	8.740.061	275.711	695.916	162.783	23.862	117.610	1.013.497
2015	3.949.158	2.811.583	7.969.250	10.791.974	248.097	687.967	168.456	27.732	128.532	1.143.850
2016	3.594.245	2.749.652	8.529.070	12.918.069	234.674	1.021.290	168.641	29.286	147.517	1.160.349
2017	3.529.275	2.945.840	9.495.808	15.913.476	239.426	682.022	181.382	25.495	156.992	1.215.029
2018	3.508.557	2.634.598	9.934.043	22.098.698	265.269	701.249	194.449	24.306	168.815	1.143.456
2019	4.346.645	2.782.789	10.660.624	25.052.728	248.150	617.154	207.647	34.062	172.504	1.177.711
Ukupno	34.673.630	26.174.226	85.657.802	116.155.131	2.283.256	7.186.803	1.763.630	228.209	1.345.601	10.465.742
Prosjek	3.467.363	2.617.423	8.565.780	11.615.513	228.326	718.680	176.363	22.821	134.560	1.046.574
Std dev.	541.141	268.096	1.111.739	7.401.869	40.686	109.634	16.287	6.754	24.658	144.755
Koef. var.	15.61%	10.24%	12.98%	63.72%	17.82%	15.25%	9.24%	29.60%	18.32%	13.83%

8. Operativni trošak:

a) Islamske banke

	Al Rajhi bank	**Dubai Islamic Bank**	**Kuwait finance house**	**Qatar islamic banks**	**Alinma bank**	**Abu Dhabi islamic bank**	**Masraf Al Rayan**	**Al Baraka banking group**	**Bank AlJazira**	**Bank Albilad**
2010	4.890.303	2.247.310	497.127	1.833.139	647.020	2.050.452	1.782.601	342.283	1.126.491	1.006.812
2011	5.123.851	2.583.409	680.559	1.735.533	956.935	2.270.724	1.987.863	396.727	905.187	1.043.883
2012	6.098.311	2.565.465	635.193	972.258	1.079.382	2.364.384	453.038	458.066	1.100.318	1.168.743
2013	6.676.705	2.512.695	349.643	1.021.573	1.263.882	2.481.079	477.451	489.420	1.187.660	1.188.060
2014	6.830.802	2.044.259	385.629	2.093.401	1.346.610	2.832.295	533.936	521.360	1.657.617	1.233.023
2015	6.615.700	2.223.232	354.085	1.206.383	1.581.865	3.194.017	670.394	535.871	1.637.505	1.506.197
2016	7.157.651	2.297.306	294.954	1.245.501	1.812.609	3.417.844	819.087	567.216	1.654.979	1.784.787
2017	6.784.128	2.335.642	305.018	1.324.090	2.356.133	3.299.528	1.071.996	568.317	1.732.905	2.023.617
2018	7.022.651	2.322.002	292.460	1.416.340	2.322.255	3.263.878	1.428.279	540.457	1.728.219	2.305.510
2019	8.158.106	2.358.414	304.271	1.477.243	2.782.880	3.311.147	1.496.516	568.158	1.868.017	2.558.624
Ukupno	65.358.208	23.489.734	4.098.939	14.325.461	16.149.571	28.485.348	10.721.161	4.987.875	14.598.898	15.819.256
Prosjek	6.535.821	2.348.973	409.894	1.432.546	1.614.957	2.848.535	1.072.116	498.788	1.459.890	1.581.926

Nastavak tabele na sledećoj strani (str. 109)

Nastavak tabele sa strane 108.

St. dev.	961.665	167.098	144.576	360.544	691.682	513.580	567.869	77.893	340.597	556.509
Koef. var.	14.71%	7.11%	35.27%	25.17%	42.83%	18.03%	52.97%	15.62%	23.33%	35.18%

b) Konvencionalne banke

	Commercial Bank of Qatar	**Doha Bank**	**Attijariwafa Bank**	**Commercial International Bank**	**Burgan Bank**	**Byblos Bank**	**Gulf Bank**	**Societe Generale de Banque-Jordanie**	**Al Ahli Bank of Kuwait**	**Al Khalij Commercial Bank**
2010	1.081.780	1.082.416	5.705.321	1.602.721	65.259	318.822	46.852	9.013	32.971	394.676
2011	1.182.955	1.087.839	6.404.286	1.975.638	61.419	309.047	51.536	8.494	35.998	440.182
2012	1.230.243	1.110.550	6.921.521	2.393.005	71.182	325.494	58.226	9.124	36.036	440.088
2013	2.151.071	1.223.549	7.183.144	2.990.951	112.836	316.564	57.517	8.589	34.083	385.913
2014	2.292.976	1.489.430	7.680.810	3.203.723	122.174	324.699	55.999	10.900	35.071	431.416
2015	2.588.917	1.433.472	7.959.562	4.309.780	115.303	343.604	60.239	12.244	41.186	492.585
2016	3.046.358	1.697.648	8.246.893	4.928.296	113.758	376.226	63.181	12.636	58.088	744.562
2017	3.068.370	1.837.201	9.043.552	5.884.354	109.191	356.136	64.285	13.372	59.178	653.428
2018	2.008.843	1.800.902	9.647.858	9.019.865	111.730	379.838	67.013	11.780	65.141	555.577
2019	2.295.632	2.058.188	9.678.920	8.517.847	102.204	342.614	77.997	17.850	67.023	531.650
Ukupno	20.947.145	14.821.195	78.471.867	44.826.180	985.056	3.393.044	602.845	114.002	464.775	5.070.077
Prosjek	2.094.715	1.482.120	7.847.187	4.482.618	98.506	339.304	60.285	11.400	46.478	507.008
Std dev.	729.745	354.115	1.341.491	2.621.894	23.119	24.889	8.632	2.893	14.062	116.898
Koef. var.	34.84%	23.89%	17.10%	58.49%	23.47%	7.34%	14.32%	25.38%	30.25%	23.06%

9. Neto profit:

a) Islamske banke

	Al Rajhi bank	Dubai Islamic Bank	Kuwait finance house	Qatar islamic banks	Alinma bank	Abu Dhabi islamic bank	Masraf Al Rayan	Al Baraka banking group	Bank AlJazira	Bank Albilad
2010	6.770.829	812.633	71.780	1.334.535	15.200	1.023.565	1.211.344	193.163	28.575	92.320
2011	7.378.268	1.056.415	37.105	1.365.149	431.334	1.155.091	1.408.350	212.294	302.911	329.625
2012	7.884.706	1.192.154	123.322	1.125.691	733.159	1.201.232	1.519.889	235.242	500.637	941.804
2013	7.437.987	1.718.029	149.066	1.325.603	1.004.757	1.450.246	1.739.065	257.779	650.636	729.168
2014	6.836.172	2.803.726	160.075	1.668.549	1.264.431	1.750.690	2.017.191	274.767	572.467	864.029
2015	7.130.075	3.839.260	189.770	2.030.340	1.469.976	1.934.043	2.026.137	286.186	1.287.119	788.423
2016	8.125.960	4.050.051	161.939	2.110.724	1.502.271	1.953.558	2.076.055	267.636	871.942	809.023
2017	9.120.726	4.503.580	214.155	2.250.521	2.011.357	2.300.123	2.040.737	206.919	857.514	936.167
2018	10.296.867	5.003.818	263.524	2.640.695	2.517.433	2.500.786	2.139.509	216.728	1.000.307	1.110.510
2019	10.158.527	5.102.611	261.821	2.984.588	2.534.810	2.601.111	2.188.109	180.166	991.023	1.243.740
Ukupno	81.140.117	30.082.277	1.632.557	18.836.395	13.484.728	17.870.445	18.366.386	2.330.880	7.063.131	7.844.809
Prosjek	8.114.012	3.008.228	163.256	1.883.640	1.348.473	1.787.045	1.836.639	233.088	706.313	784.481
St. dev.	1.308.713	1.700.186	73.901	623.201	841.577	570.079	344.323	36.733	371.259	343.343
Koef. var.	16.13%	56.52%	45.27%	33.08%	62.41%	31.90%	18.75%	15.76%	52.56%	43.77%

b) Konvencionalne banke

	Commercial Bank of Qatar	Doha Bank	Attijariwafa Bank	Commercial International Bank	Burgan Bank	Byblos Bank	Gulf Bank	Societe Generale de Banque-Jordanie	Al Ahli Bank of Kuwait	Al Khalij Commercial Bank
2010	1.635.281	1.054.245	4.744.433	2.006.903	15.522	267.819	19.059	4.603	53.178	426.703
2011	1.883.971	1.241.154	5.302.162	1.614.228	57.576	270.937	30.620	3.259	50.336	487.001
2012	2.012.294	1.304.972	5.309.072	2.226.990	62.746	252.262	30.887	4.734	30.027	512.219
2013	1.605.378	1.312.652	5.066.237	3.006.376	32.065	235.449	32.160	7.001	35.425	550.913

Nastavak tabele na sledećoj strani (str. 111)

Nastavak tabele sa strane 110.

2014	1.940.213	1.358.658	5.140.484	3.743.245	72.705	264.532	35.460	9.200	37.586	562.909
2015	1.433.625	1.373.710	5.300.168	4.729.662	87.938	243.437	39.002	10.009	30.368	625.518
2016	501.379	1.053.781	5.653.125	6.023.266	66.745	249.235	42.943	10.908	32.512	426.582
2017	603.650	1.110.074	6.583.965	7.539.605	69.070	256.454	48.023	7.810	35.750	550.521
2018	1.663.180	830.222	6.735.205	9.581.994	83.694	247.394	56.741	8.284	42.209	608.404
2019	2.021.041	753.932	6.951.093	11.800.995	84.871	183.182	63.643	10.060	28.825	646.250
Ukupno	15.300.012	11.393.400	56.785.944	52.273.264	632.932	2.470.701	398.538	75.868	376.216	5.397.020
Prosjek	1.530.001	1.139.340	5.678.594	5.227.326	63.293	247.070	39.854	7.587	37.622	539.702
Std dev.	550.482	218.677	782.779	3.463.569	23.365	25.066	13.353	2.630	8.477	76.967
Koef. var.	35.98%	19.19%	13.78%	66.26%	36.92%	10.15%	33.50%	34.67%	22.53%	14.26%